ISSN 1987-5789

ეკონომიკა და ბიზნესი

ECONOMICS and BUSINESS
ЭКОНОМИКА и БИЗНЕС

მარტი-აპრილი
MARCH-APRIL
МАРТ-АПРЕЛЬ
2010

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის საერთაშორისო რეფერირებადი და რეცენზირებადი სამეცნიერო-პრაქტიკული ჟურნალი

International refereed and reviewed scientific and practical journal of the Faculty of Economics and Business, Iv. Javakhishvili Tbilisi State University

Международный реферируемый и рецензируемый научно-практический журнал факультета Экономики и Бизнеса Тбилисского государственного университета имени Ив. Джавахишвили

გამოდის 2008 წლის იანვრიდან ორ თვეში ერთხელ
Published since January, 2008 once in two month
Выходит с Января 2008 года раз в два месяца

რედაქციის მისამართი: თბილისი, უნივერსიტეტის ქ. №1, თსუ მთავარი კორპუსი, მე-13 სართ., ტელ. 30-36-68, 899-10-38-16
e-mail: info@tsu.ge, info@tsu.ge

ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის ბიბლიოთეკა

სარედაქციო კოლეგია

რევაზ გოგოხია – მთავარი რედაქტორი,
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი.

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტები, ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორები: **ვლადიმერ პაპავა, ავთანდილ სილაგაძე, ლეო ჩიქავა.**

ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორები, პროფესორები: **გურა ანანიაშვილი, ნიკო ბაკაშვილი, ხიმონ გელაშვილი, რევაზ გველესიანი, ნუგზარ თოდუა, გოჩა თუთბერიძე, ირაკლი კოვზანაძე, პაატა კოღუაშვილი, რეზო მანველიძე, მურთაზ მაღრაძე, ელგუჯა მექვაბიშვილი, ნუგზარ პაიჭაძე, მირიან ტუხაშვილი, ჟან ლაღიძე, ეთერ ხარაიშვილი, ელენე ხარაბაძე, რომან ხარბედია, ნოდარ ხაფური, ლერწმა ყორღანაშვილი, თემურ შენგელია, გიორგი შიხაშვილი, ჯამლეტ ჯანჯღავა, ემზარ ჯგერენაია, ფიქრია წოწკოლაური.**

EDITORIAL BOARD

Revaz Gogokhia – Editor-in-chief Doctor of Economic sciences, professor.

Corresponding members of Gerogian National Academy of Sciences, doctors of Economic Sciences: **Vladimer Papava, Avtandil Silagadze, Leo Chikava.**

Doctors of Economic Sciences, professors: **Iuri Ananiashvili, Niko Bacashvili, Gia Gaganidze, Simon Gelashvili, Revaz Gvelesiani, Nugzar Todua, Irakli Kovsanadze, Paata Koguashvili, Larisa Korghanashvili, Murtaz Magradze, Rezo Manvelidze, Elguja Mekvabishvili, Nugzar Paichadze, Mirian Tukhashvili, Fikria Tsotskolauri, Gocha Tutberidze, Roman Kharbedia, Nodar Khaduri, Elelne Kharabadze, Eter Kharaishvili, Temur Shengelia, Giorgi Shikhashvili, Jamlet Janjgava, Emzar Jgerenaia.**

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Реваз Гогохиа – главний редактор, доктор экономических наук, профессор.

Члены – корреспонденты Национальной Академии наук Грузии – **Владимер Папава, Автандил Силагадзе, Лео Чикава.**

Доктора экономических наук, профессора: **Юрий Ананиашвили, Нико Бакашвили, Симон Гелашвили, Реваз Гвелесиани, Джамлет Джанджгава, Гиа Гаганидзе, Ираклий Ковзанадзе, Паата Когуашвили, Лариса Корганашвили, Муртаз Магрдзе, Резо Манвелидзе, Элгуджа Меквабишвили, Нугзар Пайчадзе, Нугзар Тодуа, Гоча Гутберидзе, Мириан Тухашвили, Темур Шенгелия, Георгий Шихашвили, Эмзар Джгеренаия, Етер Харашвили, Элене Харабадзе, Роман Харбедия, Нодар Хадури, Никрия Цопколаури.**

სარედაქციო კოლეგიის უცხოელი წევრები.

ვოლფგანგ ვენგი – ბერლინის (გერმანია) უნივერსიტეტის პროფესორი, ჰარალდ კუნცი – ბრანდერბურგის (გერმანია) უნივერსიტეტის ეკონომიკური თეორიის კათედრის გამგე, კიმ ტაქსირი – რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, ჯოზეფ ხასიდი – პირეუსის (საბერძნეთი) უნივერსიტეტის ეკონომიკური ფაკულტეტის დეკანი, პროფესორი, იოჰან ციმერმანი – ბრემენის უნივერსიტეტის (გერმანია) პროფესორი, ტომას ჰალდმა – ტარტუს (ესტონეთი) უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ადმინისტრირების ფაკულტეტის დეკანი, პროფესორი.

FOREIGN MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD OF ECONOMICS:

Wolfgang Weng – Professor at Berlin University (Germany), Harald Kunz – Head of department of Economic theory at Branderburg University (Germany), Kim Taksir – Academician of Russian Academy of Sciences, Joseph Hassid - Dean of the Faculty of Economics Piraeus University (Greece), Professor, Johan Zimmerman – Professor Bremen University (Germany), Toomas Haldma – Tartu University's Dean Faculty of Economics and Business Administration, professor (Estonia).

ИНОСТРАННЫЕ ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Волфганг Венг - Профессор Берлинского Университета (Германия), Кунц Гаралд – зав. кафедрой экономической теории Брандербургского Университета (Германия), Ким Таксир – Академик Российской Академии Наук, Джозеф Хассид – декан экономического факультета Пирейсского Университета (Греция), Иоган Цимерман - профессор Бременского Университета (Германия), Тоомас Халдма - Декан факультета экономики и администрирования бизнеса Университета Тарту (Эстония), профессор.

შინაარსი

ეკონომიკური თეორია და ეკონომიკური პოლიტიკა

გრიგოლ ონოღაშვილი. ეკოლოგიური და რეკოლოგიური პროცესების ერთიანობის გარდაუვალობა და სოციალურ-ეკონომიკური პროგრესი 11

ელგუჯა მექვაბიშვილი. სახელმწიფოს მარეგულირებელი როლი გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის პირობებში . 21

რევაზ გოგიჩაია. ხაბაზრო სისტემის ეფექტიანობისა და პერსპექტივების საკითხისათვის 29

ჯემალ ხარებავაშვილი. ერთხელ კიდევ მალთუსის სალხინო-სახლეობის თეორიის შესახებ 41

მაკროეკონომიკა

მურმან ცარციძე. შრომის ბაზარი და სიღარიბე საქართველოში თანამედროვე გლობალური ეკონომიკური კრიზისის პირობებში 53

მალხაზ ჩიქობავა. თანამედროვე გლობალურ ეკონომიკური კრიზისი: მიზეზები, შედეგები, პერსპექტივები 73

გიული ქევანიშვილი. საერთაშორისო პროექტების როლი აბრეშუმის გზის ქვეყნების ინტეგრირებულ განვითარებაში 87

ლელა ხამაგიძე. ტრანსნაციონალური კორპორაციების ინვესტირება განვითარებად ქვეყნებში გლობალური კრიზისის ფონზე 93

ᲤᲘᲜᲐᲜᲡᲔᲑᲘ ᲓᲐ ᲑᲐᲜᲙᲘᲡ ᲡᲐᲥᲛᲔ

ᲔᲚᲓᲐᲠ ᲘᲡᲛᲐᲘᲚᲝᲕᲘ. ცენტრალური ბანკის ქმედების ნაციონალური ვალუტების ყოლუცია: საერთო და განსაკუთრებული (რუსულ ენაზე) 102

ᲮᲔᲕᲐᲚ ᲗᲐᲛᲘᲠᲘᲨᲕᲘᲚᲘ, ᲜᲘᲜᲝ ᲮᲛᲘᲐᲠᲘᲨᲕᲘᲚᲘ, ᲚᲔᲕᲜᲐ ᲗᲐᲛᲘᲠᲘᲨᲕᲘᲚᲘ. ინტერნეტ-ბანკინგი საქართველოს საბანკო სისტემაში და მისი განვითარების ტენდენციები (ხოციოლოგიური გამოკვლევის მიხედვით) 133

ᲛᲔᲜᲔᲯᲛᲔᲜᲢᲘ. ᲛᲐᲠᲙᲔᲢᲘᲜᲒᲘ. ᲢᲣᲠᲘᲖᲛᲘ

ᲡᲘᲛᲝᲜ ᲒᲔᲚᲐᲨᲕᲘᲚᲘ. ეკონომიკური განუსაზღვრელობისა და რისკის თეორიული შეფასება 145

ᲞᲐᲐᲢᲐ ᲙᲝᲚᲣᲐᲨᲕᲘᲚᲘ. სურსათის მოხმარების კულტურა, კვების ტიპები და ნორმები 157

ᲒᲘᲝᲠᲒᲘ ᲨᲘᲮᲐᲨᲕᲘᲚᲘ. ხელფასების პროცესში სტუდენტური გუნდური პროგრამების მოშზადება - პრეზენტაციის მეთოდური საკითხები 169

ᲞᲐᲠᲛᲔᲜ ᲚᲔᲛᲝᲜᲯᲐᲕᲐ. ბუნებათსარგებლობის მენეჯმენტის ამოცანები და მექანიზმები 183

ᲮᲐᲗᲣᲜᲐ ᲑᲔᲠᲘᲨᲕᲘᲚᲘ. მცირე მეწარმეობის როლი საერთაშორისო ბიზნესში (ინგლისურ ენაზე) 194

CONTENTS

ECONOMIC THEORY AND ECONOMIC POLITICS

GRIGOL TODUA. Necessity of unity of evolutionary and revolutionary processes and social-economic progress 11

ELGUJA MEKVABISHVILI. Regulating role of the state in a modern global financial-economical crisis 21

REVAZ GOGOKHIA. To a question of efficiency and prospects of market system 29

JEMAL KHARITONASHVILI. Once again about the Malthus's theory of popultion 41

MACROECONOMICS

NURMAN TSARTSIDZE. Labour market and poverty in Georgia in under the conditions of modern global economic crisis 53

MALKHAZ CHIKOBAVA. Modern global economical crisis: causis, rezults and perspectives 73

GIULI KESHELASHVILI. Economical role of the internation projects for integrated development of the silk Road countries 87

LELA JAMAGIDZE. Investments of transnational corporations in developing countries against global crisis 93

FINANCES AND BANKING

ELDAR ISMAILOV. Evolution of national currencies of the Central Eurasian countries: general and especific features (in Russian) 102
JEMAL SHATIRISHVILI, NANI KHITARISHVILI, LEONA SHATIRISHVILI. Internet banking in Georgian banking system and its developing tendencies (on sociological research) 133

MANAGEMENT. MARKETING. TOURISM

SIMON GELASHVILI. Theoretical estimation of economic uncertainty and risk 145
PAATA KOGUASHVILI. Culture of consumption of using nature.... 157
GIORGI SHIKHASHVILI. Methodical questions preparation - presentations of student's group programs in the course of teaching of economic disciplines 169
PARMEN LEMONJAVA. Tasks and mechanisms of management of using nature 183
KHATUNA BERISHVILI. Small enterprice role in international business (in English) 194

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА

ГРИГОЛ ТОДУА. Необходимость единства эволюционных и революционных процессов и социально-экономический прогресс.....11
ЭЛГУДЖА МЕКВАБИШВИЛИ. Регулирующая роль государства в условиях глобального финансово-экономического кризиса 21
РЕВАЗ ГОГОХИЯ. К вопросу эффективности и перспектив рыночной системы 29
ДЖЕМАЛ ХАРИТОНАШВИЛИ. Ещё раз о теории народонаселения Мальтуса 41

МАКРОЭКОНОМИКА

МУРМАН ЦАРЦИДЗЕ. Рынок труда и бедность в Грузии в условиях современного глобального экономического кризиса 53
МАЛХАЗ ЧИКОБАВА. Современный глобальный экономический кризис: причины, последствия, перспективы 73
ГИУЛИ КЕШЕЛАШВИЛИ. Роль международных проэктов в интегрированном развитий стран шелковых дорог 87
ЛЕЛА ДЖАМАГИДЗЕ. Инвестирование транснациональных корпораций в развивающихся странах на фоне глобального кризиса 93

ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

ЭЛДАР ИСМАИЛОВ. Эволюция национальных валют стран Центральной Евразии: общее и особенное (на русском языке)..... 102
ДЖЕМАЛ ШАТИРИШВИЛИ, НИНО ХИТАРИШВИЛИ, ЛЕОНА ШАТИРИШВИЛИ. Интернет-банкинг в банковской системе Грузии и тенденции его развития
(по социологическому исследованию) 133

МЕНЕДЖМЕНТ. МАРКЕТИНГ. ТУРИЗМ

СИМОН ГЕЛАШВИЛИ. Теоретическая оценка экономической неопределённости и риска 145
ПААТА КОГУАШВИЛИ. Культура потребления продовольствия, типы и нормы питания 157
ГЕОРГИЙ ШИХАШВИЛИ. Методические вопросы подготовка - презентации студенческих групповых программ в процессе преподавания 169
ПАРМЕН ЛЕМОНДЖАВА. Задачи и механизмы менеджмента природопользования 183
ХАТУНА БЕРИШВИЛИ. Роль малого предпринимательства в международном бизнесе (на английском языке) 194

ევოლუციური და რევოლუციური პროცესების ერთიანობის გარდაუვალობა და სოციალურ-ეკონომიკური პროგრესი

გრიგოლ თოდუა
ეკონომიკურ მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

სოციალურ-ეკონომიკურ მოვლენათა განვითარების ბუნებრივ-ისტორიული პროცესი ძირითადად ევოლუციურია, მაგრამ რევოლუციებიც არაა გამორიცხული ამ პროცესიდან. რევოლუციები ისეთივე გარდაუვალი აუცილებლობაა, როგორც თვისებრიობისა და რაოდენობრიობის ურთიერთგადასვლის კანონის მოქმედება ანუ ზომა. მაგრამ რევოლუცია შეიძლება იყოს ძალდატანებითიც და მშვიდობიანიც. ამიტომ რევოლუციების უარყოფა კი არ უნდა ხდებოდეს, არამედ მათი მოქცევა პუმანისტური დიალექტიკის ნარჩოებში.

ყოველი ზომა, თვისებრიობის ყოველი ხაზღვარი პირობითი და მოძრავია. რაოდენობრივი და თვისებრივი ცვლილებანი ერთიანობაში განსხვავებული მოძრაობის ფორმებია. რაოდენობრივი ცვლილებანი თანდათანობითი, ევოლუციური ფორმით მიმდინარეობს, ხოლო თვისებრივ ცვლილებებს ნახტომისებური ხასიათი აქვს. „რაოდენობის ცნება, - წერდა ჰეგელი, – შეიცავს წინააღმდეგობას და ეს წინააღმდეგობა შეადგენს სწორედ რაოდენობის დიალექტიკას, მაგრამ ამ დიალექტიკის შედეგია არა თვისებრიობაში უბრალოდ უკან დაბრუნება, ისე რომ თვისებრიობა ეითომც ჭეშმარიტი ყოფილიყოს, ხოლო რაოდენობრიობა – არაჭეშმარიტი, არამედ ამ ორივეს ერთიანობა და ჭეშმარიტება, თვისებრივი რაოდენობა – ანუ ზომაა".[1]

რაკი რაოდენობრივ და თვისებრივ ცვალებადობათა ურთიერთგადასვლის კანონი მოქმედებს, ამიტომ განვითარება არ შეიძლება მიმ-

[1] ჰეგელი. ლოგიკის მეცნიერება. თარგმანი გერმანულიდან შალვა ბაბუაშვილისა, თბ., 1962, გვ. 245.

დინარეობდეს ან მხოლოდ ეგოლატიურად ან მხოლოდ ნახტომისებურად. ეგოლატია მოვლენებსა და პროცესებში ნაწილობრივ ცვლილებებს გულისხმობს, არ ხსნის მათ არსს. ნახტომი კი ნიშნავს ერთი თვისებრიობიდან მეორეში გადასვლას. ასეთ განუყოფელობას შეიძლება ადგილი ჰქონდეს როგორც ზომიდან ზომაში გადასვლის დროს, ასევე ზომის შიგნით. ზომას, ისევე როგორც თვისებრიობას, გრადაცია ახასიათებს, მთავარი ზომების შიგნით არსებობენ პატარა ზომებიც, რომელთა შეცნიერული შემეცნების გარეშე ეკონომიკურ სტრუქტურათა არსს მათ განვითარებაში ვერ გავაცნობიერებთ. ეკონომიკურ სტრუქტურათა შიგნით კი უცილობლად არსებობს შინაარსეული კერძოსა და შინაარსეული ზოგადის დამოკიდებულება. მაგალითად, ხაჭორელი მოცულობით ზოგადია ფულზე, ვინაიდან ხაჭორელში ფულის გარდა სხვა ხაჭორელთა სახეობანიც შედის, მაგრამ შინაარსეულად ფული ხაჭორელზე უფრო ზოგადია, რამდენადაც ფული ნებისმიერი ხაჭორელობაა და უფრო მეტიც - ხაჭორელთა ხაჭორელიც. ხაჭორელთა სამყაროს უნივერსალური მხატვრიც.

როცა მონათმფლობელური წყობილების შინაგანი წინააღმდეგობის გამწვავებამ ანტიკურ რომში მიაღწია უკანასკნელ მოზღვარს, რომლის გადალახვა მას უკვე აღარ შეეძლო, მოხდა ამ წყობილების უარყოფა და გადასვლა მის დაპირისპირებულში – ფეოდალიზმში. ეს პროცესი დაიწყო გერმანელების მიერ რომის დაპყრობამ. ფეოდალიზმის მზა ფორმები კოლონატის სახით უკვე ღრმად იყო ფესვგადგმული მონათმფლობელური წყობილების წიაღში. იგი ამ წყობილებისთვის წარმოადგენდა პირველ განსაზღვრული არსის სახით ნამოყალიბებულ საკუთარ სხვას, რომლის გადასვლა დამოუკიდებელ არსებობაში განხორციელდა ზომაში. მაგრამ ამ ზეაღმავალ გადასვლამდე მრავალ თვისებრივ ცვლილებას ქონდა ადგილი, რამდენიმე პატარა ზომა შეიცვალა.

რომის რესპუბლიკის უკანასკნელი ხანიდან,ჭარდა ენგელსი, ლატიფუნდიურმა მეურნეობამ იწყალის თითქმის მთელი ტერიტორია მოიცვა. მაგრამ დროთა მსვლელობაში მონურ შრომაზე დამყარებული მამულების ამ უზარმაზარი კომპლექსების შემოხავლიანობა მეტისმეტად დაეცა. მისი შენარჩუნება უკვე აღარ შეიძლებოდა. ლატიფუნდიები

ჯერილ პარცელებად დაჭუცმაცდა, რომლებიც უმთავრესად კოლონებს გადაეცათ. ამასთანავე ისინი მონათმფლობელი გარკვეულ წლიურ თანხას უხდიდნენ, მიმაგრებული იყვნენ მიწის ნაკვეთზე და თავიანთ პარცელებთან ერთად ეიწყო-გაეყიდვის საგანს წარმოადგენდნენ, თუმცა მონები არ იყვნენ, მაგრამ არც თავისუფალ მოქალაქეებად ითვლებოდნენ. ლატიფუნდიები კოლონატმა შეცვალა. კოლონები შეა საუკუნეების ყმების წინამორბედნი იყვნენ.[1]

კოლონატს მოსდევს ფრანკების სახელმწიფო თემები. „რომაელ კოლონსა და ახალ ყმას შეა თავისუფალი ფრანკი გლეხი იდგა".[2] სწორედ ფრანკთა თავისუფალი თემი შეცვალა მძლავრ მიწათმფლობელებსა და მათზე დამოკიდებულ გლეხებს შორის ურთიერთობამ. მეურნეობის ეს ფეოდალური ფორმა „რომელმაც, რომაელთა ანტიკური სამყარო გამოუვალ ნისში მოაქცია–და დალუპა, ახლა ახალი განვითარების ამოსავალ წერტილს წარმოადგენდა.[3] თვისებრივ ცვლილებებს ქონდა ადგილი ფეოდალიზმის ეპოქაში, რამაც ამ წარმოების წესის შიგნით განვითარების განსხვავებული საფეხურები წარმოქმნა. თვისებრივი ცვლილებანი მოხდა კაპიტალისტური წარმოების წეს'ში. თავისუფალი კორპორაციის შეცვლა მონოპოლიების ბატონობით იყო სიღრმისეული თვისებრივი ცვლილება, კაპიტალიზმის გადასვლა უფრო მაღალ ეკონომიკურ სტრუქტურაზე, რომელიც ზომის შიგნით განსხვრეულდა. ასევე ზომის შიგნით თვისებრივ ცვლილებას წარმოადგენს მონოპოლისტური კაპიტალიზმის გადაზრდა სახელმწიფო-მონოპოლისტურ კაპიტალიზმში, ღრმა თვისებრივ ცვლილებას ნიშნავს თანამედროვე დაწინაურებულ ქვეყნებში სისოშიური ეკონომიკის ნამოყალიბება,რომელმაც გაარღვია მთავარი ზომა და პრინციპულად ახალი თვისებრიობის დამკვიდრება გამოიწვია. სწორედ ზომა ახასიათებს ამა თუ იმ ეკონომიკურ წყობილებას და, საერთოდ, ყოველი ეკონომიკური მოვლენის ბუნებას მთელი სისრულით. ამიტომ თავიდან ბოლომდე მცდარია კონცეფციები, რომელნიც ცურადღების მიღმა ტოვებენ თანმიმდევრული რევოლუციური გარდაქმნის აუცილებლობას.

[1] კ. მარქსი, ფ. ენგელსი. რჩეული ნაწერები, ტ. 11, 1950. გვ. 359.
[2] იქვე. გვ. 366.
[3] იქვე.

ყოველი ერი უნდა ერიდებოდეს ნახევრადრეჟოლუციური ღონისძიების გატარებას. ასეთი აქცია შეიძლება საბედისწერო აღმოჩნდეს სახელმწიფოსთვის.

იდგა 1860-იანი წლების დასაწყისი რუსეთში. ყირიმის ომში დამარცხებამ, (1853-1856წწ.) საფუძველი გამოაცალკა იმპერიის სოციალურ-პოლიტიკური ხასიათისა და ეკონომიკური სტრუქტურის ნამორჩილობა, რომელმაც მძლავრი ბიძგი მისცა ქვეყნის პროგრესულ სახოგადოებრივ ძალთა ამოძრავებას, რეფორმატორული მისწრაფებების ნამოყალიბებას მათში. ან ბატონყმობის გაუქმება ზემოდან ან მოახლოებული რევოლუციური ტალღების მიერ ბატონყმური რუსეთის გარდაუვალი წალეკვა – აი ისტორიული აუცილებლობით დადგენილი ალტერნატივა, რომლის წინაშე ცარიზმი სოციალურ-ეკონომიკურ მოვლენათა ლოგიკამ მიიყვანა. ალექსანდრე მეორემ, საუბედუროდ, სამართლიანად რეფორმის ზემოდან გატარება აირჩია. მაგრამ ეს რეფორმა ნახევრად რევოლუციური იყო.

ლიბერალური მემამულეებისა და ბურჟუაზიის აშკარა მოთხოვნას, გლეხთა გამწვავებული კლასობრივი ბრძოლის ვითარებაში 1861 წელს განხორციელდა ბატონყმობის გაუქმება. იმპერატორის ხელმოწერით გამოქვეყნდა ე.წ. „19 თებერვლის დებულება", რომელშიც აისახა ნაგლეხო რეფორმის ბურჟუაზიული შინაარსი. საქართველოში ბატონყმობის გაუქმება დაიწყო 1864 წელს და 1871 წლამდე გაგრძელდა.

ნაგლეხო რეფორმა მემამულეებმა თავიანთ სასარგებლოდ გამოიყენეს, რასაც გლეხთა მდგომარეობის გაუარესება მოჰყვა. თუმცა მანიფესტი თუ წესებოდა ბატონყმობის სამუდამოდ მოსპობას, მაგრამ ამავე დოკუმენტის მესამე პარაგრაფი ნაქვეყნად აცხადებდა თავადაზნაურთა განსაკუთრებულ უფლებას მიწაზე. მანიფესტის ძალით გლეხებს მიუხომეს მხოლოდ ნაწილი იმ მიწებისა, რაც მუდამ მათ მფლობელობაში იყო, ნება დართეს მემამულეთაგან წინასწარი შეთანხმებით მიზომილი მიწების - „ჩამონაჭრების" გამოსყიდვისა, მაგრამ მათ უმეტეს შემთხვევაში ამის შესაძლებლობა არ ჰქონდათ. ამიტომ ფართობების დიდ ნაწილს ვაკრები და სოფლის ბურჟუაზია ფლობდა ხელში ან მსხვილი მემამულეები ინარჩუნებდნენ.

საქართველოში საგლეხო რეფორმა გატარდა განსაკუთრებით შეფიცოთან პირობებში მემამულეებისთვის და მეტად არახელსაყრელ პირობებში გლეხებისთვის. ეს ფაქტი თვით მეფის ნაცვალმა ვორონცოვ-დაშკოვმაც ვერ დაფარა.[1] მიწა გამოცხადებული იქნა მემამულეთა შეუვალ საკუთრებად. საკუთრება მანამდე გლეხის სარგებლობაში არსებული ფართობების მნიშვნელოვანი ნაწილი მემამულეებმა მიითვისეს. ნიშანდობლივია ისიც, რომ გლეხკაცობას გაცილებით უფრო მეტი ფართობები ჩამოაჭრეს, ვიდრე ეს მანამდე იყო გათვალისწინებული. ამიტომ რეფორმის წყალობით მათ დაკარგეს იმ მიწების ნაწილი, რომელსაც ადრე ფლობდნენ. ამასთან, „ადგილობრივი დებულებით" მცირემიწიან მემამულეს შეეძლო უმიწაწყლოდ გაეუნათავისუფლებია ყმა-გლეხი.

რეფორმამ საქართველოს საშინელ მემკვიდრეობად დაუტოვა დროებით ვალდებულ გლეხთა ინსტიტუტი. 1917 წლის რევოლუციამდე შემორჩა ქვეყანას ბატონყმობის ეს მძიმე ვადმონაშთი.[2]

ქართველი გლეხკაცობის ნაცვრახა და გალატაკების კიდევ უფრო აძლიერებდა ცარიზმის ფისკალური პოლიტიკა, რომელიც დიდ დაბრკოლებებს უქმნიდა გლეხური მეურნეობის საერთო აღმავლობას განსაკუთრებით იმპერიის განაპირა მხარეებში რუსეთის შიგა გუბერნიების გლეხობასთან შედარებით საქართველოს გლეხობა გაცილებით მძიმე გადახადებით იბეგრებოდა. ამ მიზეზით გამოწვეულმა შფოთებმა ქართული სოფლის ისედაც მცირემიწიანი მშრომელი მასები, რომელნიც შიგა რუსეთის გუბერნიის გლეხობასთან შედარებით გაცილებით ნაკლები მიწის ფართობების ფლობდნენ, უკიდურეს განძნაგებაშეც მიიყვანა.

გლეხური მეურნეობის უდიდესი ნაწილი ოჯარით აღებულ მიწაზე იყო მოწყობილი. მოჯარე გლეხი მიწათმფლობელს წლიური შემოსავლის 60%-ს უხდიდა. მოუხალისან წლებში ხაოჯარო ქირა მოსავლის ღირებულებას აღემატებოდა. ოჯარის ვადა ერთი წლით განისაზღვრებოდა. ასეთი მდგომარეობა, ერთი მხრივ, ხრდიდა ხაოჯარო

[1] ი. სუცოშვილი. 1905-1907 წლების რევოლუცია საქართველოში. თბ., 1955, გვ. 4.
[2] კ. ბაბალოძე. აგრარული ურთიერთობა საქართველოში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში. ბათუმი, 1. [illegible] 1950, გვ. 30.

ქორახ, ხოლო, მეორე მხრივ, მიწის გამოფიტვის პირობების ქმნიდა. ეზოზე მოკლევადიანი თუ არა მეტისმეტად უშლიდა ხელს სოფლის მეურნეობის საერთო აღმავლობას. საიჯარო ქირის ზრდის გამო იზრდებოდა მიწის ფასი, რაც გამოისახებოდა ოპერაციების დაწესების დროიდანვე იგრძნობოდა. იბნელისის გუბერნიაში I დესეტინა მიწა 1850 წელს 84,5 მანეთი ღირდა, 1960 წელს – 111,8 მანეთი, 1910 წელს – 149,8 მანეთი.[1]

შექმნილ მძიმე ვითარებას მოჰქონდა გლეხთა ბოლომოულებელი აჯანყებები, რაც უფრო მწვავდებოდა. ამ პროცესმა მეტ-ნაკლები ზომით არსებითად მთელი იმპერია მოიცვა. გლეხობისათვის მხოლოდ თერიტორიული თავისუფლების მინიჭებას, ე.ი. ფაქტობრივად ნაწილობრივი რეფორმის გატარებას და გლეხობის უმძიმეს ეკონომიკურ პირობებს, ბუნებრივია, მოჰყვა რევოლუციური სიტუაციის გამწვავება. აქტიური მოღვაწეობის ახპარეზზე გამოვიდნენ ნაროდნიკები, რომლებმაც რევოლუციურ-ტერორისტული თეორია და პრაქტიკა გაავრცელეს ხალხთა მასებში. ყოველივე ამან უარყოფითი მუხტი შეიტანა მთელ საზოგადოებრივ ყოფაში.

გაბატონებულ მმართველ ძალებს დრმაგონიერული წინასწარხედვა რომ გამოეჩინათ და გლეხობა გაეთავისუფლებიათ მიწიანად ყოველგვარი გამოსყიდვის გარეშე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ რევოლუციური მოძრაობა რუსეთში სულ უფრო განსხვავებულ ხასიათს მიიღებდა. შესაძლებელია 1917 წლის რევოლუციასაც განსხვავებული შინაარსი ჰქონოდა.

ვიდრე აშკარად მერყევი, ნახევრად რეფორმისტული პოზიცია ექნება ნახელმწიფოს, იგი წარმატებას ვერ მიაღწევს, ხშირად ნეგატიური ელფერის მქონე ფენების ბევრი წარმომადგენელი ჯერჯერობით იმეორებს, რომ 1921 წელს, თითქოს, ევროპამ საქართველოს უდალატა და მიატოვა ბედის ანაბარა. სინამდვილეში ევროპამ კი არ მიატოვა, არამედ ვერ დაადგინა ქვეყნის ხელისუფლების ორიენტაცია. საქართველოს მთავრობა იმჩანად ხან რუსეთს ეთამაშებოდა, ხან კიდევ, დახალეთი ევროპის ქვეყნებს და თუ ახლო მომავალში ევროპამ მხარი არ დაუჭიჭირა მტკიცედ, ამის მიზეზი ნეგატიური პოზიციის არათანმიმდევრულობა

[1] ა. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XXსს., ტ. მეორე, თბ., 1956, გვ. 730.

იქნება. შესაძლებელია იყო ნახევრად ფრანგი და ნახევრად არაბი, მაგრამ შინაგანად ნახევრად ქრისტიანი და ნახევრად მუსულმანი არ შეიძლება არსებობდეს.

მართალია, ქართული სოციალ-დემოკრატები და, საერთოდ, დასავლეთის სოციალისტები არსებითად კოსმოპოლიტები იყვნენ, კლასობალური სოციალურ-ეკონომიკური ხედვის შექმნისკენ მისწრაფოდნენ, მაგრამ როგორც გამონაკლისი მკვლევარი მიხ. წერეთელი მიუთითებდა, ყველანი ეროვნულ ნიადაგზე მოქმედებდნენ. ნიშანდობლივია, რომ დასავლეთელი პარლამენტარები, რომლებიც ეროვნული კონსტიტუციის საქმიანობაში მიღებულებდნენ, შინაგანად ეროვნული სოციალიზმის მომხრეები იყვნენ; ამასთან, - გაორებული იდეების მატარებლნი. ბევრ ქვეყანაში უკიდურეს კოსმოპოლიტთა შორისაც ღიღიდა და ღვიძის ერისადმი დიდი პატივისცემა. ბევრად უმჯობეს ხარისხშია ამჟამინდელი ეს გრძნობა,სოციალისტები ყველგან თავიანთ ეროვნულ საქმეს აკეთებდნენ. საქმე ისაა, რომ ადამიანი სოციალური არსებაა, ხოლო საზოგადოება – სოციალური ფენომენი. კაცობრიობა არ არის არსებითად სოციალური ფენომენი, ამიტომ კაცობრიობისა და ერის გაერთიანება ერთ ცნებაში გაუმართლებელია, ვინაიდან ერში ჩაშენარიტი საზოგადოებრივი შინაარსია მოცემული, კაცობრიობას კი ასეთი შინაარსი არ გააჩნია.[1] ცალმხრივმა კოსმოპოლიტიზმმა დააბნია საზოგადოება, თავისკენ გაუწია მხოლოდის ხალხებს.

კაცობრიობა ადამიანია გარკვეული რაოდენობრივი განსაზღვრულობაა, ამ ასპექტით მას არსებითად არავითარი სოციალური არსი არა აქვს. რიცხოვნება სინამდვილეა მხოლოდ. ცხოველთა საყაროსაც გააჩნია გარკვეული რაოდენობრივი განსაზღვრულობა, მაგრამ მასში არავითარი სოციალური შინაარსი არ არსებობს თუ რიცხოვნების მხედველობაში მივუღებთ საზოგადოებას, მაშინ თავს ვერ დავაღწევთ ანთროპოლოგიური კვლევის არეალს, ვინაიდან ადამიანი როგორც ბიოლოგიური არსება, ბიოლოგიური მეცნიერების საგანია და არა სოციოლოგიისა.

კოსმოპოლიტები და დიდი გლობალიზაციის მომხრეები იმ დასკვნამდე მიდიან, რომ უნდა მოისპოს მრავალფეროვნება და შეიქმ-

[1] მიხ. წერეთელი. ერი და კაცობრიობა. თბ., 1990, გვ. 35-39.

ნის ერთიანი სახელმწიფოებრივი ინტერესების იგნორირებით. ერთგვარი კონფლიქტი ჩნდება ეროვნული ინტერესების იგნორირებასა და ეროვნული ინტერესების ფეტიშიზაციას შორის. ეროვნული ინტერესების ფეტიშიზაციის ტენდენციები ხშირად ვლინდება ეროვნული სახელმწიფოების ფორმირების პროცესში, როდესაც

ეროვნული თვითშეგნება არის საკაცობრიო კულტურათა მრავალფეროვნების არსებობის უცილობელი პირობა. ევროპის ერები 1500 წელზე მეტია არსებობენ დღევანდელი სახით. ახლანდელი ევროპის მანძილზე იცვლებოდა მათი სოციო-გეოგრაფიული სივრცეები. დროთა განმავლობაში ადგილი ჰქონდა ეროვნული ორგანიზმების ძალდატანებითი დაშლის მცდელობას. მაგრამ კულტურულმა ერებმა მაინც მტკიცედ შეინარჩუნეს ეროვნული თვითმყოფადობა. ამიტომ მოსაზრება, რომ თითქოს ევროპაში ეროვნული თვითმყოფადობა იძირება და მიჩნეულობს ერების გათქვეფა, თავიდან ბოლომდე მცდარია.

რიცა ემსჯელობთ დასავლეთზე რიგორც ორიენტირზე, ამ ცნებაში უწინარეს ფუძეისხმება კულტურულ ფასეულობათა მთელი სისტემა. ევროპელთა დიდი უმრავლესობისათვის უმთავრესია ღმერთი, ტრადიციები, პარლიამენტები და არსებითად უცვლაყვარი, რაც ქართული ადამიანის არსებაში არის ჩასაიდუმლოებული. ამიტომ ვამბობთ, რომ განსხვავებათა მიუხედავად, საქართველო ევროპული გარემოს განუყოფელი ნაწილია. დასავლეთან ინტეგრაციით ჩვენ უცხო გარემოში კი არ შევდივართ, არამედ ვიკავებთ იმ ადგილს, რომელიც გვქონდა და წაგვართვეს. ამ ინტეგრაციით ჩვენ უნდა მოვიღოთ უსაფრთხოებისა და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ისეთი გარანტიები, რომელიც ისტორიული ძნელბედობის გამო არ გვქონდა და ახლა მოგვეცა. შეიქმნა ვითარება, რომელიც შესაძლებლობას იძლევა საბედად უხრწნელყოთ ქართველი ერის საბედნიერო მერმისი. მაქსიმალურად უნდა გამოვიყენოთ ეს შესაძლებლობა.

გაორებული სოციალურ-პოლიტიკური სტრატეგია, სანახევროდ გატარებული რეფორმები არ იძლევა სასურველ შედეგებს. მოქნილი დიპლომატიით გაჯერებული სტრატეგია და ტაქტიკა უნდა იყოს ჩვენი ერის მომავალი მოქმედების ნიშანსვეტი.

სახელმწიფოს მარეგულირებელი როლი გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის პირობებში

ᲔᲚᲒᲣᲯᲐ ᲛᲔᲯᲐᲜᲐᲨᲕᲘᲚᲘ
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

თანამედროვე მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისი გლობალიზაციის ეპოქის ქვეშ მწვავე და ხერხიანი კრიზისია. მის ანალოგად შეიძლება დახასიათდეს გასული საუკუნის 30-იანი წლების ე. წ. „დიდი დეპრესია“[1]. ამასთან ერთად, მიმდინარე კრიზისი, ჩვენი აზრით, განსხვავებული უნდა იქნეს არა როგორც გლობალიზაციის კრახი, არამედ გლობალური მასშტაბით ეკონომიკური ზრდით გამოწვეული სართულე და გლობალიზაციის ახალ ეტაპზე (საყვირზე) გადასვლის აუცილებელი მომენტი.

გლობალიზაციის შედეგად ქვეყნების ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება ძლიერდება, რაც საერთაშორისო მასშტაბით მაკოორდინირებელი ინსტიტუტებისა და მექანიზმების განვითარება-სრულყოფას მოითხოვს. იგივე შეიძლება ითქვას ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ დონეზე რეგულირების აუცილებლობის შესახებ.

როგორც ცნობილია, მსოფლიო ეკონომიკის და ცალკეული, განსაკუთრებით კი ინდუსტრიულად განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკის ქვეშ წწრაფად მზარდი ხელოვნური ფინანსური სექტორია, რომელმაც უკანასკნელ ხანებში კოლოსალურ მასშტაბებს მიაღწია. ასე მაგალითად, აშშ-ში თუ 80-იან წლებში მთელი კორპორაციების მხოლოდ 10% მოდიოდა ფინანსურ კორპორაციებზე, 2007 წელს ეს მაჩვენებელი 40%-მდე გაიზარდა[2]. ამავე ქვეყნის ფინანსური კაპიტალიზაცია დაახლოებით 48 ტრლნ დოლარს შეადგენდა, რაც სამჯერ აღემატება აშშ-ს მთლიან

[1] ვ. ნაჭყებია. თანამედროვე ეკონომიკური კრიზისი – „დიდი დეპრესია“- 2. ჟურნ. ეკონომიკა და ბიზნესი. 2009, №5, გვ. 77.
[2] О. Т. Багомолов. Роль государства в современной экономике. Кого и чему учит глобальный кризис, журн. Международная экономика, 7/2009, с. 66.

შიგა პროდუქტს. ალნიშნულიდან გამომდინარე, ორი დასკვნა შეიძლება გაკეთდეს: პირველი, თანამედროვე გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიზეზია მსოფლიო ეკონომიკის და ცალკეული ქვეყნების ეკონომიკაში წარმოქმნილი სტრუქტურული დისბალანსი, რაშიც იგულისხმება ფინანსური სექტორის მოწვეტა რეალური ეკონომიკისგან, ანუ დისბალანსი „ფინანსურ ეკონომიკასა" და „ფიზიკურ ეკონომიკას" შორის. როცა ფულის უმეტესი ნაწილი „მიბმულია" სხვადასხვა ფინანსურ აქტივზე, ფინანსური ბაზრის რომელიმე სეგმენტში მომხდარი ჩავარდნა, რასაც ადგილი ჰქონდა 2007 წლის მეორე ნახევარში აშშ–ის იპოთეკურ ბაზარზე, მთელ ეკონომიკურ სისტემას აყენებს კრიზისულ მდგომარეობაში. აქედან გამომდინარეობს მეორე დასკვნა: ფინანსური ბაზრის დაბალანსებასა და სახელმწიფოს მხრიდან მის ეფექტიან დარეგულირებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება მთელი ეკონომიკის სტაბილური განვითარების საქმეში.

გლობალიზაცია და ეკონომიკური ზრდის პოსტინდუსტრიული სტადია ის ორი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია, რომლებიც თანამედროვე პირობებში განსაზღვრავს მაღალტექნოლოგიურ ქვეყნებში სახელმწიფოს ეკონომიკურ როლსა და ფუნქციებს, ეკონომიკაში მისი ჩარევის სახეებს, მასშტაბებს, ფორმებსა და მეთოდებს. გლობალიზაციის პირობებში სახელმწიფოს ეკონომიკური როლი, იმე როგორც სახელმწიფოს სუვერენიტეტი, კი არ ქრება, არამედ სახეცვლილებას განიცდის. თანამედროვე სახელმწიფო იმყოფება არა ბაზრის მიღმა, ან ბაზრის ზევით, არამედ ორგანულადაა ნაშენებული საბაზრო სისტემაში და წარმოადგენს საბაზრო ძალთა თამაშის უმნიშვნელოვანეს მონაწილეს, რომელიც პასუხისმგებელია მთელი სახოგადოების ინტერესთა რეალიზაციაზე[1]. სახელმწიფოს ეკონომიკური ფუნქციები, რომლებშიაც მისი როლი ვლინდება, „წარმოქმნის საბაზრო ეკონომიკის ფუნდამენტს და სახელოებს"[2]. გლობალიზაციის ეპოქაში სახელმწიფოს პრიორიტეტულ ფუნქციად იქცევა არა მხოლოდ და არა იმდენად ეროვნული ეკონომიკის დაცვა გარე ფაქტორთა ზემოქმედებისაგან, რაც პრქტიკულად შეუძლებელია, არამედ საერთაშორისო ეკონომიკურ კავშირებში ეროვნული ეკონომიკის ეფექტიანი ჩართვა, გლობალური მასშტაბებით მისი კონკურენტუნარიანობის მიღწევა და განმტკიცება.

პოსტინდუსტრიულ სახოგადოებაში სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის შესრულების ძირითადი ფუნდამენტია სახელმწიფო ფინანსების სისტემა, რომელიც მოიცავს ცენტრალური სელისუფლების, რეგიონული და ადგილობრივი მმართველობის ორგანოების ბიუჯეტებს, ზოგიერთ ქვეყანაში კი – განსახლვრულ ბიუჯეტგარეშე ფონდებს. სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის ზრდაზე მიუთითებს განვითარებულ ქვეყნებში სახელმწიფო ხარჯების მაღალი ხვედრითი წონა მშპ–ში. კერძოდ, ევროკავშირის ქვეყნებში მან შეადგინა დაახლოებით 50 %, აშშ–სა და იაპონიაში - 33% და 35%. სოციალური მიმართულების დანახარჯებში განსაკუთრებით იმატა ტრანსფერებმა განათლებაზე, რამაც განვითარებულ ქვეყნებში მშპ–ს 6–8% შეადგინა. პოსტინდუსტრიულ ქვეყნებში თანაფარდობა სახელმწიფო ხარჯების ორ ძირითად მიმართულებას – სამხედრო ხარჯებსა და სოციალური შინაარსის ხარჯებს შორის - შეადგენდა 1:6, რაც იმაზე მიანიშნებს, რომ თანამედროვე პოსტინდუსტრიული სახელმწიფო გადაიქცა სოციალურად ორიენტირებულ სახელმწიფოდ. ქვეყნებს შორის განსხვავება კი მდგომარეობს ამ „სოციალურობის" მხოლოდ ხარისხში.

ყოველივე ალნიშნულის ფონზე, გაუგებრად და უსაფუძვლოდ გვეჩვენება ორთოდოქსალური ლიბერალიზმის მომხრეების სისტემატური თავდასხმები სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის რეალისტურ შეფასებაზე. ჩვენი აზრით, გლობალური ეკონომიკური კრიზისი გახდა ის გარდამტეხი მომენტი, რომელმაც არსებითად შეცვალა სახელმწიფოს ეკონომიკურ როლზე წარმოდგენა და მისი უარყოფის იდეოლოგიზებულ მოსაზრებებს დაბალანსებული შეხედულებები დაუპირისპირა. ამ თვალსაზრისით მეტად ნაშანდობლივია საფრანგეთის პრეზიდენტის ნ. სარკოზის გამოსვლა ევროკავშირის სამიტზე 2008 წლის ოქტომბერში, სადაც მან პირდაპირ განაცხადა, რომ ულტრალიბერალურმა კაპიტალიზმმა კრახი განიცადა და საჭიროა სოციალური საბაზრო მოდელი[1]. ეს უკანასკნელი კი, როგორც ცნობილია, სახელმწიფოს მიერ მნიშვნელოვანი ეკონომიკური და სოციალური ფუნქციების შესრულებას გულისხმობს. კრიზისმა არსებითად შეცვალა სახელმწიფოს პრობლემისადმი დამოკიდებულება „საბაზრო ფუნდამენტალ-

[1] ჯ. მექკაბიშვილი. გლობალიზაცია: მიმართულებები, გამოწვევები, პერსპექტივები. თბ.,2009, გვ. 144.

[2] В. С. Малахов. Государство в условиях глобализации. М., 2007. с. 73.

[1] The Economist, October 11. 2008. p. 12.

[2] აქ უნდა გავითვალისწინოთ ის ფაქტი, რომ აშშ–ში ეკონომიკური ზრდის 80% მოდის ერთობლივი მოთხოვნის ფაქტორზე.

იზმის" ისეთ „ცივილიზებულში", როგორიცაა აშშ. აქ დაიწყო ამ ქვეყნისთვის არატრადიციული ანტიკრიზისული ღონისძიებების გამოყენება. ერთ-ერთი მათგანია კერძო სექტორის მნიშვნელოვანი სუფსიდირება. ამ მიზნით მთავრობის მიერ გამოყოფილი იქნა 168 მლრდ დოლარი, რომლიდანაც 100 მლრდ დოლარი წარიმართა საშუალო კლასში შემავალი მოქალაქეების შემოსავლების გაზრდაზე ერთობლივი მოთხოვნის წახალისების მიზნით[2], ხოლო დანარჩენი თანხა განკუთვნილი იყო მცირე და საშუალო ბიზნესის დახმარებლად.

ნაკლებად გამოყენებულ მექანიზმებთან ერთად აშშ-ს მთავრობამ დაიწყო მისთვის სრულიად უჩვეულო მარეგულირებელი მექანიზმების გამოყენებაც. მან საკუთარი კონტროლის ქვეშ აიყვანა და ფაქტობრივად ნაციონალიზება გაუკეთა ორ უმსხვილეს იპოთეკურ კომპანიას – Fannie Mac da Freddie Mac-ს, რომლებზეც მოდიოდა ქვეყანაში იპოთეკური ვალების ნახევარი. გაკოტრებული 5 ინვესტიციური ბანკიდან 3, მათ შორის ისეთი უმსხვილესი საბანკო დაწესებულება, როგორიცაა Lehman Brothers, ახევე დაექვემდებარა ნაციონალიზაციას. სადაზღვევო გიგანტის - American National Group (საერთო აქტივებით 1.05 ტრლნ დოლარი) - დახმარებლად აშშ ფინანსთა სამინისტრომ გამოყო 152 მლრდ დოლარი. აქედან: 60 მლრდ დოლარი 5 წლიანი ვადის სესხის სახით, 52,5 მლრდ დოლარი კი-პრობლემური ფასიანი ქაღალდების შესაძენად. უფრო მოგვიანებით ფედერალურმა სარეზერვო სისტემამ დამატებით გამოყო 800 მლრდ დოლარი სამომხმარებლო კრედიტის მხარდასაჭერად. ყოველივე ალნიშნულის გამო აშშ-ს სახელმწიფო ვალი საგრძნობლად გაიზარდა და ქვეყნის მშპ-ს 82%-ს მიაღწია[1]. კერძო სექტორისათვის სახელმწიფო მხარდაჭერის გაძლიერება მარტო აშშ-სთვის არ ყოფილა დამახასიათებელი. ეგივე შთაბეჭდილება ჩნდება ინდუსტრიულად განვითარებულ სხვა ქვეყნებშიაც. კერძოდ: დიდი ბრიტანეთის მთავრობამ განახორციელა ორი მსხვილი გაკოტრებული - Northern Rock da Bradford & Bingley ბანკების ნაციონალიზაცია და შეიძინა Bank of Scotland-ის საკონტროლო პაკეტი და Lloyds Banking Group-ის აქციების 43 %. მთლიანობაში ბანკებიდან მთავრობამ გამოისყიდა 50 მლრდ გირვ. სტერლინგის პრობლემური აქტივები, 250 მლრდ გირვ. სტერლინგი გასცა ბანკთაშორისი კრედიტების გარანტიებზე. 10 მლრდ გირვ. სტერლინგი გამოყო მცირე და საშუალო ხაწარმოების მიერ აღებუ-

[1] ჟურნ. Мировая экономика и международные отношения. 2009, 7, გვ.15.

ლი კრედიტების დახაზგრავად. გერმანიის მთავრობა ფინანსურად დაეხმარა ქვეყნის ერთერთ უმსხვილეს დაწუხებულებას Hypo Real Estate - ს. ბენილუქსის ქვეყნებმა საკუთარი ფინანსური რესურსები გაანაწილეს უმსხვილესი ბელგიური ბანკის Fortis-ის გადასარჩენად. მას შემდეგ, რაც ფინანსური კრახისა გაღრმავდა ევროპაში გადაწყდა, რომ ინდივიდუალურად განვითარებულ ქვეყნებში ღრმა რეცესია დაიწყო რეალური ეკონომიკის სხვადასხვა სფეროში. მთავრობათა მხარდაჭერის ობიექტად ეს სფეროებიც იქცნენ. აღნიშნული გარემოება ყველაზე რელიეფურად გამოისახა ჩვენთვის საინტერესო მრეწველობაში, რომელიც განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა მოსახლეობის მეოდენობითანაწილობის მკვეთრი დაქვეითების გამო. ასე მაგალითად, დიდი ბრიტანეთის მთავრობამ გადაწყვიტა დამატებული ღირებულების 17,5 %-დან 15%-მდე შემცირება ამ დარგის პროდუქციაზე. მსგავსი გადაწყვეტილებები იქნა მიღებული ხოგიერთ სხვა ქვეყანაშიაც. კერძო სექტორისათვის აქტიური ფინანსური მხარდაჭერა მიზნისწრაფობდა ზესახელმწიფოებრივ დონეზე. ევროკავშირის ცენტრალურმა ბანკმა დიდი ბრიტანეთის, იაპონიის, კანადის, შვეიცარიის ცენტრალურ ბანკებთან და აშშ-ს ფედერალურ სარეზერვო სისტემასთან ერთად მხარდაჭერა გამოუცხადა ფინანსურ ბაზარზე ლიკვიდურობის პრობლემის მოსაგვარებლად გამოყო 640 მლრდ აშშ დოლარი. ევროკავშირის წევრი ქვეყნების მთავრობებმა მხარდაჭერა გამოუცხადეს იმ ფინანსური ინსტიტუტებისათვის 1,3 ტრლნ ევროს გამოყოფის თაობაზე, რაზეც მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული ეკონომიკის, როგორც ერთიანი სისტემის, ნორმალური ფუნქციონირება.

მეტად მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ აშშ-ს პრეზიდენტი ადმინისტრაცია სახელმწიფოს მარეგულირებელი როლის გაძლიერებას განიხილავს არა მხოლოდ დროებით ანტიკრიზისულ მოვლენად, არამედ მას მიიჩნევს გრძელვადიან პერიოდში ფუნდამენტური ხასიათის პრობლემების გადაჭრის საშუალებად და ამ უკანასკნელს პირველხარისხოვან როლს ანიჭებს სახელმწიფოებრივი სისტემის ნორმალური ფუნქციონირების საქმეში. ბ. ობამას სტრატეგიულ გეგმაში აღნიშნულია: „ჩვენ ადამიანებს სჭირდებათ მოცემი XXI საუკუნეში სკოლების, ლაბორატორიებისა და ბიბლიოთეკების შენებლობაზე"[1]. ამერიკის ეროვნულ მეცნიერებათა

[1] О.Т. Богомолов. Роль государства в современной экономике. Кого и чему учит глобальный кризис? журн. «Международная экономика». 2009, N 7, с. 12.

გალაქტიკაში გამოსვლისას კი მან აღნიშნა: „ჩვენ დღეს შეცნიერება გვჭირდება ისე, როგორც არასდროს, ჩვენი შემდგომი კეთილდღეობისათვის, უსაფრთხოებისათვის, ჩვენი ხაარსებო გარემოს დაცვისათვის და ჩვენი ცივილიზების მაღალი ხარისხისათვის". ყოველივე ალნიშნული, ჩვენი აზრით, ნიშნავს თანამედროვე ამერიკული პოლიტიკური ისტებლიშმენტის ერთ ნაწილში ეკონომიკური ანრიღვნების პარადიგმის შეცვლას ორთოდოქსალური ხაბაზრო ფუნდამენტალიზმიდან ხოციალურად ორიენტირებული რეგულირებადი შერეული ეკონომიკური მოდელისაკენ. ბ. ობამის ადმინისტრაციის დღევანდელი კურსი შეიძლება შევადაროთ XX საუკუნის 30-იან წლებში ფდ. რუზველტის „ახალ ეკონომიკურ კურსს". რომელიც ადიდი დეპრესიის" დაძლევისა და პოსტკრიხისული განვითარების პრინციპულად ახალ დოქტრინად ჩამოყალიბდა.

მხოლოდ ცალკეებები, რათქმა უნდა, უმტკივნეულოდ არ მიმდინარეობს. პირიქით, იგი უდიდეს წინააღმდეგობას აწყდება ნეოკონსერვატორების და მათი იდეური მარდამჭერების მხრიდან. ამ თვალსაზრისით, ალ ანაშრაია ერთი შეხვედით ორი ურთიერთგამომრიცხავი ფაქტი. კერძოდ: აშშ-ში ფინანსური კრიზისის „მორევის შეგუბულში" ნიუ-იორკის ტუნებში გამოსნდა ობამას კარიკატურა - „ჯოკერი" ობამას სახით და წარწერით - „ხოციალიზმი". ნ. სარკოზის ჩვენს მიერ ზემოთ ციტირებული გამოხვლიდან რამდენიმე დღეში გავლენიან ჟურნალ „The Economist"-ში კარიკატურა - სარკოზი კ. მარქსის „კაპიტალით" ხელში და იგივე წარწერით - „ხოციალიზმი". თანამედროვე ლიბერალების მიერ გამოთქმის მოსაზრება, რომ ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩარევა შეხაძლებელია მხოლოდ კრიზისულ ხიტუაციაში, ორდინარულ ხიტუაციაში ჩარევა კი დაუშვებელია. პროფ. ვ. ზაგაშვილი ეკონომიკის რეგულირების დახაშვებად მიიჩნევს მხოლოდ ფინანსურ და არა რეალურ ხექტორში. „უცნაურია, რომ კრიზისის პერიოდში ფინანსური ბაზრების რეგულირების პრობლემა ეროვნული ეკონომიკის რეალურ ხექტორში სახელმწიფოს ჩარევის ხაბაბად იქცა"[1], აღნიშნავს იგი. ჩვენი აზრით, ეკონომიკა მთლიანი ხისტემაა და მისი ხექტორების ასეთი მკვეთრი გამოყენა, მით უმეტეს მათი ურთიერთდაპირისპირება, ხრულიად არასწორია.

[1] კურს. Мировая экономика и международные отношения. 2009, 7, с.50.

ამრიგად, გლობალური კრიზისის გამოცდილება ნათლად გვიდვენებს, რომ ხახელმწიფოს, როგორც „უკანასკნელი ინხტანციის მაშველს", ბადალი არ ძევს ექხტრემალურ ხიტუაციებში.

თანამედროვე ეკონომიკური კრიზისიდან გამოსვლა უნდა განხორციელდეს არა ტრადიციული, არამედ პრინციპულად ახალი გზებითა და მეთოდებით. გატარებული ღონისძიებების ხახით და მიმართულება უნდა განაპირობოს მოდერნიზაციის აუცილებლობამ, რაც გულისხმობს ეკონომიკის არაეფექტიანი ბალაკების ხანაცას. გამოცდილება გვ ითვნებს, რომ კრიზისის და მისი დაძლევის პერიოდებში წარმოთშობა არსებული ნაკლებად ეფექტიანი ეკონომიკური ხტრუქტურების შეცვლის ხოციალური მოთხოვნა და ხტიმული, თუმცა ეს ცვლილებები ავტომატურად არ განხორციელდება. ხაქართველოს ეკონომიკის კრიზისიდან გამოყვანისათვის აუცილებელია განხორციელდეს ღონისძიებათა კომპლექხი, რომელიც:

- ხაბაზრო ინხტიტუტების განმტკიცება. უპირველეს ყოვლისა, კერძო ხაკუთრების რეალური და არადეკლარირებული დაცვა. რისთვისაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ჭეშმარიტად დამოუკიდებელი ხასამართლოს ჩამოყალიბებას;
- ეკონომიკის დემონოპოლიზაცია და კონკურენტული ბიზნეს-გარემოს ჩამოყალიბება; ბიზნეხის განვითარებისათვის დაბრკოლებათა ხტრუქტურის შექმნა;
- ხელხყობასა და ბიზნეხს შორის ურთიერთობის დებიუროკრატიზაცია, „ელიტარული კორუფციის" წინააღმდეგ აქტიური ღონისძიებების გატარება, ხახელმწიფო რეგულირების აღმოფხვრა. მკაცრ და ხაშიალო ბიზნეხის დაცვა და, ზოგადად, ბიზნეხზე ხაგადახახადო წნეხის შემცირება;
- ხოციალურ ხფეროში ძირეული რეფორმების გატარება, ხოციალურად შეკირვებული ფენის მხარდაჭერა, ჯანდაცვის, ხაპენხიო ხისტემის, განათლების პრიორიტეტული განვითარება; შრომის ეითელუზებელი ბაზრის ჩამოყალიბება.

აშკარაა, რომ ზემოთდნიშნული და რიგი სხვა ღონისძიების გატარება შეუძლებელია ხახელმწიფოს აქტიური კონხტრუქციული როლის გარეშე.

ეკონომიკური კრიზისი უხახრულოდ არ გრძელდება და ეს კრიზისიც გარკვეული დროის შემდეგ დამთავრდება. ორთოდოქხი ლიბერალები, ალბათ, კვლავ გააგრძელებენ „მინიმალური ხახელმწიფოს" დოქტრინ-

საბაზრო სისტემის ეფექტიანობისა და პერსპექტივების საკითხისათვის

რევაზ ბერიშვილი
ეკონომიკურ მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

დასავლეთის ქვეყნებში სრულყოფილი კონკურენციის ბაზრის განვითარებისა და ფორმირების პროცესი გრძელდებოდა ახ.წლ.ეულების მანძილზე და საბოლოოდ წარმოიშინდა საბაზრო სისტემის „იდეალურ მოდელად". ასეთად ის მიჩნეულია იმის გამო, რომ მასში ბაზრის კანონები და კანონზომიერებები ვლინდება ყველაზე სრულად, რაიმე შესწორებების გარეშე. ამასთან, მან სრულად გამოავლინა თავისი პლუსები და მინუსები და ისტორიული განვითარების კვალობაზე ტრანსფორმირდა რეგულირებად ბაზრად. სწორედ ამ სახით ფუნქციონირებს ის ეკონომიკურად მაღალგანვითარებული ქვეყნების უმეტესობაში.

საბაზრო სისტემის ეფექტიანობა გაპირობებულია მისი ისეთი საბაზრო კომპონენტებით, როგორიცაა: 1. წარმოების საშუალებებზე კერძო საკუთრება; 2.მეწარმეობისა და ეკონომიკურ პარტნიორთა არჩევის თავისუფლება; 3. პირადი ხარჯებული; 4. სახელმწიფოს (მთავრობის) მინიმალური ჩარევა ეკონომიკაში.

ამასთან, როგორც ა. სმითს მიაჩნდა, საბაზრო ეკონომიკაში მოქმედებს „უხილავი ხელის" მექანიზმი, რომლის მეშვეობითაც, თავისი სამეწარმეო ორიენტაციიდან გამომდინარე, თითოეული მწარმოებელი თავისი რისკით განსაზღვრავს - რა, როგორ და ვისთვის აწარმოოს. თუმცა, მათი საქმიანობა მიზანმიმართულად კი არ არის ორიენტირებული ადრესულ (კონკრეტულ) მომხმარებელზე, არამედ ბაზარი „ამოსტერიორის" (წარმოების შემდეგ) წესით განსაზღვრავს ამ პროდუქციის სახეობრივ მნიშვნელობას.

ასათვის სიტყვის შესმას. თუმცა ეს კრიზისი მნიშვნელოვანი ფაქტორია, რომელიც ხელს შეუწყობს ადამიანებში განმტკიცებას მოსახრებას, რომ ეკონომიკის, განსაკუთრებით მისი ფინანსური სექტორის სახელმწიფო რეგულირება პოსტინდუსტრიული სისტემის ნორმალური ფუნქციონირების აუცილებელი პირობაა[1]. უკვე აშკარაა, რომ მომავალი ცვლილების რეგულირებაც, ხასიათდება ორიენტირებულ შერეულ ეკონომიკურ სისტემას, რომელიც უკვე ალარაა აშშ-ისა და ევროპის ქვეყნებში, ეს უკვე თვისებრივად „რაღაც სხვაა"[2].

Regulative Function of State in a Modern Global Financial-Economical Crisis

E. Mekvabishvili

Globalization and postindustrial stage of economical growth determines state's economical function in the developed countries. This role of state increases especially in the conditions of modern global crisis and serves as a main "antirecessionary manager" in the whole world. Article is designated to the USA and other developed countries governments undertakings against modern crisis; also is given the conclusion about crisis influence on a complex transition process from orthodoxal - liberal market economy to socially oriented regulative mixed economy.

[1] ძნელია არ დაეთანხმო ავტორიტეტულ ეკონომიკურ ჟურნალ „American Economic Review"-ში გამოთქმულ შეხედულებას. „უკანასკნელი ორი ათწლეულის მანძილზე გლობალიზაცია თავისუფალი ბაზრის კაპიტალიზმის ანგლო-საქსური მოდელის გაძლიერების დემონსტრაცია. გლობალური ისტორია, უპირველეს ყოვლისა, წარმოადგენდა ხასელმწიფოზე ბაზრის ტრიუმფს. ამჟამად მათ შორის თანაფარდობა იცვლება და არა მხოლოდ ფინანსურ სფეროში". დასახელებული ჟურნ. 2008. N-22. გვ. 76.

[2] ი. არცუნა „არამედ რაღაც სხვა"... რა ეწერება იმას, რაც ჩამეუბალად არ იქნება არც სოციალიზმი და არც „ახალბერი" კაპიტალიზმი? გაზ. „ხალხთავისუფლების რესპუბლიკა". 16 იანვარი. 2009 წ.

ა. სმითი თვლიდა, რომ ინდივიდთა განცალკევებული მოქმედებით, რაც გამოიწვევდა ფასების მექანიზმს, ყალიბდება საზოგადოებრივი წესრიგი, რისი შედეგიცაა წარმოებული პროდუქციის სტრუქტურის შესაბამისობა საზოგადოების მოთხოვნილებათა სტრუქტურასთან.

მაუხვადაც იმისა, რომ ა. სმითის შეხედულებაში „უხილავი ხელის" შესახებ ცოტა კორექტივები შეიტანა საბაზრო სისტემის რადიკალურმა ევოლუციამ ინფორმაციულ საზოგადოებაში, მწვრთნელობის თავისუფლება ის ფუნდამენტია, რომელიც აღკვეთური ძალისხმევის პირობებში უზრუნველყოფს: ა) საბაზრო სისტემის სუბიექტთა ეფექტიანი და ეკრგიელიანი მეურნეობრიობის შესაძლებლობას; ბ)არაეფექტიანი და არახალირო წარმოებისაგან თავის დაღწევას; გ) სამართლიანი ხარჯების ოპტიმიზაციას; დ) დაბოლოს, სამეურნეო საქმიანობით პირადი დაინტერესებულობის სტიმულირებას.

ამასთან, დამოუკიდებლად პირადი შესაძლებლობებისა და მცდელობისა, რაც ხელს უწყობს ბაზრის სუბიექტთა ქმედებებს, შეიძლება გამოვყოთ ობიექტური ფაქტორები, რომლებიც განსაზღვრავს საბაზრო სისტემაში ურთიერთკავშირის ხასიათს. მას უწინარესად მიეკუთვნება ინფორმაცია – სიგნალი საბაზრო სიტუაციის შესახებ, რაც ბაზრის სუბიექტებს აღკვეთური გადაწყვეტილებების მიღების შესაძლებლობას აძლევს.

ჟ. ტიროლი თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში - „ბაზარი და საბაზრო ძალაუფლება", ინფორმაციას უკავშირებს საბაზრო სისტემის სამ უმნიშვნელოვანეს პარამეტრს: 1. ინფორმაცია და ხარისხი; 2. ინფორმაცია და კონკურენცია; 3. ინფორმაცია და დანახარჯები. ასეთი ინფორმაცია საქონელთა გამყიდველებისა და მყიდველების ინტერესების, ხარისხისა და დანახარჯების, დანახარჯებისა და ფასების და ა.შ.[1] ინტეგრირების ფაქტორებია, რის საფუძველზეც ყალიბდება და ფუნქციონირებს საბაზრო სისტემა, თავისი სოციალურ-ეკონომიკური ეფექტებითა და დეფექტებით.

კონკურენტული ბაზრის სოციალური ეფექტი, სოციალური საბაზრო მეურნეობის კონცეფციის ერთ-ერთი შემქმნელის – ა. მიულერ-არმაკის ხატოვანი გამოთქმით, ეფექტიანის ეწვევდა გაკეთრების, რაც გამოწვეულია ბაზრის მექანიზმის უნარით, რომელიც თავისი ნეიტრალურია სოციალური ფასეულობებისადმი, მაგრამ ხელს ეწყობა განცალკევებული ეკონომიკური სუბიექტების კეთილდღეობის ზრდას.[1]

ასეთი მიდგომა შესაძლებლობას გვაძლევს ბაზრის სოციალური ეფექტი განვიხილოთ როგორც ბაზარზე მექანიზმის ფუნქციონირების თანმდევი შედეგი, რომელიც განურჩეველია ეთიკური ნორმებისადმი, რაცა ეკონომიკური სუბიექტები გამოხატული არიან ერთ შედეგზე (პირადი სარგებლობა), ურთიერთმოქმედების შედეგად დებულობენ უფრო გაფართოებულ და წონად შედეგს – არა მხოლოდ პირადი, არამედ საზოგადოებრივი კეთილდღეობის ზრდის სახით. ე.ი. კონკურენტული ბაზრის სინერგიული (ურთიერთმოქმედი, შეთანხმებულად მოქმედი) ეფექტი, რის შედეგადაც განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნებში მოსახლეობის კეთილდღეობამ მიაღწია მაღალ დონეს, აისახება ბაზრის უნარით ისე გაანაწილოს შეზღუდული ეკონომიკური რესურსები, რომ მინიმალური დანახარჯებით მიღებულ იქნეს მაქსიმალური შედეგი. რესურსების ასეთი განაწილების შედეგად მიიღწევა ბაზრის სოციალური ეფექტიანობა მოსპარებაში.

აქედან გამომდინარე, ბევრი მკვლევარ-ეკონომისტი ამტკიცებს, რომ თუნდაც მხოლოდ ამის გამო საბაზრო ეკონომიკა უნდა დახასიათდეს როგორც სოციალური, რომ მისი კონკურენტული მექანიზმი ორიენტირებულია ადამიანთა მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაზე.

მიგვანია, რომ ეს, ცოტა არ იყოს, გაზვიადებული დასკვნაა. საქმე ისაა, რომ კოორდინაციის საბაზრო პროცესს ინდივიდუალური (და არა ეგოისტური) ინტერესები დაყავს საზოგადოებრივზე. სოციალურად სასურველ შედეგებზე არა ავტომატურად, არამედ მხოლოდ მაშინ, თუ:

1. ბაზარი უზრუნველყოფს ყველა ინდივიდისათვის, გამონაკლისის გარეშე, ერთიანი ეკონომიკური სივრცის ხელმისაწვდომობას;

2. ეკონომიკურ სუბიექტებს შორის ურთიერთობები არ მოითხოვს დამატებით დანახარჯებს ურთიერთკავშირის დასამყარებლად და გაცვლის განსახორციელებლად;

[1] Тироль Ж. Рынок и рыночная власть. Перевод с англ. СПБ. 1996. с. 83.

[1] Мюллер-Армак А. Принципы социального рыночно хозяйства. В книге: Социальное рыночное хозяйство. СПб, с.269.

3. თავისუფალი ბაბახრო ფასები ჭრის მალალეფექტიან, თვითრეგულირებად საინფორმაციო გარემოს, რომელზეც ყველა ინდივიდს თანაბრად მიეწვდება ხელი ნულოვანი დანახარჯებით;

4. არ არსებობს უარყოფითი გარეგანი ფაქტორები და ა.შ.

რა თქმა უნდა, ბაზრის ფუნქციონირების ასეთი იდეალური პირობები არ არსებობს და არც მისი მექანიზმი შეიძლება დახასიათდეს როგორც „სოციალურად ორიენტირებული".

რეალურ სინამდვილეში, ბაბახრო მექანიზმი მეურნეობის ორგანიზაციის ისეთი ფორმაა, რომლითაც ეკონომიკის ძირითადი პრობლემების (რა, როგორ, ვისთვის) რეალიზაციის მიზნით, მოქმედებენ და მწარმოებლები ერთმანეთზე ზემოქმედებენ და თავიანთი პირადი ინტერესებისათვის ხელსაყრელ გადაწყვეტილებებს იღებენ. ბაბილონი ანგარიშით, ასეთი ოპტიმალური გადაწყვეტები მოლიანად ბაზოგადებისთვისაც ხასარგებლოა. ამის საფუძველია ის, რომ ბაბახრო ეკონომიკა არის კონკურენციისა და ფასების სისტემის მეშვეობით ეკონომიკური სუბიექტების ქცევათა კოორდინაციის შედეგად გამოყენების მექანიზმი.

ეკონომიკური სისტემის დღემდის ცნობილ ტიპებთან შედარებით, ბაბახრო სისტემას ახასიათებს რიგი უპირატესობა. როგორიცაა:

- წარმოების ეფექტიანობის უწყვეტი სტიმულირება: ყველაზე ეფექტიანი ტექნოლოგიის გამოყენებით იწარმოება ის, რასაც მომხმარებლები მოითხოვენ;

- ბაბახრო სისტემა ფუნქციონირებს და კონკურენციულია ავტომატურად – ინდივიდუალური, დეცენტრალიზებული გადაწყვეტილებების მეშვეობით და არა - მთავრობის ცენტრალიზებული გადაწყვეტილებებით; ე.ი. ბაზარი ეჩვარება მწარმოებლებისა და მომხმარებლების არჩევანის თავისუფლებას;

- უზრუნველყოფილია ფირმათა შორის კონკურენცია, რაც აიძულებს მათ მიაღწიონ წარმოების მაღალ ეფექტიანობას, რათა ბაზრიდან არ იქნენ გამოძევებული. ამის საფუძველი კი შეცვლილი პირობებისადმი მათი მაღალი ადაპტურობაა;

- სისტემის მართვა არ საჭიროებს დიდ აპარატს და შეხაბამისად – მაღალ დანახარჯებს;

- სისტემა დიდ უფლებებს ანიჭებს მომხმარებლებს: ის ფირმები მაჯავრობენ, რომლებიც მომხმარებლებს აწვდიან მათთვის არასრულ საქონელს, ე.ი. ბაზარს გააჩნია ადამიანთა სხვადასხვა მოთხოვნილებების სწრაფად და ეფექტიანად დაკმაყოფილების შესაძლებლობა;

- ბაზრის თვითრეგულირებადი მექანიზმის ფუნქციონირების ღირებულება, რაც მოთხოვნის საფუძველზე წარმოების კაპიტალდაბანდების ორიენტირებს;

- ბაზარი ეკონომიკურ რესურსებს ანაწილებს ეფექტიანად – რესურსებს წარმართავს უწინარესად იმ საქონლისა წარმოებაზე, რომლებიც მოთხოვნით სარეგებლობენ, რაც გულისხმობს ფირმის კუთვნილი რესურსების რაციონალური გამოყენებით წარმოების მაქსიმალურ ეფექტიანობას;

- ბაბახრო მექანიზმი ქმნის სტიმულების ძლიერ სისტემას მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის მიღწევათა ფართოდ გამოყენებისათვის: მოგების გამოდევნებული მწარმოებლები წარმოებაში ნერგავენ მეცნიერებისა და ტექნიკის უახლეს მიღწევებს, რაც კონკურენციის მექანიზმის მეშვეობით უწყვეტი და შეუქცევადი პროცესია;

- ბაბახრო სისტემის მექანიზმს მინიმუმამდე დაჰყავს მოხაელისმის შესაძლებლობები თუ ტენდენციები;

- ბაბახრო სისტემის სუბიექტები მაქსიმალურად ფლობენ მათთვის საჭირო ინფორმაციებს მიწოდებისა და მოთხოვნის, ფასების, მოგების ნორმის, შრომისა და კაპიტალის ბაზრებზე სიტუაციის, ქვეყანაში ეკონომიკური და პოლიტიკური სტაბილურობის შესახებ;

- ბაბახრო ეკონომიკა უდეფიციტო ეკონომიკაა – ბაბახრო მექანიზმი, როგორც წესი, ყველა სიტუაციაში უზრუნველყოფს მოთხოვნისა და მიწოდების წონასწორობას.

ეოველივე ალნიშნულიდან გამომდინარე, ვასკვნით ადეკვატურია დასკვნა იმის შესახებ, რომ ბაბახრო სისტემა ეკონომიკის „იდეალური მოდელია". რომელსაც ჯერჯერობით არ გააჩნია ალტერნატივა; ამასთან, თანამედროვე ბაზარი ნიშნავს თვისებრივ ნახტომს კაცობრიობის ეკონომიკურ ისტორიაში. ეს იმით ვლინდება, რომ თანამედროვე ბაზარი მყიდველის (მომხმარებლის) ბაზარია, რომელშიც მწარმოებელი კარგავს „დიქტატორის" სტატუსს. თუ ჯეროვნად ვიწყებით მწარ-

მოეზლიდან მომხმარებელზე პრიორიტეტის გადახედის მნიშვნელობას, მაშინ უპრიანია ბაბაზრო ეკონომიკა დავახასიათოთ როგორც ახალი საფეხური ბაზოგადოების ეკონომიკურ ისტორიაში, რაც მოახ-წავებს ბაბაზრო ეკონომიკის პრინციპულ გამარჯვებას ადმინისტრაციულზე.

ბაბაზრო სისტემის აღნიშნული უპირატესობებისა და ცალკეულ ავტორის მიერ მისი მაღალი შეფასების მიუხედავად, მას, მათ შორის, საკუთრივ სრულყოფილ კონკურენციასაც, ახასიათებს რიგი არსებითი ხასიათის ნაკლოვანება (დეფექტი) და ფაბასკ კი.

უწინარესად, ბაზი უნდა გაესვას ამ გარემოებას, რომ ბაბაზრო სისტემა ხასიათდება გაურკვევლობის (განუსაზღვრელობის) მაღალი ხარისხით. ბაზარი აერთიანებს ეკონომიკურად თავისუფალ გამყიდველებსა და მყიდველებს, რომელთაც შეუძლიათ იყიდონ ან არ იყიდონ, გაყიდონ ან არ გაყიდონ ესა თუ ის საქონელი კონკრეტული ბაბაზრო სიტუაციიდან გამომდინარე. არც ისაა გამორიცხული, რომ ზოგიერთის ხარვეზული სხვების ზარალად იქცეს და ა.შ. ყოველივე ეს, არც თუ ბაშვიათად, გარდაუვალად წარმოშობს სხვადასხვა რანგის თუ სახეობის რისკს, რისი კონკრეტული მიზეზები, აღნიშნულთან ერთად, შეიძლება იყოს: ფულის ნაღები არაპერსპექტიულ წარმოებაში; იმაზე მეტი საქონლის წარმოება, ვიდრე მასზე მოთხოვნაა; მაღალი მოგების მიღების მოლოდინით პროდუქციის გაყიდვის შეფონება; გარემოებათა არახელსაყრელი მსვლელობის გამო წარმოების შეფერხება ან ფირმის საერთოდ გახლა ბაზრიდან; ცვლილებები საგადასახადო პოლიტიკაში; ხელისუფლების უბედურება; ეკონომიკური კრიზისების გამო წარმოების დაცემა; პოლიტიკური სიტუაციის გამწვავება და ა.შ.

მთლიანობაში, ბაბაზრო ეკონომიკის ფუნქციონირებაში განუსაზღვრელობის საკმაოდ მაღალი დონით გამოწვეული პროცესები განაპირობებს სამეწარმეო საქმიანობის სახეობებთან დაკავშირებულ ასეთ ეკონომიკურ რისკებს, როგორიცაა: ა)სამეწარმეო, რაც დაკავშირებულია უშუალოდ ყოველგვარ სამეწარმეო საქმიანობასთან; ბ)კომერციული, რაც დაკავშირებულია საქონელთა და მომსახურების რეალიზაციის პროცესთან; გ) ფინანსური, რაც აღმოცენდება ბაბაზრო სუბიექტების საკრედიტო და საფინანსო ინსტიტუტებთან **ურთიერთობის** სფეროში.

დახასიათებული რისკების სარისკო კიდევ უფრო ამწვავებს როგორც მთლიანად ბაბაზრო ეკონომიკის, ასევე სრულყოფილი კონკურენციისათვის დამახასიათებელი ზოგიერთი ობიექტური თუ სუბიექტური ხასიათის ნაკლოვანება. ჯერ ერთი, ბაზარს არა აქვს სოციალური დაცვის სისტემა, ბაბაზრო სისტემაში შემოსავალს ღებულობენ მხოლოდ ეკონომიკურ რესურსთა მფლობელები, მაშინ როცა ინვალიდები, პენსიონერები, ბავშვები – არსებითად სახელმწიფოს ხაზრენაია. მეორე, სრულყოფილი კონკურენციის მიერ რესურსთა ეფექტიანი განაწილება და მეიდველთა მოთხოვნილებების ბაზარი სოციალურად შეზღუდული ფენომენია, რამდენადაც ის მუშაობს მხოლოდ მოთხოვნაზე, განსხვავებით მთლიანად ეკონომიკისაგან, რომლის მიზანია მოთხოვნილებათა რაც შეიძლება სრული დაკმაყოფილება. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ბაზრის სოციალური შეზღუდულობა არის ის, რომ მისთვის არსებობს მხოლოდ მყიდველი და ისიც გადახდისუნარიანი, ე.ი. ყველა მომხმარებელს არ შეუძლია გახდეს მყიდველი. ამისგან განსხვავებით, მთლიანი ეკონომიკა მოიცავს სახოგადოებრივი წარმოების ყველა მონაწილეს – მყიდველებად (მომხმარებლებად) და გამყიდველებად (მწარმოებლებად) „დაყოფის" გარეშე. თანაც, ეკონომიკა ყოველთვის მოიცავს არა მხოლოდ მოთხოვნას, რასაც ბაზარი კარგად არომევს თავს, არამედ მოთხოვნილებასაც (სადაც არ არის მოთხოვნა პოტენციურ მყიდველთა უფულობის გამო), ე.ი. ეკონომიკა როგორც საბაზრო, ასევე არასაბაზრო სფეროთა ერთობლიობაა.[1] სწორედ ამის საფუძველზე წარმოინდება სახელმწიფოს სოციალური პოლიტიკა. მაშასადამე, ბაზარი უუნაროა გადაწყვიტოს სოციალური პრობლემები, უფრო მეტიც, ბაზარი ხელს უწყობს სახოგადოებაში უთანაბრობის (ქონებრივი დიფერენციაციის) გაძლიერებას. მაქსიმალური დაკმაყოფილება ემყარება ეფექტიანობის მოთხოვნილებას, რაც აკონასწორებს შესაძლებლობებს, მაგრამ ვერ უზრუნველყოფს შედეგების თანასწორობას. სხვა სიტყვებით, სრულყოფილი კონკურენცია თავისთავადვე ანაწილებს მხოლოდ ანაზღაურებად ხარჯებს, რაც ნიშნავს, რომ არ არსებობს მეზობელ პირთათვის წარმოების ან მოხმარების ე.წ. თანმდევი ეფექტები. ასეთ შემთხვევაში მხედველობაში გარე ხარჯებზე ანუ დანახარჯებზე დადები-

[1] Современная экономика. Уч. пос. под ред. О.Ю. Мамедова. М., 2010. с. 284.

ოი ან უარყოფითი ექსტერნალიებით, როცა შესაძლებელია დადებითი ექსტერნალიების ნაკლებარმოება და უარყოფითის – ჭარბებარმოება. ბაზარი კი ვერარცა ადმოცხვრას ადეკვატური უარყოფითი თანმდევი შედეგები ან კიდევ ვერახალისის დადებითი ეფექტები; სრულყოფილი კონკურენცია არ ითვალისწინებს ხარისხგადოებრივი დიფერენციის (ხიცოის) წარმოებას, რომელიც გარეუოფადია და ვერ მიეყიდება ცალკეულ მომხმარებელს (ხანძარსაწინააღმდეგო უსაფრთხოება, ეროვნული თავდაცვა და აშ.); ბაზარი ახვევ არ ქმნის სტიმულს კოლექტიური მოხმარების საქონელთა და მომსახურების წარმოებისათვის (ვანდაცვა, კულტურა, განათლება, საზოგადოებრივი ტრანსპორტი და აშ.); ბაბაზრო სისტემა ნაკლებად მონაწილეობს გარემოს დაცვასა და ხარისხგადოების კეთილი არაკეთილშეარმოებადი რესურსების დაცვა-შენარჩუნებაში; ბაზარს ასევე არ გააჩნია თეორიული და ფუნდამენტური მეცნიერული კვლევების ცრაც, როგორც წესი, ზარალიანია) ქმედითი მოტივაციები და არც გამოყოფს ამისთვის სახსრებს. თუმცა, საკმაოდ ეხრეშავს და ნერგავს მეცნიერებისა და ტექნიკის უახლეს მიღწევებს; თანამედროვე საზოგადოებაში, რომელშაც მიაღწია მოხმარების თვისებრივად მაღალ დონეს, მომხმარებლებს აინტერესებთ ნივთების არა მხოლოდ უტილიტარული მნიშვნელობა, არამედ მისი დიზაინი, გაფორმება, უნარი – მიუხედავად ინდივიდთა სპეციფიკურ მოთხოვნილებებს, რაც შესაძლებელია წარმოების ხარჯების გადიდებასთან დაკავშირებულ საქონელთა და მომსახურების მხოლოდ დიფერენციაციის პირობებში. სრულყოფილი კონკურენცია კი, ამის საწინააღმდეგოდ, ხელს უწყობს პროდუქციის უნიფიკაციას და სტანდარტიზაციას, რითაც მცირდება პროდუქციის დიფერენციაციის შესაძლებლობა. იზღუდება ინდივიდების მრავალფეროვანი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება; ბაბაზრო სისტემის არც თუ უმნიშვნელო ნაკლია ისიც, რომ იგი ხოგჯერ ადამიანებში, დადებით პიროვნულ თვისებებთან ერთად, ანეითარებს უარყოფითსაც – ეგოიზმს, ძალადობას, უსუმიობას, თვალთმაქცობას, სხვა პირების ინტერესთა უგულებელყოფას, ანუ ნებისმიერი გზით საკუთარი ანგარებიანი ინტერესების დაკმაყოფილების ხერხელს. ეს მაშინ, როცა მაღალგანვითარებულ ხასოგადოებაში (რომელიც არსებითად საგარო ანუ „განახზოგადოებულ" წარმოებას ეჩეარება), სადაც **ხალხის** კეთილდღეობაც აღკვეტურია. უსუნეს შემთხვევაში, ადამიანთა ქმედების განხვავებული მიდგომა მოქმედებს: ინტერესთა რეალიზაციის პროცესში წინა პლანზეა თვითგამთხატვის მოთხოვნილება, პრესტიჟის რეალიზაცია, თავისუფალი დროის გამოყენება პიროვნების ეოველმხრივი განვითარებისათვის.

დაბოლოს, აუცილებლად უნდა აღინიშნოს თვით სრულყოფილი კონკურენციის (მით უმეტეს – საერთოდ ბაზრის) კიდევ ერთი არსებითი შეზღუდულობის შესახებ, რაც გარკვეულ ზღვარს უდებს მისი განვითარების პერსპექტივას. საქმე ისაა, რომ ბაბაზრო სისტემის თვით საწყის ეტაპზე თავისუფალი კონკურენცია, სიახლეთა გამოყენებით, ცალკეული მწარმოებლის ხელში მოგების სულ უფრო დაგროვებით, იგი მონოპოლიათა აღმოცენების ობიექტური ფაქტორი. სხვანაირად რომ ვთქვათ, თავისუფალმა კონკურენციამ თავად წარმოშვა თავისი ანტიპოდი მონოპოლიის სახით, რაც მისივე უარყოფაა და ზღვარს უდებს მის არსებობასა და განვითარებას. თავისუფალმა კონკურენციამ ფრთები გაშალა კერძო საკუთრების და ინდივიდუალიზებული წარმოების პირობებში. მაგრამ მისი მოქმედების არეალები შეიზღუდა, მის განვითარებას ზღვარი დაედო ინდივიდუალიზებული წარმოებიდან თანამდროვე მეწარმეობაზე გადასვლის პროცესში. აქედან ის დასკვნა გამოდის, რომ თანამედროვე ტექნოლოგიებზე დამყარებული, ინფორმაციული სახოგადოებრივ-ეკონომიკური სისტემის პირობებში, განუსაზღვრელად ინიციატივიანი მეურნეობრიობა არსებითად ბაბაზრო მექანიზმზე ორიენტირებით, თითქმის შეუძლებელია. ობიექტური აუცილებლობა მოითხოვს და ეს პროცესი სულ უფრო ინტენსიურად მიმდინარეობს – ბაბაზრო და სახელმწიფოებრივი მექანიზმების „ინტეგრაციას" და იმავდროულად ბაბაზრო ურთიერთობების თანდათანობით, კანონზომიერ ტრანსფორმაციას, უმთავრესად არასაბაზრო ურთიერთობებად.

თანამედროვე ეკონომიკური სისტემის აღნიშნული მიმართულებით ტრანსფორმაციას ახასრებს მსოფლიო ეკონომიკის გლობალიზაციის პროცესი, რაც ობიექტური აუცილებლობითა და გარდაუვალობით ავიწროვებს ბაზრისა და მისი მექანიზმის ფუნქციონირების ხელოსა და არეალებს, და შესაბამისად, ბევრ ნეგატიურ, ხოგჯერ დამანგრეველ

შედეგებთან ერთად, განაპირობებს ახალი სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების დამკვიდრებას, ახალ საკაცობრიო ფასეულობებზე და არა საბაზრო ღირებულებებზე აგებულ ადამიანურ ურთიერთობათა ფორმირებას.[1]

ამის უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია ის, რომ ბოლო ათწლეულებში ძირეულად შეიცვალა წარმოების როგორც ფორმა, ასევე შინაარსი. ეს გამოვლინდა, ერთი მხრივ, საზოგადოების მწარმოებლურ ძალთა გლობალური განვითარებითა და მოწინავე ტექნიკისა და ტექნოლოგიის შესაბამისი ერთობლივი სამუშაო ძალის ფორმირებით. მეორე მხრივ, ახალი თვისებრიობა შეიძინა წარმოების განსაზოგადოების დონემ, შეიქმნა ორგანიზაციულ-ეკონომიკურ ურთიერთობათა თანამედროვე სისტემა, რაც შრომის დრმა დანაწილებითა და საზოგადოებრივი წარმოების სპეციალიზაციისა და კოოპერირების ოპტიმალური კონცენტრაციის სახით ვლინდება.

უწინარესად აღსანიშნავია საწარმოს დონეზე წარმოების განსაზოგადოების კანონზომიერი პროცესი, რაც მრავალმხრივობით სახიათდება. ეს არის ერთ კომპლექსში წარმოების კომბინირება, რაც მოიცავს ნედლეულის გადამუშავების თუ შრა პროდუქციის გამოშვების ყველა პროცესს და ა.შ.

საწარმოთა შიგნით მიმდინარე ამ პროცესების ორგანული გაგრძელებაა ფირმათაშორისი ორგანიზაციულ-ეკონომიკური ურთიერთობების თანამედროვე ეტაპზე მოწყობა. თანამედროვე წარმოებისათვის დამახასიათებელია პირდაპირი ეკონომიკური კავშირები, რაც ფირმათაშორისი საწარმოო კოოპერაციის, საკონტრაქტო სისტემების ორგანიზაციის თუ შეკვეთით მუშაობის სახით ვლინდება.

ყოველივე აღნიშნული ახალ, თვისებრივად მაღალ დონეზე წარმოაენს საზოგადოებრივი წარმოების განსაზოგადოების პროცესს. ამ ფონზე დღეს, ფაქტობრივად, არ არსებობს, ან ძალიან შეზღუდული მასშტაბით ფუნქციონირებს (ძირითადად წვრილ საცალო ვაჭრობაში და მომსახურების სფეროს რიგ დარგში) წმინდა სტიქიური ბაზარი. საქმე ის არის, რომ ეკონომიკური ცხოვრების რეგულირებაში მთავრობის მონაწილეობა აფართოებს კაპიტალისა და წარმოების კონცენტრაციის, შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების და სხვა პროცესებს, სულ ახალ და რთულ ფორმას აძლევს ორგანიზაციულ-ეკონომიკურ ურთიერთობებს, რაც არსებითად აძლიერებს წარმოების განსაზოგადოების მასშტაბებს.

ეკონომიკის მხოლოდ გლობალიზაციის უმნიშვნელოვანესი გამოვლენა ალწარმოებითი პროცესების გლობალიზაციაა, რომლის ფორმათა შორის ყველაზე არსებითი და მასშტაბური ტრანსნაციონალური კაპიტალის ფუნქციონირებაა. იგი დღეისათვის სახელმწიფოსაგან თითქოსდა „გამოყოფილი", მისი ოპერაციებიდან გამომდინარე დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოს თითქმის თანაბარმნიშვნელოვანი ფენომენია – თავისი ორგანიზაციული სტრუქტურითა და განვითარების შინაგანი ინტერესებითა და მიზნებით აღჭურვილი. ეს, ფაქტობრივად, სრულიად ახალი თვობის (რიგით მეხუთე) ტნკ-ებია, რომლებიც ფუნქციონირებენ გლობალურ ეკონომიკურ (და პოლიტიკურ) ხედრცეში.

ეკონომიკის განსაზოგადოების ფართო მასშტაბები როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე საერთაშორისო მასშტაბით, გარკვეულწილად ხელს უწყობს კრძო საკუთრების ინსტიტუტს, შესაბამისად მოდიფიცირდება ეკონომიკის რეგულირების საბაზრო მექანიზმი. ბაზარი, მართალია, კვლავ არის საწარმოო და გაცვლითი პროცესების მონაწილეთა ურთიერთსარგებლო ეკონომიკური კავშირების თუ ვალდებულებების მიღების მოქნილი ასპარეზი, მაგრამ მისთვის დღეისათვის თითქმის უცხოა ანარქიულობის, სტიქიურობის კატეგორიები. ამ პროცესს, ბაზრის თვითმარეგულირებელ მექანიზმთა საათიათ აწყობილ მუშაობასთან ერთად, მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს სახელმწიფოებრივი კანონმდებლობით ბაზრის სფეროს ზოგიერთი მხარის მკაცრი რეგლამენტაცია, ასევე გაცვლისა და მოხმარების ძირითად აგენტებს შორის პირდაპირი, უშუალო კავშირების ფართოდ განვითარება.

საქმე ის არის, რომ შერეულ ეკონომიკაში საბაზრო სექტორის და საერთოდ საბაზრო კომპონენტების დომინირების თეორია დღევანდელ რეალობას არ მოესადაგება, ან თითქმის არ მოესადაგება. მით უფრო უმართებულოა საბაზრო ეკონომიკის, საბაზრო სისტემის გაიგივება თანამედროვე ეკონომიკურ სისტემასთან, კერძოდ – შერეულ ეკონომი-

[1] რ. გუგუშია. ეკონომიკის გლობალიზაცია და საბაზრო ურთიერთობათა განვითარება. ჟურნ. „სოციალური ეკონომიკა". 2005. N-1. გვ. 128.

ქახთან. თანამედროვე ხაზოგადოებრივი აღწარმოების მნიშვნელოვანი კომპონენტები, მით უფრო მისი არც თუ შორეული პერსპექტივები საერთოდ, მახობრივი „რეალური" წარმოების უზრუნველყოფის პროცესი – განსაკუთრებით, სულ უფრო ნაკლებად არის და კიდევ უფრო ნაკლებად იქნება დაკავშირებული საბაზრო ფორმებსა და პროცესებთან. მხედველობაში გვაქვს ის გარემოება, რომ თანამედროვე საბაზრო ეკონომიკის „არეალებში" სულ უფრო ნაკლებად ხვდება საზოგადოების კარდინალური სოციალური და ინოვაციური პრობლემები, ასევე სხვა უადრესად აქტუალური თანამედროვე პროცესები, რომლებიც ვერ „ეტევიან" ან ვერ თავსდებიან საბაზრო სისტემის მექანიზმებში. ეს, ამ უკანასკნელის, ახე ვთქვათ, ვიწრო (ბევრ შემთხვევაში - გეოისტური) პრინციპების მოძველებახა და შესაძლებლობების თანდათან ამოწურვასაც მიუანიშნებს. პოსტინდუსტრული საზოგადოების საკაცობრიო, მაღალცივილიზებული იდეალები და „სქემები" სულ უფრო ავიწროებს ინდუსტრიული საზოგადოების ბირთვს – საბაზრო სისტემის სახით. სხვანაირად რომ ვთქვათ, თანამედროვე შერეული ეკონომიკური სისტემის მომავალში სულ უფრო გასწრებადი ტენდენციით იზრდება და მყარ ადგილს იკავებს საზოგადოებრივი სტრუქტურები, რაც ეწყარება არასაბაზრო ურთიერთობებს, ორიენტირებს, მოტივებსა და ინდიკატორებს.

To a question of efficiency and prospects of market system

R.Gogokhia

In article, the basic signs of market system are analyzed, positive and negative aspects are compared. The conclusion is drawn that in the conditions of modern information technological system there cannot be an economy completely on a market mechanism. It is necessary "integration" of market and government mechanism of economy. It means that in model of mixed economic system, public structures will take steady place and urgent rate will raise that is based on not market relations, motives and indicators.

ერთხელ კიდევ მალთუსის ხალხთმოსახლეობის თეორიის შესახებ

ჯემალ ხარიტონაშვილი
თსუ ასოცირებული პროფესორი,
ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი

XIX საუკუნის პირველ მესამედში ღრმა ცვლილებები მოხდა მსოფლიოს ეკონომიკურ ცხოვრებაში. საბრუნველი გადატრიალების შედეგად დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში სწრაფად ვითარდებოდა ფაბრიკული წარმოება. ინგლისისა და საფრანგეთის მრეწველობაში შემოღებულ იქნა ცვრილი შეთანხმებათა რეჟიმი, რასაც არც ერთი კანონი არ ხელუდგდა. გარეფორმლად გაბატონდა ეკონომიკური ლიბერალიზმი. სახელმწიფომ უარი თქვა ყოველგვარ ჩარევაზე წარმოების ორგანიზაციაში, მუშაკთა და მეწარმეთა შორის ურთიერთობაში. მთლიანად გაქრა კორპორაციული რეჟიმი. ახალმა მანქანურმა მრეწველობამ საოცარი განვითარება ჰპოვა.

იმ პერიოდში, კაპიტალიზმმა საბოლოოდ გაიმარჯვა ფეოდალიზმზე, როგორც პოლიტიკურად, ასევე ეკონომიკურად, რაც დიდი პროგრესი იყო ხაზოგადოების განვითარებაში. კაპიტალიზმმა პიროვნება თურიდულად გაათავისუფლა ყოველგვარი წოდებრივი ურთიერთობებისაგან. ამის შემდეგ აღმოჩნდა, რომ ყველაფერი ისე არ იყო, როგორც ‘ვარდისფერი სათვალით" მოჩანდა. გამომჟღავნდა ანტაგონიზმი მწარმოებლებსა და კაპიტალისტების შორის. დაიწყო ჭარბწარმოების პერიოდული ეკონომიკური კრიზისები (პირველი ასეთი კრიზისი იყო 1815 წელს, მეორე უფრო მძაფრი კრიზისი მოხდა 1825 წელს.), ფართო ხახალი მიიღო უმუშევრობამ, პრობლემატური გახდა ხალხთმოხახლეობის საკითხი და ა.შ.[1]

ახლად წარმოშობილმა პროცესებმა დახაბამი მისცა ახალი ეკონომიკური მიმდინარეობის წარმოშობას, რომლის მომხრე ეკონო-

[1] ჯ. ხარიტონაშვილი. ეკონომიკურ მოძღვრებათა რეტროსპექტივა და თანამედროვე პრობლემები. ნაწ. I, თბ., 1997, გვ. 115.

მისტებიც. თავიანთი წინამორბედებისაგან განსხვავებით, აღიარებდნენ წინააღმდეგობებს, თუმცა მათ უწოდებდნენ ჰეტიმისრებს იმიტომ, რომ არ სჯეროდათ ამ მანკიერი მოვლენების აღმოფხვრის შესაძლებლობა, არც საკანონმდებლო რეფორმების და არც საზოგადოების ყველა წევრის ორგანიზებული მოქმედების დახმარებით. მოკლედ, მათ დიდად არ სჯეროდათ იმისი, რასაც პროგრესი ეწოდება, – აღნიშნავენ ფრანგი ეკონომისტები შ. ჟიდი და შ. რისტი.[1]

პესიმისტური მიმდინარეობა ჩამოყალიბდა ინგლისში. მისი ფუძემდებელი იყო სოფლის მღვდელი და ოსტ-ინდოეთის კომპანიის კოლეჯის ეკონომიკის პროფესორი თომას რობერტ მალთუსი (1766-1734).

მალთუსი რამდენიმე ნაშრომის ავტორია. 1820 წ. გამოაქვეყნა მაშრომი „პოლიტიკური ეკონომიის საწყისები“, რითაც მალთუსმა პირველი კლასის ეკონომისტის სახელი მოიპოვა, მაგრამ იგი მაინც ცნობილია ნაშრომით „გამოცდილება ხალხთმოსახლეობის კანონის შესახებ“.

1798 წ. თ. მალთუსმა გამოაქვეყნა ხელმოუწერელი ნაშრომი „ნარკვევი მოსახლეობის პრინციპებზე, როგორც მომავალ გაუმჯობესებაზე ზეგავლენის შესახებ“. ეს ნაშრომი შემდგომში ექვსჯერ გამოიცა სახელწოდებით- „გამოცდილება ხალხთმოსახლეობის კანონის შესახებ“, რომელშიც მან დაიწყო იმის მტკიცება, რომ ადამიანთა მდგომარეობის ხანგრძლივად გაუმჯობესება შეუძლებელია. კერძოდ, დარიბთა მდგომარეობის მომწესრიგებელი კანონები დარიბების მდგომარეობას კი არ აუმჯობესებს, პირიქით, მათ რაოდენობას ზრდისო. გაუმჯობესებას იმ შემთხვევაში არ ექნება ადგილი, თუ მოსახლეობის რაოდენობა უფრო სწრაფად იზრდება, ვიდრე მათი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებელი საარსებო საშუალებები. თ. მალთუსის მიხედვით „კანონი, რომელზედაც ახლა ვსაუბრობთ, იმაში მდგომარეობს, რომ ყველა ცოცხალი არსებისათვის დამახასიათებელია მუდმივი მისწრაფება უფრო სწრაფი გამრავლებისადმი, ვიდრე ეს მათ განკარგულებაში არსებული საკვების რაოდენობით არის დაშვებული“.[2]

მალთუსის მტკიცებით, ბუნებამ ადამიანებში ნადო ინსტინქტი, რომელიც მას განწირავს შიმშილის, სიკვდილისა და მანკიერებათა

[1] Ш.Жид. Ш.Рист. История экономических учений. М.,1918.с.69-70.
[2] თ. რ. მალთუსი. გამოცდილება ხალხთმოსახლეობის კანონის შესახებ. ტ. I. თბ., 2004. გვ. 44.

მსხვერპლად. ამ ინსტინქტისაგან იტანჯებიან ადამიანები. მალთუსმა მიზნად დაისახა უმუშევრობა, პაუპერიზმი და ა.შ. ავსხნა ბუნების კანონებით. ამ მიზნით შექმნა მან თავისი ხალხთმოსახლეობის თეორია. ბუნებასთან ანალოგიით, სადაც მალთუსის სიტყვებით, მცენარეთა და ცხოველთა უსაზღვროდ გამრავლების უნარს წინ ეღობება ადგილისა და საკვების უკმარისობა. „ბუნებამ მცენარეთა და ცხოველთა სამყაროში გულუხვად მოაბნია სიცოცხლის ნანახები, მაგრამ ადგილისა და საკვების მხრივ იგი მომჭირნეა“.[1] ადამიანთა საზოგადოებაშიც მოქმედებს ბუნების კანონი რომლის ძალითაც მოსახლეობა „ყოველ ოცდახუთ წელიწადში ორმაგდება და გეომეტრიული პროგრესით იზრდება“,[2] ხოლო საარსებო საშუალებები არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება არითმეტიკულ პროგრესიაზე უფრო სწრაფი ტემპით გადიდდეს.[3]

ასეთი მათემატიკური გაანგარიშებით შეეცადა მალთუსი ხალხთმოსახლეობის საკუთარი კანონის დასაბუთებას. მალთუსის მიხედვით სიღარიბის და სხვა ნაკლოვანებების მიზეზი უნდა ვეძიოთ მოსახლეობასა და საარსებო საშუალებათა ზრდას შორის თანაფარდობაში. მალთუსის გაანგარიშების შესაბამისად, თანაფარდობას დედამიწის მოსახლეობის ზრდასა და საარსებო საშუალებათა მატებას შორის ორი საუკუნის განმავლობაში უნდა შეედგინა 256:9, ხოლო სამი საუკუნის განმავლობაში- 4096:13 და ა.შ., სოლო ორი ათასი წლის შემდეგ კი ეს თანაფარდობა უსაზღვრო და უთვალავი იქნებოდა. ამ წინააღმდეგობებიდან გამოსავალს თ. მალთუსი მოსახლეობის გამრავლების რეგლამენტაციაში ხედავდა.

თ. მალთუსის მიხედვით მოსახლეობა უფრო სწრაფად დაიწყებს გამრავლებას, ვიდრე არსებობის საშუალებები, მაგრამ როდესაც იგი ზღვარს გადასცილდება, გამრავლება აუცილებლად უნდა შემცირდეს.[4] იმისათვის, რომ არსებულ მოსახლეობას საკმარისი სერსათი ჰქონდეს, აუცილებელია გამრავლება შეფხიზად ფერხდებოდეს რომელიმე უსუნაცხი კანონით, რომ იგი ემორჩილებოდეს მკაცრ აუცილებლობას. ...ის

[1] თ. მალთუსი. დახასელებული ნაშრომი. ტ. I. გვ. 44.
[2] იქვე გვ. 47, 51.
[3] იქვე გვ. 47, 50.
[4] იქვე გვ. 45.

გარკვეულ ხახლურებში უნდა იქნეს შეჭურებული.[1] მალთუსი მოსახლეობის გამრავლების შემაფერხებელ დაბრკოლებას ხან ხახერობად ყოფს: ხნეობრივი თავშეკავება, მანკიერება და უბედურება.[2]

მალთუსმა თავისი მათემატიკური გაანგარიშების საფუძვლად აიღო ამერიკის კონტინენტზე ინგლისის კოლონიების მოსახლეობის ზრდა XVIII საუკუნეში. მალთუსმა გააკეთა დასკვნა: „მოსახლეობა, თუ მხედველობაში მივიღებთ შობადობისა და მოკვდაობის არსებულ დონეს, ყოველ 25 წელიწადში გაორმაგდება, ანუ გეომეტრიული პროგრესიით გაიზრდება. „ჩრდილოეთ ამერიკის ქვეყნებში, - წერს მალთუსი, - აღმოჩნდა, რომ მოსახლეობა, საშუალუნე ნახევარზე მეტი ხნის მანძილზე ოცდახუთ წელზე უფრო მეტი დროის განმავლობაში ორმაგდებოდა (გვ. 46) ქვეყნის შიგა დასახლებებში, სადაც მიწათმოქმედება კოლონისტების ერთადერთ საქმიანობას წარმოადგენდა. არ არსებობდა მანკიერებანი და არაჯანსაღი ქალაქური ხელობები, აღმოჩნდა, რომ მოსახლეობა ყოველი თხუთმეტი წლის განმავლობაში ორმაგდებოდა (გვ. 46). მალთუსი მიუთითებდა, რომ „ევილერის მოკვდაობის ცხრილის მიხედვით... მოსახლეობის გაორმაგების პერიოდი $12\frac{4}{5}$ წელს შეადგენდა და ეს მარტო ვარაუდი არ იქნებოდა, რამეთუ ასეთი ფაქტი მცირე მონაკვეთში რამდენჯერმე განმეორდა“ (გვ. 47). „ბატონი უ. პეტი თვლის, რომ განსაკუთრებით კარგი პირობების შექმნის შემთხვევაში მოსახლეობას გაორმაგება ყოველ ათ წელიწადში შეუძლია. მაგრამ ყოველგვარი გახვაბების თავიდან აცილების მიზნით, ჩვენი მსჯელობის საფუძვლად ავიღოთ ყველაზე უფრო ნაკლები ხისწრაფით გამრავლება, რომელიც მრავალი საბუთითაა დამტკიცებული და რომელიც მხოლოდ შობადობის მეშვეობით ხდება.

მაშასადამე, დასკვნის მალთუსი, ჩვენ შეგვიძლია უდავოდ მივიჩნიოთ, რომ თუკი მოსახლეობის გამრავლებას წინ არაფერი ეღობება, მაშინ იგი ყოველ ოცდახუთ წელიწადში ორმაგდება და გეომეტრიული პროგრესიით იზრდება (გვ. 47). მას მხედველობიდან გამორჩა ამერიკის მოსახლეობის მატება იმიგრაციის შედეგად და მცდარი დასკვნა გააკეთა. თითქოს დედამიწის მოსახლეობა ყოველ 25 წელიწადში ერთიორად მატულობსო. ისტორიამ არ გაამართლა თ. მალთუსის შიში. ის დროიდან მოეღალებელი, თითქმის არც ერთ ქვეყანაში არ შეინშნევა ამხელატური ვარამმოსახლეობა. ქვეყნების ერთ ნაწილში, მაგალითად, საფრანგეთში, მოსახლეობა ძალიან ნელა გაიზარდა, სხვა ქვეყნებში მოსახლეობა ძალიან გაიზარდა, მაგრამ ვერ გაასწრო სიმდიდრის ზრდას.

როგორც ვხედავთ, გაითდება აღნიშნავს „ცალკეული ასეთი ფაქტის გამოცხადება ძალიან ძნელი ამოცანაა. ჩვენ ყოველ 25 წელიწადში მოსახლეობის გაორმაგების კანონზომიერ პროცესად მიგვიჩნევდით, მაშინ XXს. 60-იან წლებში კაცობა მოდგმის რიცხოვნობას დაახლოებით 61 მილიარდამდე უნდა მიეღწია, მაგრამ გაორმაგების ფაქტი არ გამართლდა“.[1]

მალთუსს წარმოუდგენლად მიაჩნდა, რომ კვების პროდუქტების წარმოების ზრდა ოდესმე აღემატებოდა დროს. მისი აზრით, არსებობისთვის საჭირო საშუალებები ბუნებით შრომისთვის ხელშეწყობ პირობებშიც კი არ შეიძლება არითმეტიკულ პროგრესიაზე უფრო სწრაფად გაიზარდოს. მაგრამ შეუძლებელია ასევე ოდესმე იმდენი საკვების მიღება, რომელიც ძალიან მზარდი მოსახლეობის გამოსაკვებადაა საჭირო. საკვების რაოდენობის გადიდება უკვე დამუშავებული მიწების გაუმჯობესებაზე იქნება დამოკიდებული. თითოეული ახალი ნაკადის თვისებებიდან გამომდინარე, ამ გაუმჯობესებას არ შეიძლება ყოველთვის თან ხდებოდეს მუდმივად მზარდი წარმოება. პირიქით, ეს უკანასკნელი უფრო და უფრო შემცირდება(გვ.48). მალთუსის მიხედვით ოცდახუთ წელიწადში ნამდვილად არ შეიძლება ვიმედოვნოთ, რომ მიწის ნაყოფიერება გაორკეცდება(გვ.49). ცხადია, რომ წლიური მატება რაღაც გარკვეული წესით მუდმივად მცირდება... “ეკვარეშია, რომ მოსახლეობის მატება მნიშვნელოვნად აჭარბებს ნაკადის ნაყოფიერებას“.[2]

მალთუსი დასკვნის: „ამგვარად, უკვე დაკვეთული მიწების ამჟამინდელ მდგომარეობაზე დაყრდნობით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ შრომის ხათვის ყველაზე ხელსაყრელ პირობებშიც კი არსებობის საშუალებებს არავითარ შემთხვევაში არ შეუძლია არითმეტიკულ პროგრესიაზე უფრო სწრაფი ტემპით გაზრდა.[3] ხაარსებო საშუალებათა ნელი ტემპით მატების მალთუსის საეჭვოდად დაუფლი ნაკადის კლებადი

[1] იქვე. გვ. 51-52.
[2] იქვე. გვ. 64.

[1] გაითდე. გეოგრაფიკური მოძღვრებათა ისტორია. ნაწ. II, თბ., 2009, გვ. 85.
[2] თ. მალთუსი, დასახელებული ნაშრომიდან,გვ.50.
[3] იქვე.

ნაყოფიერების კანონი. მალთუსამდე ამ კანონის არსებობას აღიარებდნენ ინგლისელი ეკონომისტები: თ.ეჭსტი და დ. რიკარდო, ფრანგი ა. ტიურგო და სხვ. ისინი არ ცნობდნენ იმ ფაქტს, რომ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის პირობებში ადგილი აქვს მიწის ნაყოფიერების ზრდას და ახაბუთებდნენ, რომ ხანგრძლივად დარეშავებული მიწა იფიტება და იკლებს ნაყოფიერებაში. ამ კანონის დამცველები ხაარსებო ხაშუალებათა ზრდას შესაძლებლად მიიჩნევენ მიწის ნაკვეთების ექსტენსიური დამუშავების გზით. სინამდვილეში, მიწის ნაყოფიერების ზრდა შეიძლება მიღწეულ იქნეს დამატებითი კაპიტალდაბანდების შედეგად მეურნეობის ინტენსიფიკაციის გზით. ტექნიკის განვითარებისა და მიწაზე აგროკულტურულ ღონისძიებათა გატარების შედეგად, უცვლელი მიწის ნაკვეთებიც კი შეიძლება გაუმჯობესდეს და უკეთესი გახდეს.

როგორც პროფესორი მ. ჭუმბურიძე აღნიშნავს, თანამედროვე მსოფლიოს გადახახადედიდან შეიძლება ითქვას, რომ მალთუსის წინასწარმეტყველების ხრულად აღსრულებას ხელი შეუშალა, ერთი მხრივ, კვების პროდუქტების ზრდის გიგანტურმა მასშტაბებმა, მეორე მხრივ, ინდუსტრიულად განვითარებულ ქვეყნებში შობადობის შემცირებამ. ამჟამად უკვე ეჭვს აღარ იწვევს ის გარემოება, რომ მსოფლიოში, ფაქტობრივად, იმდენი ხაკვები პროდუქტი იწარმოება, რამდენიც ძირითადად საკმარისია მოხახლეობის გამოხაკვებად. პრობლემა ისაა, რომ ეს პროდუქტები ვერ აღწევს გაჭირვებულ მოხახლეობამდე, რადგან განუვითარებელ ქვეყნებს არ გააჩნიათ სურსათ-ხანოვაგის შესაძენად ხაჭირო ფინანსური შესაძლებლობანი.[1]

მოვხედავად იმისა, რომ თ. მალთუსის ხალხთმოხახლეობის თეორია მკრ მეცნიერულ ნიადაგზე არ იდგა, მაინც დიდი ხმაური გამოიწვია და გარკვეული გავრცელება ჰპოვა ეკონომისტებსა და პოლიტოლოგებს შორის. მან მიიღო მალთუსელობის ხახელწოდება. მალთუსის იდეებს XX ხაუკუნეში იწონებდნენ აშშ-ის ეკონომისტები: უ. ფოგტი, ე. პეჩდელი, ჯ. ბენჯელერი, რ. კუკი; ინგლისელები: ო. პაჭსი, დ. დოუხონი, ა. ბეტრეისი, ფრანგი პ. რებუ, გერმანელი – ა. ფოგლი.

ამ ახრზე დგას ზოგიერთი ქართველი ეკონომისტიც.

მალთუსის იდეები მწვავე იდეოლოგიური და პოლიტიკური

[1] მ. ჭუმბურიძე. ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია. თბ., 2009. გვ. 45.

დისკუსიის საგანს წარმოადგენს. მალთუსის ხალხთმოხახლეობის თეორიის მიმართ დღესათვის ორი ურთიერთდაპირისპირებული დამოკიდებულებაა გამოკვეთილი. ერთნი თვლიან, რომ მალთუსი უდიდესი წინასწარმეტყველი იყო, რომლის თეორია დღესაც სამართლიანია, ხანების შეხედულებით, მისი აზრები მოულებელი იყო ადრეც და თანამედროვე პირობებშიც.[1]

პროფ. გ.თოდუა აღნიშნავს, რომ "ეკომეტრიული პროგრესიით ადამიანთა გამრავლებისა და არითმეტიკული პროგრესიით არსებობის ხაშუალებათა ზრდის მალთუსისეული კონცეფცია გაუმართლებელია. თუ დრმად გავაანალიზებთ ამ იდეას, მას ეყრდნობა სეშანტიკური ხახიათი აქვს, მაგრამ განვითარების ტენდენციის შემეცნების თვალხაზრით იგი უდავოდ სწორი მიმართულებისაკენ მიისწრაფოდა."[2]

2004 და 2005 წლებში ორ ტომად გამოიცა ქართულ ენაზე მალთუსის ნაშრომი - „გამოცდილება ხალხთმოხახლეობის კანონის შესახებ".[3] ამ წიგნზე რეცენზია გააკეთა პროფ. ა. ჯიბუტმა, რომელიც აღნიშნავს, რომ ახეთი გაფრთხილებისთვის, რომლითაც მალთუსის აზრით მსოფლიო თავიდან აიცილებს მოხახლეობის გამრავლების შესახლო ნეგატიურ შედეგებს, კატასტროფა მხოლოდ მაღლიერი უნდა იყოს მისი.[4] მსოფლიო მოხახლეობის რაოდენობის დინამიკისა და ცხოვრების დონის მანვენებელთა ანალიზი მალთუსის შეხედულებების ხასწორეს ადახტურებს. ცხადი ხდება, რომ მოხახლეობის ზრდის ტემპი ესწრება ხაარსებო ხაშუალებათა ზრდის ტემპს.[5] პროფ. ა. ჯიბუტი იქვე დახძენს, რომ გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის ხაპროგნოზო მონაცემების თანახმად, დედამიწის მოხახლეობის რაოდენობა 2015 წლისათვის დაახლოებით 7,5 მლრდ იქნება. ხოლო 2050 წლისათვის – 10 მლრდ-ს გადააჭარბებს (ეს არის ეკომეტრიული პროგრესიით ზრდა? - ჯ.ხ.). პროფ. ა. ჯიბუტი მაინც აგრძელებს, რომ მალთუსის მოძღვრე-

[1] იქვე. გვ. 45.

[2] გ. თოდუა. ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორიანწ.II. თბ.,2009,გვ.24.

[3] თ. მალთუსი.გამოცდილება ხალხთ მოხახლეობის კანონის შესახებ. თბ.,ტ.1,2004. ტ.11.2005.

[4] ა. ჯიბუტი. თ. მალთუსი. ქალთმრთობის მტერი თუ მოცვარე? ჟურნ.- „ხალხაალური ეკონომიკა", N-6, 2007. გვ. 58.

[5] ა. ჯიბუტი. დახახელებული ნაშრომი. გვ. 61.

ბა რეალურ მეცნიერულ დასკვნებს ეყუჩება, რომლის ჭეშმარიტებას დღეს დედამიწის მოსახლეობის გაძრავლების ტემპებიც ადასტურებს.[1] ვითომ ასეა? (ჯ.ხ.)

ეჭვლას შეიძლება ჰქონდეს თავისი აზრი, მაგრამ სხვა შეხედულებებიც არსებობს. პროფ. ა. ხილაგაძე მიუთითებს, რომ მალთუსის თეზისები მოსახლეობის შესახებ ხშირად უარეყოფით გამოხახილს პოულობდა. მალთუსის თეორიის ეჭვქვეშ დაყენება მისი წანამძღვრების საეჭვო ხასიათდანაც გამომდინარეობს. ესი დაასკვნის, რომ მალთუსის თეორია მთლიანად მიუღებელია.[2]

პროფ. მ. ჭუმბურიძე კი აღნიშნავს, რომ ხალხთმოსახლეობის თეორიის გამო მალთუსი იდეოზური ფეტიშია ეკოხომიკური აზრის ისტორიაში.[3]

მალთუსის წიგნს კ. მარქსი მოწაფისებურ, ზერელე და სუცურ დეკლამატორულ-პლაგიატურ ნაშრომად მიიჩნევს. მისი აზრით, იგი არც ერთ დამოუკიდებლად ნააზრევ დებულებას არ შეიცავს."[4] ანგელსმა მალთუსი ეს თეორია პირდაპირ თავის წინამორბედებს მოპარა. მას იქ არაფერი არ ეკუთვნის, გარდა ორიოდე პრიმიტიული წმინდა თეთრებური გამოყენებისა."[5]

პროფ. ა. ჯიბუტი აღნიშნავს, რომ კ. მარქსის მიერ მალთუსის თეორიის შესახებ არც თუ მთლად კორექტული და არგუმენტირებული შენიშვნა იყოო. მისი აზრით, „აქამდე ჩვენთან დაუმსახურებლად შერაცხული, ხოლო მთელ მსოფლიოში ხათანადოდ აღიარებული ეკონომისტი იყო თ.მალთუსი."[6]

ახლა ვნახოთ, როგორ აფასებენ დღეს თ. მალთუსის თეორიას ხაზღვარგარეთ.

ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორი, აშშ-ის პრეზიდენტის ეკონომიკურ მრჩეველთა ხაბჭოს ხელმძღვანელი 2003-2005 წლებში გ. მენქიუ მიუთითებს: „ინგლისელმა ეკონომისტმა თ.რ. მალთუსმა ნამო-

[1] იქვე. გვ. 62.
[2] ა. ხილაგაძე. ეკონომიკური აზრის ისტორიის საკითხები. თბ., 2001, გვ. 117-118.
[3] მ. ჭუმბურიძე. ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია. თბ., 2009. გვ. 44.
[4] კ. მარქსი. კაპიტალი. ტ. I. თბ., 1954, 777-778.
[5] კ. მარქსი. ფრ. ენგელსი. რჩეული ნაწერები. თბ., 1949, გვ. 180.
[6] ა. ჯიბუტი. მალთუსი – კაცობრიობის მტერი თუ მოციქული? ჟურნ. „ხალხთალური ეკონომიკა". №6, 2007. გვ. 58.

აყალიბა მოსაზრება, რომლიც კაცობრიობის ისტორიის ეტაპზე შემზარავ წინააღმდეგობად მოინეცა. მალთუსი ფიქრობდა, რომ მოსახლეობის მკვეთი ზრდა შეხუსტებდა სახოგადოების უნარს, შეენახა საკუთარი თავი. რას გამოც კაცობრიობა სამუდამო ხიღატაკისთვის იყო განწირული.[1] რიგორც გ. მენქიუ აღნიშნავს, მალთუსი უბრალო ლოგიკის ეერდნობოდა. მისი აზრით, რაღგანაც ადამიანის არსებობისთვის აუცილებელია საკვები და "ხქეხთაშორისი მიზიდულობაც, არახელეს გაქრება". „მოსახლეობის ზრდის უნარი უხახრულოდ აღემატება დედამიწის რესურსულ შესაძლებლობას, გამოკვების კატაბრიობა". მალთუსის თანახმად, კატაბრიობის ზრდა მწუხარებით და ტანჯვით დახრულდებოდა. ხელისუფალთა და ქველმოქმედთა ხილარების დაძლევის ეველა მცდელობა უშედეგო იქნებოდა, რადგან დარიბები კიდევ უფრო მეტ შვილს გაანეხლნენ, რაც უფრო დიდ ტეხრთად დააეხებოდა ისედაც გადატვირთულ საზოგადოებას.[2]

ხაბედნიეროდ, მალთუსის წინააწარმეტყველება რეალობისგან შორს აღმოჩნდა. მიუხედავად იმისა, რომ ბოლო ორასი წლის მანძილზე კაცობრიობა ნ-ჯერ გაიხარდა, მსოფლიო ცხოვრების დონე ბევრად მაღალია. ეკონომიკის ზრდის გამო კრონიკული ხილარიბე გაცილებით ეშეიათია, ვიდრე ეს მალთუსის დროს იყო. დროადრო შიმშილობას აქვს ადგილი, მაგრამ ეს უფრო პოლიტიკური არასტაბილურობის ან შემოსავლის არათანაბარი გადანაწილების პრალია, ვიდრე არასაკმარისი საკვების წარმოებისა. ადამიანის გამომეონებლობის გამო მოსახლეობის ზრდას სხვა შეეეგი მოჰეეა. ჰეხტეიღები, ხასუქები, მექანიზაცია, მარცვლეულის ახალი სახეობები და სხვა ტექნოლოგიური მიღწევები, რომელთა წარმოდგენაც მალთუსს არ შეეძლო, დღევანდელ ფერმერს საშუალებას აძლევს, უფრო მეტი აწარმოოს, ვიდრე 200 წლის წინათ. სწორედ ამ მაღალი მწარმოებლურობის გამო, იმის მიუხედავად, რომ გამოხაკვები ადამიანების რაოდენობა მეტია, საკვების საწარმოებლად, ნაკლები ხელია საჭირო.[3]

მსოფლიოში მკვეთრად იზრდება შრომის მწარმოებლურობა.

[1] გ. მენქიუ. ეკონომიკის პრინციპები. თბ., 2008. გვ. 538.
[2] იქვე.
[3] იქვე.

იაპონიაში ერთ ფერხერს შეუძლია გამოკვებოს 14 კაცი, დასავლეთ ევროპაში - 19, აშშ-ში- 59. ამის საფუძველია რთული და მაღალმწარმოებლური მანქანების გამოყენება. მაღალგანვითარებული ინფრასტრუქტურა.[1] აშშ-ს სოფლის მეურნეობაში შრომისუნარიანი მოსახლეობის მხოლოდ 2.5%-ია დასაქმებული. აღმოსავლეთ აზიის ზოგიერთ ქვეყანაში, კერძოდ, სინგაპურში, საშრეთ კორეაში და ტაივანში, მოსახლეობის საშუალო შემოსავალი ბოლო ათწლეულების განმავლობაში ყოველწლიურად 7%-ით იზრდებოდა. ზრდის ასეთი ტემპის შემთხვევაში საშუალო შემოსავალი ორჯერ 10 წელიწადში ერთხელ ორმაგდება.[2] აშშ-ში მოსახლეობის ერთ სულზე რეალური მშპ 1870 წ. იყო. 3,412 დოლარი, 2003 წელს - 37,500 დოლარი მიუხედავად იმისა, რომ ზრდის წლიური ტემპი 1,82 % იყო.[3] 2008 წ. მშპ მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებით ლუქსემბურგში იყო - 64,3 ათასი დოლარი, ხინგაპურში – 47,9 ათასი.[4]

XX საუკუნის შუახანებში დედამიწის ზომიერი სარტყლის ქვეყნებში, სადაც მოსახლეობის დიდი ნაწილია თავმოყრილი, ადგილი ჰქონდა შიმშილობის ფაქტებს. გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის სპეციალიზებულმა კომიტეტმა იერუსალიმ მსოფლიო მეცნიერების წინაშე დააყენა ამოცანა გამოეყვანათ მარცვლეულის უხვმოსავლიანი ჯიშები. მექსიკაში, ამერიკელ მეცნიერთა ჯგუფმა პროფესორ ბორლაუგის ხელმძღვანელობით, ნააღარა სახელექციო კვლევები. მან შეძლეს შეეჯვარებინათ ხორბლის საეგუტაციო პრიოდი და მექსიკის ზომიერი კლიმატის პირობებში ერთ წელიწადში ერთი და იგივე მიწის ფართობზე ხამი მოსავალი მიეღეს. ანალოგიური მეცნიერთა მცდელობით გამოყვანილ იქნა ბრინჯის უხვმოსავლიანი ჯიშები. თუ მანამდე ბრინჯის საშუალო საკეტარო მოსავლიანობა შეადგენდა 8,5 ც-ს, ის აქვანილ იქნა 40-45 ც-მდე, ხოლო ფილიპინებზე უკეთესი მეურნეობის პირობებში მან შეადგინა 120-130 ც. ჩვენშიც იქნა გამოყვანილი ხორბლის უხვმოსავლიანი ჯიშები. „კავკაზი“, სტავროპოლური ჯიში და სხვა, რითაც მოსავლიანობა ჰექტარზე 14 ც-დან 45-50 ც-მდე გაიზარდა. აღნიშნულმა ქმიანობამ „მწვანე რევოლუციის“ სახელ-

[1] მსოფლიო ეკონომიკა. თბ., 2001, გვ. 533.
[2] გ. შენგელაია. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 521.
[3] იქვე გვ. 422.
[4] ლ. ნიქაგა, თავისუფალი ვაჭრობა თუ ეკონომიკური პროტექციონიზმი? ჟურნ. „ახალი ეკონომისტი“, №4, 2009, გვ. 11.

წოდება მიიღო, რომლის მიღწევების შედეგად დახლეულ იქნა შიმშილობის პრობლემა მსოფლიოში.

ზოგიერთი მკვლევარის გაანგარიშებით დედამიწას 100 მლრდ ადამიანის გამოკვება შეუძლია. დედამიწის რესურსებს ემატება ზღვის პრილექტებიც. უკვე იყენებენ სხვა პლანეტების რესურსების გამოყენებაც. მართალია, ჯერჯერობით ეს ფანტასტიკის სფეროა, მაგრამ ქიმიურ-ტექნოლოგიური პროგრესის ტემპები ასეთ ფანტასტიკას ხომ არ ახდენს რეალობად?

ადამიანის გონება ვითარდება და რაც საჭირო გახდება, მეცნიერების გადიდების ახალ საშუალებებს შექმნის. და კიდევ ერთი. დღეისთვის ჯერ კიდევ მეტი ადამიანი ნიწყობს ცხოვრობს- 1 მილიარდ 330 მილიონზე მეტი. ნიწყში იმდენი საარსებო საშუალებანი იწარმოება, რაც სრულად აკმაყოფილებს თავის მოსახლეობას და გარკვეული ნაწილი ექსპორტის საგანიცაა. ნიწყში დამკვიდრებულმა სამრეწველო საქონელმა ლამისაა წალეკოს საქართველოს ბაზარი, რესეთში კი. სადაც ნიწყიზე მეტი ეკონომიკური რესურსია, 141 მლნ კაცი ვერ ურნეთიათ ხელოვანად. აქეე უნდა ითქვას, რომ სწორედ ნიწყში დღემდე გამოიყენება „მალთუსური“ კანონი, რომლითაც ხელოვნურად ხალხმრავალ პროვინციაში (შანხაის, ნანკინის და სხვ.) ადამიანებს ეკრძალებათ ერთ შვილზე მეტის ყოლა. თუმცა, დღეს ნიწყიში მსჯელობენ ამ შეზღუდვის მოხსნის საჭიროებაზე, ვინაიდან იქ, ისე ვითარდება წარმოების პროცესი, რომ შეიძლება მალე საშუალო ძალის დეფიციტი შეიქმნას. ნიწყიში დასაქმებულობის მაჩვენებელი მთელი მოსახლეობის 60,2%-ს შეადგენს – 721 მლნ 400 ათასი კაცი.[1]

ამ მაგალითიდანაც შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბუნებრივი პროცესების ხელოვნური შეზღუდვა – საბოლოოდ, არ ამართლებს. გავეხსენოთ ის ფაქტი, რომ XX საუკუნის შუახანებში ნიწყიში მასობრივად დახოცეს ბულურანიერები იმ მიტივით, რომ ისინი საარსებო საშუალებების გაძოყენებაში ეცილებოდნენ ადამიანებს. შედეგი უარყოფითი იყო, აღმოჩნდა, რომ ხიცები მეც სასარგებლო საქმეს აკეთებენ – ისინი მცენარეებს ჭიებს და სხვა პარაზიტებს აცლიან, რაც ხელს უწყობს მოსავლიანობის ზრდას.

დაბოლოს, დასკვნის სახით შეიძლება აღვნიშნოთ,რომ თუ ფრინველებს შეუძლიათ სასარგებლო საქმის კეთება, ადამიანებს უფრო

[1] ჯველაძე უზეშვილი ქეთევანი – რეფერატი კურსისა „საქართველოს ეკონომიკა“. №1, 2007, გვ. 47.

მეტად ხელსაყურადღებო ეს. ამის ნათელი მაგალითია ის, რომ უხვი შრომითი რესურსებისა და სხვა ფაქტორების მეშვეობით მკვეთრად იზრდება მწარმოებლურობა ჩინეთში (და არა მხოლოდ იქ). ამასთან პრობლემატურებულია, რომ XXI საუკუნის შეახანებისათვის მშპ-ს მიცულობით ჩინეთი გაასწრებს თვით აშშ-საც.

ადამის რა ცვლა თანხმობასა და წინააღმდეგობას მალთუსის "პამიცდილებასთან" კავშირში, თანამედროვე ინგლისელი ეკონომისტი მარკ ბლაუგი მიდის დასკვნამდე, რომ ორსაკუნოვანი დისკუსიის შედეგადაც კი ამ თეორიის ინტერპრეტაცია შეიძლება ისე, რომ ის შეცდომაშიაც ვერავინ კრიტერიუმს (ამიტომ ის ურყევიც ვერა).[1]

Once again about the R. Malthus's theory of population

J. Kharitonashvili

Th. R. Malthus in his Essay on the Principle of Population argues that it is impossible continuously to improve the life of human society due to the law of nature, according to which the number of population increases in a geometrical ratio (1,2,4,8, etc) and subsistence only in an arithmetical ratio (1,2,3,4, etc). According to Th. Malthus the reason of poverty and other deficiencies is to be sought in the unequal ratio of population growth and the subsistence growth. Th. Malthus supported the idea of birth rate reduction. But the history showed his idea to be groundless. Since then absolute overpopulation has never been observed in any country. However, Malthus's Essay on Population caused great argument worldwide. In 20th century some scientists approved his ideas. Some of Georgian economists also share his ideas. For example, Professor A.Jibuti writes: "Humanity should be grateful for him for his warning".

But differently thinks Professor A. Silagadze, who notes, that"Malthusian theory is absolutely inadmissible".

Professor Chumburidze remarks that Malthus is an odious figure in the history of economical thought.

Professor G. Mankiw considers "the ideas of Malthus to be the worst predictions for mankind." Th. R. Malthus.

[1] Блауг., Экономическая мысль в ретр[illegible]ективе, М.,1994.с.153.

შრომის ბაზარი და სიღარიბე საქართველოში თანამედროვე გლობალური კრიზისის პირობებში

შორენ სარიშვილი
ეკონომიკურ მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

„თუ არა ისევ ცოდნა, სხვა ყველაფერი გვეხსნის სიღარიბისაგან,
თუ არა ის ხერხი, ის უნარი, ის ძალ-ღონე რომელსაც
მარტო ცოდნა და სწავლა-განათლება იძლევა.
ხსნა მხნეობასა და გარჯაშია".
ილია ჭავჭავაძე

თანამედროვე გლობალური ფინანსური და ეკონომიკური კრიზისის პირობებში საქართველოში ქრონიკული უმუშევრობის, სიღარიბის დაძლევა და მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლება კვლავ უპირველეს ამოცანად რჩება. მოსახლეობის ეფექტიანი დასაქმებისა და შესაბამისად, სიღარიბის დაძლევა შეუძლებელია ცივილიზებული შრომის ბაზრის, მისი ადეკვატური ინფრასტრუქტურის ფორმირების, მდგრადი ეკონომიკური ზრდის **(იხ. სქემა 1)** და აღმიან-კაბიტალის ნორმალური ფუნქციონირების გარეშე. სწორედ ნორმალურად ფუნქციონირებადი შრომის ბაზარი უნდა გახდეს შრომისუნარიანი მოსახლეობის ეფექტიანი დასაქმების ხელშემწყობის, სოციალური დაცვისა და დახლვეის მიქნილი სისტემების შექმნის, შრომითი ცხოვრების ხარისხის და საბოლოო ჯამში ცხოვრების დონის გაუმჯობესების საფუძველი.

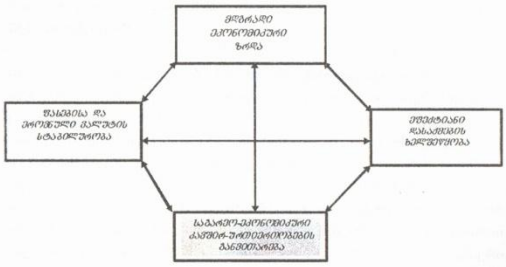
შრომის ბაზრის ფუნქციონირებაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ქვეყანაში არსებული ეკონომიკური და პოლიტიკური მდგომარეობა, ეკონომიკური ზრდის ტემპები და რიგი მაკროეკონომიკური ფაქტორები, მანუნებლები **(იხ. ცხრილი 1)**. ანდაშწლიდან გამომდინარე, თანამედროვე გლობალური კრიზისის პირობებში, შრომის ბაზრის

ფორმირების თავისებურებების გამოვლენის მიზნით ჩვენს მიერ შესწავლილი და გაანალიზებული იქნა მისი ძირითადი მახასიათებლები:

- შრომის ბაზრის ინფრასტრუქტურა;
- შრომის ბაზრის კონიუნქტურა;
- შრომის ბაზრის ელემენტები, უმუშევრობისა და დასაქმების თანამედროვე მდგომარეობა და ტენდენციები;
- შრომის ანაზღაურებისა და ადამიან-კაპიტალის აღწარმოების თანამედროვე მდგომარეობა.

ეკონომიკური პოლიტიკის მიზნების მაგიური მრავალკუთხედი

სქემა 1

საქართველოში ცივილიზებული შრომის ბაზრისა და მისი შესატყვისი ინფრასტრუქტურის ფორმირება 1990 წლებიდან დაიწყო. მიუხედავად ხანმოკლე პერიოდისა, ინფრასტრუქტურის დეტალური ანალიზისა და მისი სიღრმისეულად შესწავლის მიზნით დასაქმების სახელმწიფო სამსახურების მუშაობაში პირობითად ჩვენს მიერ გამოყოფილ იქნა 7 ეტაპი.

პირველ ეტაპზე (1991-1993 წლები) დაიწყო საკანონმდებლო ბაზის შემუშავება. ამ მიმართულებით მნიშვნელოვანი იყო 1991 წლის

25 ივლისს მიღებული კანონი "დასაქმების შესახებ", რომელმაც განსაზღვრა საქართველოს მოსახლეობის დასაქმების პოლიტიკისა და უმუშევართა სოციალური დაცვის ეკონომიკური, ორგანიზაციული და სამართლებრივი საფუძვლები. აღსანიშნავია, რომ შრომის ბაზრის ინფრასტრუქტურის ფორმირების თვალსაზრისით სწორი ორიენტაცია იყო აღებული, რადგან დასაქმების სახელმწიფო პოლიტიკის პრიორიტეტულ მიმართულებებად მიჩნეულ იქნა:

მნიშვნელოვანი მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების დინამიკა საქართველოში 1998-2008 წლებში[1]

ცხრილი 1

მაჩვენებლები	1999	2000	2005	2006	2007	2008
მშპ მიმდინარე ფასებით, მლნ. ლარი	5669	6043	11621	13790	16994	19075
მშპ მლნ აშშ დოლარი	5873	6043	6411	7762	10172	12801
მშპ-ის რეალური ზრდა %-ში წინა წელთან შედარებით	102.9	101.8	109.6	109.4	112.3	102.3
მშპ მოსახლეობის ერთ სულზე აშშ დოლარებში	629.6	689.7	1483.5	1763.5	2314.6	2921.1
სახელმწიფო ბიუჯეტი, მლნ ლარი	650	640	3257.2	4429.9	6032.5	6578.2
უმუშევრობის დონე %-ში	13.8	10.3	13.8	13.6	13.3	16.5
საშუალოთვიური ნომინალური ხელფასი (ლარი)	67.5	72.3	204.4	277.9	368.1	534.9
სამომხმარებლო ფასების ინდექსი	119.2	104.0	108.2	109.2	109.2	110.0

- მოქალაქეთა შრომითი ინიციატივის მხარდაჭერა და წახალისება;
- უმუშევართა სოციალური დაცვის უზრუნველყოფა;
- მოქალაქის დასაქმებისათვის ხელშეწყობა, უმუშევრობის დონის მაქსიმალური შემცირება;
- დასაქმების სფეროში და სოციალურ-ეკონომიკური პოლიტიკის

[1]გაანგარიშებულია: საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტრო, სტატისტიკის დეპარტამენტი, თბილისი 2010. www.statistics.ge.

სხვა მიმართულებით გახატვებულ ღონისძიებათა კოორდინაცია.

ზემოაღნიშნული კანონის (მუხლი 12) და საქართველოს მთავრობის მიერ მიღებული ხათანადო დადგენილების ხაფუძველზე[1] განისაზღვრა შრომის ბაზრის ინფრასტრუქტურის ძირითადი სუბიექტები და დახაქმების ერთიანი ხახელმწიფო პოლიტიკის განმახაზღვრელი და მარეგულირებელი ორგანოები.

მეორე ეტაპი (1994–1998 წლის პირველი ნახევარი) ფაქტობრივად კვლავ მოსახლეობის სოციალური დაცვისა და დახმარებების სისტემის საკანონმდებლო ბაზის ფორმირებით შემოიფარგლა.

საგადრომა დადგენილებამ შეზღუდა დახაქმების კანონით გათვალისწინებული სოციალური მხარდაჭერის სისტემა[2]. მაგრამ დახაქმების პოლიტიკა ძირითადად პასიური ხახიათის ღონისძიებებს მოიცავდა. მაგალითად, 1994 წლის დახაწყისიდან ხექტემბრის ჩათვლით შეწყვეტა დაენიშნა 10.0 ათასამდე უმუშევარს[3].

1997 წლის დახაწყისიდან დაიწყო ოჯახური დახმარებების გაცემა. მაგალითად, 1997 წლის 1 თებერვლიდან შემწეობის მიმღებ უმუშევართა რაოდენობამ მაქსიმუმს 20.5 ათას კაცს მიაღწია. 1998 წლის ხათაის ეს მანვენებელი 5.6 ათას კაცამდე შემცირდა, რაც განაპირობა "დახაქმების შესახებ" კანონში ხათანადო ცვლილებების შეტანამ ადნიშნულ ეტაპზე დახაქმების ერთიანი ხახელმწიფო ფონდის მიერ განხორციელდა რამდენიმე ღონისძიება, რაც გამოიხატა უმუშევართა გადამზადებაში, ინვალიდთა ოჯახებისათვის დახმარების გაცემაში.

მესამე ეტაპზე (1998-1999 წლები) დახაქმების ერთიანი ხახელმწიფო ფონდი, დახაქმების დეპარტამენტი და პროფესიული ორიენტაციისა და მომზადება-გადამზადების ცენტრი გაერთიანდა დახაქმების ერთიანი ხახელმწიფო ფონდის ბაზაზე. ქალაქებსა და რაიონებში შეიქმნა დახაქმების ცენტრები. ეკონომიკაცია მიზნად ისახავდა

[1] საქართველოს მთავრობის დადგენილება "მოსახლეობის დახაქმების ხოციალური გარანტიების შესახებ" N-19. 1991წ.

[2] იხ. საქართველოს რესპუბლიკის მინისტრთა კაბინეტის დადგენილება 634. "საქართველოს რესპუბლიკაში უკმუშევრობისა და ხაფუძანსი სისტემის რადიკალური რეფორმის, მოსახლეობის ხოციალური დაცვის გაღაუდებელ ღონისძიებათა შესახებ. 1993 წლის 5 ხექტემბერი.

[3] იხ. დახაქმების ერთიანი ფონდის ანგარიში 1991-2001 წლებში გაწეული შემოსების ხესახებ". თბილისი 2001წ. გვ. 7.

დახაქმების ხახელმწიფო პოლიტიკის ცალკეული მიმართულებების ხისტემატიზაციას და დახაქმების პრობლემათა გადაწყვეტის ერთიანი მიდგომის ხაფუძველზე. ამასთან აღსანიშნავია, რომ დახაქმების ერთიანმა ხახელმწიფო ფონდმა თავისი საქმიანობის პროიორიტეტულ მიმართულებად დახახა დარგობრივ უმუშევრებთან ურთიერთობა, რათა შეხაძლებელი გამხდარიყო დარგის განვითარების აღმკარტურად დახაქმების პროცესების პროგნოზირება. პროგრესულ პროფეხიებზე მოთხოვნის განსაზღვრა, უმუშევართა გადამზადება შემდგომ დახაქმების პერსპექტივით და ხხვა. ახალმა ხამსახურმა ჩინა პლანზე წამოწია ხტრატეგიული ინფორმაციის მიპოვებისა და ალრიცხვიანობის მოწესრიგების ინფორმაციის ხისტემატიზაციისა და ანალიტიკური დამუშავების საკითხები. ამ მიზნით ფონდის ხელმძღვანელობის გადაწყვეტილებით შეიქმნა ხტრატეგიული კვლევისა და მონიტორინგის განყოფილებები. რამდენადმე მოწესრიგდა და შედარებით ხრულყოფილი გახდა რეგისტრირებულ უმუშევართა შესახებ ინფორმაცია. გამოიკვეთა უმუშევართა შემხდგენლობა ახაკის, განათლების, პროფესიის. უმუშევრობის ხანგძლივობის მიხედვით. აღნიშნულ პერიოდში პირველად დაფიქსირდა ქრონიკული უმუშევრობა. რეგისტრირებულ უმუშევრებში ხამი წლის და მეტი ხანგძლივობით უმუშევრობის ხვედრითმა წონამ 51,0% შეადგინა[1]. ასევე შედარებით ღეტალური ინფორმაცია დამუშავდა თავისუფალი ხამუშაო ადგილების (ვაკანსიების) შესახებ, რომელიც კლასიფიცირებულ იქნა ერთგვარი მეურნეობის დარგების, ხაკუთრების ფორმების და პროფესიების მიხედვით. აღნიშნულმა ინფორმაციამ აშკარად გამოკვეთა შრომის ბაზარზე არხებულ მოთხოვნახა და მიწოდების შორის დისბალანხი, როგორც რაოდენობრივ, ხე პროფესიულ-კვალიფიკაციურ ჭრილში. უმუშევრობის პრობლემების დაძლევისა და დახაქმების ხახელმწიფო პოლიტიკის რეალიზაციის მიზნით აღნიშნულ ეტაპზე პირველად იქნა შემუშავებული დახაქმების ხელშეწყობის პროგრამა ტერიტორიებისა და კურორტების სფეროში და განხორციელდა ახალგაზრდა უმუშევართა გადამზადება.

[1] იხ. დახაქმების ერთიანი ხახელმწიფო ფონდის ანგარიში 1998-1999 წლებში გაწეული მუშაობის შესახებ. თბილისი, 2000. გვ. 13.

დასაქმების სახელმწიფო სამსახურის საქმიანობის მეოთხე ეტაპზე ჩამოყალიბდა დასაქმების ერთიანი სახელმწიფო ფონდის ახალი სტრუქტურა და მისი საქმიანობის ძირითად პრინციპად იქცა მიზნობრივ პროგრამულ დაფინანსებაზე გადასვლა. ასევე დაიხვეწა კონკრეტული მიზნობრივი დაფინანსების წესი. ამაღლდა სტრუქტურული ქვედანაყოფების პასუხისმგებლობა. ფონდის უმთავრეს ამოცანად დაისახა უმუშევრობა სოციალური დაცვისა და დასაქმების შესაძლებლობების გაუმჯობესება, ხოლო გრძელვადიან პერიოდში სტაბილური დასაქმების მიღწევა.

2000 წლის მეორე ნახევრიდან აქტიურად დაიწყო უმუშევრობა მოქნილება-გადამზადების, დროებითი დასაქმების, თვითდასაქმებისა და სამეწარმეო ინიციატივის მხარდაჭერის პროგრამების განხორციელება. განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა დროებითი საჭიროების განხორციელებამ. 2001 წლის მეორე ნახევარში დასაქმების ფონდი დასაქმების აქტიური პოლიტიკის ფარგლებში კვლავ ახორციელებდა მეწარმეთა ხაინვესტიციო აქტივობის მხარდაჭერას ეკონომიკურად მიზანშეწონილი სამუშაო ადგილების შექმნის მიზნით. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ქვეყანაში არსებული უმუშევრობის მასშტაბების ფონზე ზემოაღნიშნული პროგრამების რეალიზაციას მოსახლეობის დასაქმების გაუმჯობესების თვალსაზრისით რაიმე მნიშვნელოვან ზეგავლენა არ მოუხდენია.

მეხუთე ეტაპი უკავშირდება 2001 წლის 28 სექტემბერს "დასაქმების შესახებ" ახალი კანონის მიღებას, რომელმაც განსაზღვრა დასაქმების სფეროში სახელმწიფო პოლიტიკის ეკონომიკური, ორგანიზაციული და სამართლებრივი საფუძვლები. დასაქმების სფეროს რეგულირების სახელმწიფო ორგანოდ აღიარებულ იქნა საქართველოს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტრო. აღნიშნული კანონის 38-ე მუხლის თანახმად და საქართველოს პრეზიდენტის სათანადო ბრძანებულების საფუძველზე ლიკვიდირებულ იქნა დასაქმების ერთიანი სახელმწიფო ფონდი[1] და შეიქმნა საჯარო სამართლის იურიდიული პირი "დასაქმების სახელმწიფო სამსახური"[2], რომლის საქმიანობის ძირითადი მიზანი გახდა: დასაქმების სფეროში სახელმწიფო პოლიტიკის რეალიზაციისათვის ხელშეწყობა და უმუშევრობა სოციალური დაცვის ღონისძიებათა განხორციელება.

დასაქმების სახელმწიფო სამსახური თავის საქმიანობას წარმართავდა შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტროს კონტროლით. სამსახურის დებულებით საკმაოდ დეტალურად განისაზღვრა მისი მიზნები, ფუნქციები და საქმიანობის საგანი, მნიშვნელოვნად გაფართოდა უფლებამოსილებების სფერო. შედარებით დაიხვეწა სამსახურის მართვის ორგანიზაციული სტრუქტურა და ორმატიულ-სამართლებრივი ბაზა, რასაც ხელი შეუწყო რიგი საკანონმდებლო აქტების მიღებამ და დასაქმების სფეროში შრომის საერთაშორისო ორგანიზაციის კონვენციების რატიფიცირებამ.[3]

დასაქმების სახელმწიფო სამსახურის რეორგანიზაციის მიმართულებით კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა 2004 წლის ბოლოსათვის **(მეექვსე ეტაპი)**. გაუქმებულ იქნა დასაქმების სამსახური და მის ბაზაზე შეიქმნა სოციალური დახმარებისა და დასაქმების სახელმწიფო სააგენტო, რომლის მიზანია დასაქმებისა და სოციალური დაცვის სფეროში სახელმწიფო პოლიტიკის რეალიზაცია და საქართველოს კანონმდებლობით დაკისრებული სოციალური დახმარების ღონისძიებათა გატარება. სააგენტო თავის საქმიანობას ახორციელებს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტროს უშუალო კონტროლით. გადაიდგა გარკვეული ნაბიჯი მოხალეობის სოციალური დაცვის თვალსაზრისით, რის გამოც მიღებულ

[1] საქართველოს კანონი "დასაქმების შესახებ" №1084, 2001წლის 28 სექტემბერი. საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებულება №503 "საჯარო სამართლის იურიდიული პირის–დასაქმების ერთიანი სახელმწიფო ფონდის ლიკვიდაციის შესახებ", 2001წლის 07 დეკემბერი.

[2] იხ. საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებულება №63 "დასაქმების სფეროში რეფორმის განხორციელების შესახებ", 2001წლის 21 თებერვალი; საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებულება №402 "საჯარო სამართლის იურიდიული პირის–დასაქმების სახელმწიფო სამსახურის დებულების შესახებ", 2002 წლის 13 სექტემბერი.

[3] იხ. საქართველოს შრომის ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის მინისტრის ბრძანება №23 "ხელფასთან და უმუშევრობის შემწეობის დანიშნისა და გაცემის წესის შესახებ".2002წლის 25 იანვარი; საქართველოს პარლამენტის დადგენილება №1489 "დასაქმების კერძო სააგენტოების შესახებ". კონვენციის რატიფიცირების თაობაზე. 2002წლის 7 ივნისი; საქართველოს პარლამენტის დადგენილება №1488 "დასაქმების სამსახურის ორგანიზების შესახებ" კონვენციის რატიფიცირების თაობაზე", 2002წლის 7 ივნისი.

იქნა რიგი კანონები[1]. 2005 წლის აპრილიდან ამოქმედდა ცვლილებები საგადასახადო კოდექსში, რომლის თანახმად, ინდივიდუალური მეწარმეები, რომელთა წლიური ბრუნვა არ აღემატება 30 000 ლარს, გათავისუფლებულნი არიან მოგების გადასახადის გადახდისაგან. ამ ცვლილებების ძალაში შესვლის შედეგად, 2005 წლის 1 ივლისიდან, 2006 წლის 1 იანვრამდე პერიოდში, 12 000 ლარამდე ბრუნვის მქონე 30 000-ზე მეტი ინდივიდუალური მეწარმე გათავისუფლდა მოგების გადასახადის გადახდისაგან. ამ ცვლილებების ამოქმედებამდე, 2005 წლის 1 იანვრიდან 1 ივლისამდე პერიოდში, მოგების გადასახადის გადამხდელთა რაოდენობა 2 ჯერ აღემატებოდა ამ ცვლილებების ამოქმედების შემდგომ პერიოდში მოგების გადასახადის გადამხდელთა რაოდენობას.

2005 წლის 1 ივლისიდან ამოქმედდა ცვლილებები, რომლის თანახმად, ინდივიდუალური მეწარმეები, რომელთა წლიური ბრუნვა არ აღემატება 100 000 ლარს, გათავისუფლებულნი არიან დამატებული ღირებულების გადასახადის გადახდისაგან. ამ ცვლილებების ამოქმედებამდე, 2005 წლის 1 იანვრიდან 1 ივლისამდე პერიოდში, დამატებული ღირებულების გადასახადის გადამხდელთა რაოდენობა 2 ჯერ აღემატებოდა ამ ცვლილებების ამოქმედების შემდგომ პერიოდში დამატებული ღირებულების გადასახადის გადამხდელთა რაოდენობას.

2005 წლის 1 ივლისიდან ამოქმედდა ცვლილებები, რომლის თანახმად, ინდივიდუალური მეწარმეები, რომელთა წლიური ბრუნვა არ აღემატება 100 000 ლარს, გათავისუფლებულნი არიან საშემოსავლო გადასახადის გადახდისაგან. ამ ცვლილებების ამოქმედებამდე, 2005 წლის 1 იანვრიდან 1 ივლისამდე პერიოდში, საშემოსავლო გადასახადის გადამხდელთა რაოდენობა 2 ჯერ აღემატებოდა ამ ცვლილებების ამოქმედების შემდგომ პერიოდში საშემოსავლო

წვაუხი სოციალურ-ეკონომიკური მიღწევა და ფენომენი, რომელიც ნათლად ახასიათებს ცალკეული ქვეყნის განვითარების საკითხებს. ჩვენი გაანგარიშებით, უმუშევრობით გამოწვეულმა ეკონომიკურმა დანაკარგებმა 2008 წლის განმავლობაში, ქვეყნის მასშტაბით მინიმუმ 5007.2 მლნ ლარი შეადგინა, რაც მშპ-ის (19075.0 მლნ ლარი) 26.25% და ქვეყნის 2008 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის (6578.2 მლნ ლარი შემოსავლების ნაწილში) 76.12%-ია[1].

უმუშევრობასთან ერთად სიღარიბის განმაპირობებელი მთავარი მიზეზებია:

- არაფორმალური დასაქმება;
- შრომის ანაზღაურების დაბალი დონე და სალაროსის ძირითადი ფუნქციების შესუსტება;
- ქვეყანაში სოციალური დაცვისა და უზრუნველყოფის სისტემის გარეშეთარებლობა.

შრომის ბაზრის ინფრასტრუქტურის (იხ.სქემა 2) და მისი ფორმირების ეტაპების ანალიზიდან გამომდინარე გამოიკვეთა სხვა რიგი მნიშვნელოვანი დასკვნები:

- რეორგანიზაციის მთელი პერიოდის განმავლობაში დასაქმების სახელმწიფო სამსახურების საქმიანობა ძირითადად შემოიფარგლებოდა შრომის ბაზარზე პასიური პოლიტიკის გატარებით და მასობრივი უმუშევრობის დასაძლევად რეალური, ქმედითი ღონისძიებები ვერ განხორციელდა–ფაქტობრივად ვერ ტარდებოდა დასაქმების აქტიური პოლიტიკა. დაბალი იყო დასაქმების ხელშეწყობილი ბული პროგრამების ეფექტიანობა;
- პრაქტიკულად არ არსებობს შრომის ბაზრის კვლევის, ანალიზის და პროგნოზირების მექანიზმი;
- არადამაკმაყოფილებელია საქართველოს შრომის ბაზრის საინფორმაციო ინფრასტრუქტურა, რაც გამოიხატება შრომის ბაზრის

[1]გაანგარიშებულია: საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს სახელმწიფო საქვეუწყებო დაწესებულება, სტატისტიკის დეპარტამენტი, თბილისი, 2009წ. www.statistics.ge; წერეთელი გ.,ბიბილაშვილი ნ.,უმუშევრობა პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში და მისი სოციალურ-ეკონომიკური შედეგების განსაზღვრის მეთოდიკური საფუძვლები, საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. სამეცნიერო შრომების კრებული, ტომი II. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 2002წ. გვ 27-40.

ერთიანი საინფორმაციო სისტემის არარსებობაში და საინფორმაციო ასიმეტრიაში;

- სუსტი კავშირების არსებობა დასაქმების ცენტრალურ და რეგიონულ სამსახურებს შორის, რაც ინფორმაციის ურთიერთგაცვლის სისტემის არარსებობაში გამოიხატება, შედეგად ნამოყალიბდა არაინტეგრირებული, ლოკალური შრომის ბაზარი,რომელიც იმყოფება განვითარების პროცესში. ყოველთვის უფრო დაბალი იყო დასაქმების რეგიონულ ცენტრალური, ისე რეგიონული სამსახურების ტექნიკური აღჭურვილობის დონე.

შრომის ბაზრის ინფრასტრუქტურის ღრმა ანალიზი საშუალებას გვაძლებს დავასკვნათ, რომ იგი ჯერ კიდევ ფორმირების სტადიაშია და ვერ ახორციელებს თავის ძირითად ფუნქციას. კერძოდ: ქმედითად ხელს ვერ უწყობს მოსახლეობის შრომით მოწყობას, პროფესიულ ორიენტაციას, პროფესიულ მომზადება–გადამზადებას, შესაბამისობის მიღწევას სამუშაო ძალაზე მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის, კონტაქტის უზრუნველყოფას დამქირავებლებსა და მომუშავეებს შორის, სხვადასხვა ორგანოების საქმიანობის კოორდინაციას, ხაბოლოო ჯამში ეფექტიანი დასაქმების მიღწევას.

თანამედროვე ეტაპზე ეროვნული შრომის ბაზრის მნიშვნელოვან თავისებურებას წარმოადგენს ის, რომ სამუშაო ძალაზე მოთხოვნისა და მიწოდების თანაფარდობიდან გამომდინარე, ჭარბობს **კონიუნქტურის შერეული ტიპი**. კერძოდ, მახობრივი, ქრონიკული უმუშევრობის პირობებში ადგილი აქვს გარკვეული პროფესიისა და კვალიფიკაციის მქონე სამუშაო ძალის დეფიციტს, რაც განპირობებულია პროფესიული კადრებისა და სპეციალისტების მომზადება-გადამზადების სათანადო სისტემის არარსებობით. ამას თან დაერთო ისიც, რომ ქვეყანაში ფაქტობრივად ნამოყალიბდა ნაკლებად შრომის ბაზარი, სადაც დამქირავებლები დამოუკიდებლად, დასაქმების სამსახურების გვერდის ავლით წყვეტენ კადრების დაქირავების საკითხს. აღნიშნული პრობლემების გადაწყვეტა მოითხოვს მუშათა კადრებსა და სპეციალისტებზე ეკონომიკის მხრიდან მოთხოვნის განსაზღვრის და საერთოდ შრომის ბაზრის ანალიზისა და მონიტორინგის სათანადო მეთოდიკის შემუშავებას.

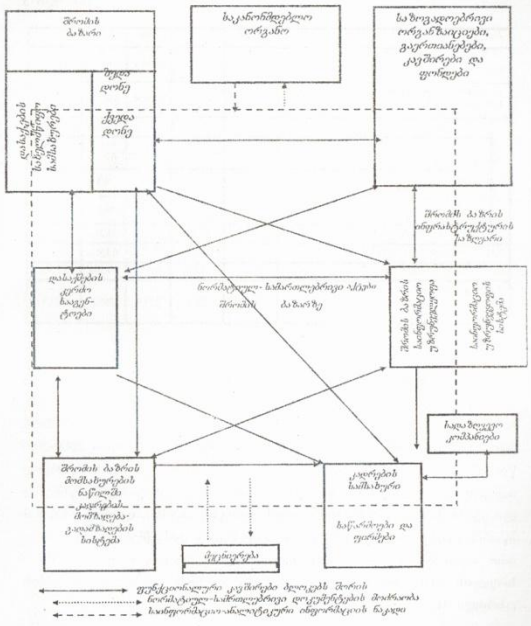
შრომის ბაზრის ელემენტებისა და განსაკუთრებით საქართველოს მოსახლეობის დახარჯების კომპლექსური ანალიზის შედეგად გამოვლინდა აღნიშნულ სფეროში არსებული მდგომარეობა და გამოიკვეთა რიგი ტენდენციებისა:

- დახარჯებულთა სულიერი ზრდა თვითდახარჯებულთა ხვედრითი წონის გადიდებით, განსაკუთრებით სოფლის მეურნეობაში;
- ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილის დახარჯება არასრული სამუშაო დროით;
- ფარული უმუშევრობისა და არაფორმალური დახარჯების დიდი მასშტაბები;
- მოსახლეობის მაღალი ეკონომიკური აქტივობის პირობებში დახარჯების დაბალი დონე **(იხ. ცხრილი 2)**;
- არაპროფესიული შრომით დახარჯება, პროფესიონალი კადრების გადადინება ხსვა სფეროში, მათი დაკავება არაპროფესიული შრომით, რაც გამოწვეულია შრომის ანაზღაურების დაბალი დონითა და სამუშაო ადგილების დეფიციტით;
- მომუშავეთა პროფესიულ-კვალიფიკაციური სტრუქტურის გაუარესება, მუშათა კადრებისა და სპეციალისტების მომზადება-გადამზადების ორგანიზაციის დაბალი დონე, რაც შესაბამისად ასახა შრომის ბაზრის კონიუნქტურაზე;
- მეორადი დახარჯების დიდი მასშტაბები, არასრული სამუშაო დროით მუშაობა, მისწრაფება შრომის მიმდინარე ბაზარზე კონკურენტუნარიანობის ამაღლებისაკენ;
- მოსახლეობის უმრავლესობის პროფესიის მისწყვეთ დაუხარჯებლობა, რის გამოც დიდია დისბალანსი მომუშავეისა და სამუშაოს თანრიგს, კვალიფიკაციას შორის.

შრომის ბაზრის ფორმირების პროცესში დახარჯების თავისებურებების სისრმისუნულად შესწავლის მიზნით გაანალიზებულ იქნა დახარჯების დონის ურთიერთკავშირი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მახასიათებელ მაკროეკონომიკურ მანვენებლებთან. კერძოდ, მთლიანი შიგა პროდუქტის, დახარჯების დონისა და შრომის მწარმოებლურობის დინამიკა გარკვეული დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა.

შრომის ბაზრის ინფრასტრუქტურის ძირითადი ელემენტები და მასა და გარე კავშირები მათ შორის

სქემა 2

საქართველოს შრომის ბაზრის თანამედროვე მდგომარეობის მახასიათებელი მაჩვენებლების დინამიკა 1998-2008 წლებში[1]

ცხრილი 3

მაჩვენებლები			1998	2005	2006	2007	2008
15 წელზე უფროსი ასაკის მოსახლეობა (ათასი კაცი)			3016.7	3159.9	3169.8	3103.8	3062.9
ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა-სამუშაო ძალა (ათასი კაცი)			1972.8	2023.9	2021.8	1965.3	1917.8
მათ შორის:	დასაქმებული		1728.5	1744.6	1747.3	1704.3	1601.9
	მათ შორის:	დაქირავებული	724.4	600.5	603.9	625.4	572.4
		თვითდასაქმებული	987.1	1143.3	1141.6	1078.8	1028.5
		გაურკვეველი	17.0	0.8	1.8	0.1	1.1
	უმუშევარი		244.2	279.3	274.5	261.0	315.8
უმუშევრობის დონე (%)			12.4%	13.8%	13.6%	13.3%	16.5%
ეკონომიკური აქტიურობის დონე (%)			65.4%	64.0%	62.2%	63.3%	62.6%
დასაქმების დონე (%)			57.3%	55.2%	53.8%	54.9%	52.3%
საშუალოთვიური ხელფასი (ლარი)			55.4	204.4	277.9	368.1	534.9

საუბარია მასზე, რომ ეკონომიკური ზრდის ტემპები პირდაპირ ასახა დასაქმების მდგომარეობასა და შრომის მწარმოებლურობაზე. 1996 წელს ეკონომიკური ზრდის მაღალი ტემპის მიუხედავად, დასაქმების დონე მცირდება 2,4%-ით. ანალოგიური მდგომარეობაა 2003, 2004, 2005, 2006 და 2008 წლებში. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ 2000-2008 წლებში ეკონომიკური ზრდა უზრუნველყოფილია შრომის მწარმოებლურობის ზრდის ხარჯზე, რასაც ნამდვილად ვერ ვიტყვით ერთვნული ეკონომიკის ბევრ მნიშვნელოვან დარგზე. ასე მაგალითად, შრომის მწარმოებლურობის დაცემა და არაეფექტიანი დასაქმება განსაკუთრებით თვალშისაცემია საქართველოსათვის ტრადიციულ დარგში – სოფლის მეურნეობაში, რომ არაფერი ითქვას, მრეწველობაზე (იხ. ცხრილი 4).

[1]საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს საკუთარი დაწესებულება სტატისტიკის დეპარტამენტი. 2009წ. www.statistics.ge.

სოფლის მეურნეობაში მოსახლეობის დასაქმების დონისა და მთლიანი შიგა პროდუქტის ურთიერთშესაბამისობის დინამიკა 1990-2008 წლებში[1]

ცხრილი 4

წლები	სოფლის მეურნეობაში დასაქმებული მოსახლეობა		პროდუქციის წარმოება	
	ათასი კაცი	%-ობით	აბსოლუტური	%-ობით შშპ-ის მიმართ
1990	695.0	25.2	4454.0 მლნ მანეთი	29.8%
2000	910.0	52.1	1197.0 მლნ ლარი	20.1%
2002	989.0	53.8	1436.4 მლნ ლარი	20.6%
2004	962.0	53.9	1589.7 მლნ ლარი	16.2%
2006	1132.2	64.8	1544.3 მლნ ლარი	11.2%
2007	1065.8	62.5	1562.7 მლნ ლარი	9.2%
2008	1012.7	63.2	1551.1 მლნ ლარი	8.13%

1990 წლის ჩათვლით სოფლის მეურნეობაში დასაქმებული იყო 695.0 ათასი კაცი (საერთო დასაქმებულთა – 25,2%), რომლებიც აწარმოებდა შშპ-ს 29,8%-ს, რაც შეადგენდა 4454,0 მლნ მანეთს. 2008 წელს კი მთლიანად ეკონომიკაში დასაქმებული 1601.9 ათასი კაციდან სოფლის მეურნეობაში დასაქმებული იყო 1012.7 ათასი კაცი, ანუ 63.2%, რომელმაც აწარმოა შშპ-ის მხოლოდ 8.13%. მაშასადამე, თუ 2008 წელს 1990 წელთან შედარებით სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა ხვედრითი წონა გაიზარდა 25,2%-დან 63.2%-მდე, მთლიანი შიგა პროდუქტის საერთო მოცულობაში სოფლის მეურნეობის მიერ წარმოებული პროდუქციის ხვედრითი წონა 29.8%-დან 8.13%-მდე შემცირდა. აღნიშნულიდან გამომდინარე საინტერესოა დასაქმებულთა სტრუქტურის გარკვევაც (იხ. ცხრილი 5).

[1]გაანგარიშებულია: საქართველოს მოსახლეობის დასაქმება. სტატისტიკური კრებული, ნაწილი II. თბილისი, 1991 წ., გვ. 8-9. საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტის ეროვნული ანგარიშებისა და მაკროეკონომიკური ანალიზის განყოფილების მონაცემები. საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს სახელმწიფო საკუთრების დეპარტამენტი. თბილისი, 2009წ. www.statistics.ge.

საქართველოს მოსახლეობის დასაქმების სტრუქტურა სტატუსის მიხედვით 2008 წელს სულ ეკონომიკაში და სოფლის მეურნეობაში (ათასი კაცი)

ცხრილი 5

დასაქმების სტატუსი	სულ ეკონომიკაში		მათ შორის სოფლის მეურნეობაში	
	ათს.	%	ათს.	%
დასაქმებული	1601.9	100.0	1012.7	63.2
დაქირავებული	572.4	100.0	163.7	28.6
თვითდასაქმებული	**1028.5**	**100.0**	**848.3**	**82.5**
დასაქმებული	1601.9	100.0	1012.7	100.0
დაქირავებული	572.4	35.7	163.7	16.2
თვითდასაქმებული	1028.5	64.2	848.3	83.3

როგორც ცხრილის მონაცემებიდან ჩანს, სულ ეკონომიკაში დასაქმებული მოსახლეობის 64.2% თვითდასაქმებულია, ხოლო რაც შეეხება სოფლის მეურნეობას, აქ დასაქმებული მოსახლეობის 83.3%-ია თვითდასაქმებული. ამ უკანასკნელთა უდიდესი ნაწილი (დაახლოებით 80.0% და მეტი) ოჯახურ მეურნეობაში, საკუთარ მამულში ან ახლობლებისათვის უსახელფასოდ დამსმარე პირებია.

ფორმირების პროცესში მყოფი ეროვნული შრომის ბაზრის თავისებურებებიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა არაფორმალური დასაქმების ზრდა როგორც სახელმწიფო, ასევე კერძო სექტორში. მასში აქტიურად არის ჩაბმული მოსახლეობის თითქმის ყველა სოციალურ-დემოგრაფიული ჯგუფი. თუმცა რამდენადმე განსხვავებულია არაფორმალურ საქმიანობაში მათი მონაწილეობის მიერთი ხაოხსნა. საშუალებების მოპოვება, ცალკეულ შემთხვევებში კი სწრაფვა დამოუკიდებლობისა და პროფესიული შრომითი დასაქმებისაკენ, შრომის მოქნილი რეჟიმისაკენ, სალიდური შემოსავლის მიღებისაკენ და სხვა. არაფორმალური დასაქმების თავისებურებებისა და მიზეზების შესწავლის შედეგად დადგინდა, რომ დასაქმებულთა დიდი ნაწილისათვის არაფორმალური დასაქმება ფიზიკური არსებობის შენარჩუნების

საშუალებას წარმოადგენს, აყურხებს მოსახლეობის ცხოვრების დონის უფრო მკვეთრად დაცემას და უმუშევრობის ზრდას. ამიტომ, არაფორმალური დასაქმების დადებით მხარეებზე საუბარი მიზანშეწონილია მხოლოდ მოკლევადიან პერიოდში, ხოლო გრძელვადიან პერსპექტივაში სახელმწიფომ ორიენტაცია უნდა აიღოს მის ლეგალიზაციასა და მინიმუმამდე შემცირებაზე, რაც საკმაოდ ხანგრძლივი პროცესია და სახელმწიფოს მხრიდან მოითხოვს კომპლექსური სოციალურ-ეკონომიკური ღონისძიებების გატარებას.

სხვა უარყოფით მოვლენებთან ერთად, რომელმა სოციალურ-ეკონომიკურმა პირობებმა, თავის მხრივ, მოსახლეობის იძულებითი მიგრაცია გამოიწვია, რამაც მასობრივი, უპრეცედენტო სახითა მიიღო. ქართველ სპეციალისტთა შეფასებით, დღეს ქვეყნის გარეთ ემიგრაციაში მყოფი მოსახლეობის რაოდენობა ერთ მილიონს აღემატება და შესაბამისად მიგრაციის უარყოფითმა სალდომ 1990-1996 წლებში 1006.3 ათასი კაცი შეადგინა[1]. ეს პროცესი ამჟამადაც მიმდინარეობს ყოველგვარი რეგულირებისა და კონტროლის გარეშე და მნიშვნელოვნად აუარესებს ქვეყნის შრომით პოტენციალს, რამდენადაც ემიგრანტთა უმრავლესობა შრომისუნარიანი, საშუალო ასაკის, მაღალკვალიფიციური სპეციალისტია.

ჩვენი მსჯელობიდან და ანალიზიდან გამომდინარე, დღევანდელ ეტაპზე ეროვნული შრომის ბაზრისათვის ნიშანდობლივია:

- შრომის ბაზრის ბუნების ადეკვატური ინფრასტრუქტურის არარსებობა;
- არაეფექტიანი დასაქმება და დასაქმების არარაციონალური სტრუქტურა;
- სამუშაო ძალის ჭარბი მიწოდება მასზე მოთხოვნის შეზღუდულობის პირობებში;
- უმუშევრობის მაღალი დონე, ხანგრძლივი, ქრონიკული უმუშევრობის არსებობა;
- სამუშაო ძალის მიწოდებასა და მასზე მოთხოვნის სტრუქტურის შეუსაბამობა;
- შრომის ანაზღაურებისა და სტიმულირების ეფექტიანი სისტე-

[1] *Б.Н. Кутелия, Г.Г. Меладзе, Г.Е. Цуладзе. Эмиграция из грузии в постсоветский период. Массовые опросы, эксперименты, монографические исследования, с. 3-7. http://www. nir.ru, 2001г.*

მის არარსებობა, ხელფასის დაბალი დონე, მოსახლეობის რეალური შემოსავლების სიმცირე;

- შრომითი ემიგრაციის დიდი მასშტაბები;
- შრომის ბაზრის მდგომარეობის შესახებ სრულყოფილი ინფორმაციის არარსებობა;
- კადრების მომზადებისა და გადამზადების სათანადო პროფესიული სისტემის არარსებობა;
- არაფორმალური დასაქმების დიდი მასშტაბები;
- ფარული უმუშევრობის, არასრული და არასრულფასოვანი დასაქმების მასშტაბების ზრდა;
- ახალგაზრდებისა და ქალთა შრომითი მოწყობის სირთულეები;
- დასაქმებისა და სოციალურ-შრომითი ურთიერთობების მარეგულირებელი არასრულყოფილი საკანონმდებლო ბაზა;
- მთლიანად ეროვნულ მეურნეობასა და განსაკუთრებით ხოფლის მეურნეობაში შრომის მწარმოებლურობის უკიდურესად დაბალი დონე.

საქართველოში თანამედროვე, ცივილიზებული შრომის ბაზრის ფორმირება მოითხოვს სოციალურ-შრომითი ურთიერთობების სფეროში რიგი გადაუდებელი ღონისძიებების გატარებას. სახელდობრ, საჭიროა:

1.შრომის ბაზრის ინსტიტუტებისა და მისი ადეკვატური ინფრასტრუქტურის, ეფექტიანად მოქმედი დასაქმების სამსახურის შექმნა და განვითარება. სწორედ შრომის ბაზრის თანამედროვე ინფრასტრუქტურამ უნდა შექმნას მისი ეფექტიანად ფუნქციონირების აუცილებელი პირობები, ხელი შეუწყოს მოთხოვნისა და მიწოდების შორის ბალანსის მიღწევას. შრომის ბაზრის განვითარების ხარისხი, მისი ცივილიზებულობა დამოკიდებულია არა მარტო იმაზე, თუ რამდენადაა ჩამოყალიბებული მისი ინფრასტრუქტურა, არამედ იმაზეც, თუ როგორ ახორციელებს იგი თავის ძირითად ფუნქციებს. აღნიშნულიდან გამომდინარე, უპირველესად აუცილებელია შრომის ბაზრის ერთიანი საინფორმაციო სისტემის ფორმირება.

2.დასაქმების სახელმწიფო პოლიტიკის კარდინალური ცვლილება. <u>დასაქმების პოლიტიკა</u> – უნდა გახდეს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური ხერხემლის მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილი და იგი ფორმალურ სახეთან კი არ უნდა აბარებდეს, არამედ მიმართული უნდა იყოს ადამიანის პირადი ინტერესების რეალიზაციისაკენ, მოსახლეობის კეთილდღეობისა და განვითარებისაკენ, სოციალური პროგრესისაკენ. მხოლოდ მასშტაბით გამოკვლეულია და ცნობილია სოციალური სტრატეგიის ძირითადი პრინციპები:

- შრომითი მორალი და საქმიანი ეთიკა, პიროვნული და საზოგადოებრივი ინტერესების შერწყმა, შრომისა და საკუთრების მჭიდრო კავშირი;
- მინიმალური სახელფასო სოციალური სტანდარტების (ნორმების) დაწესება;
- სოციალური პროგრამების მონიტორინგი და ცალკეული სოციალური მანკვნებლების ანალიზის გაძლიერება, იმ მანკვნებელთა გამოყოფით, რომლებიც იწვევენ სოციალურად ფეთქებად სიტუაციას.

ქვეყნის მოსახლეობის ეფექტიანი დასაქმებისათვის აუცილებელია მისი ძირითადი მოტივისა და სოციალური შინაარსის გათვალისწინება. კერძოდ, ეფექტიანმა დასაქმებამ უნდა უზრუნველყოს:

- შრომის კონსტიტუციური უფლების რეალიზაცია;
- ცხოვრების მაღალი დონე და ღირსეული არსებობის პირობები;
- მაღალეფექტიანი, მაღალმწარმოებლური შრომის სტიმული სათანადო ანაზღაურების საფუძველზე;
- სამუშაო ძალის, ადამიან-კაპიტალის ნორმალური აღწარმოება, მისი პროფესიულ-კვალიფიკაციური და საგანმანათლებლო პოტენციალის (ცოდნის) მუდმივი განახლება, პიროვნების, ადამიან-კაპიტალის განვითარების სტიმულირება;
- საკუთარი თავის მნიშვნელობის, ღირსების შეგრძნება, აღიარება.

3.შრომის ბაზრის ანალიზის, პროგნოზირების, კვლევისა და მონიტორინგის მეთოდიკის შემუშავება. შრომის ბაზრის, მოსახლეობის დასაქმების, უმუშევრობის და საერთოდ სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების მართვის მექანიზმის შემუშავება;

4.ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის, დასაქმებისა და უმუშევრობის აღრიცხვის სისტემის მოწესრიგება, მით უმეტეს, რომ მოქმედი საერთაშორისო მეთოდოლოგია ზოგიერთ ასპექტში არ შეესაბამება ქვეყნის სტატისტიკას;

5.ქვეყნის მოსახლეობის ეფექტიანი დასაქმების უზრუნველყოფის მიზნით აუცილებელია დასაქმების აქტიური პოლიტიკის გატარება, დასაქმების სახელმწიფო და რეგიონული პროგრამების შესრულების მკაცრი კონტროლის, ანალიზისა და მონიტორინგის განხორციელება.

სრულყოფილი, ცივილიზებული შრომის ბაზრის ფორმირებისა და დასაქმების რეგულირების ეფექტიანი სახელმწიფო პოლიტიკის შემუშავებისათვის საჭირო იქნება: ბაზრის თვითრეგულირებისა და სახელმწიფო რეგულირების მექანიზმის ოპტიმალური შეხამება შრომის ბაზრის რეგულირების პოლიტიკასთან. უმუშევრობისა და დასაქმების პრობლემები აქვანილ უნდა იქნეს სახელმწიფო პოლიტიკის რანგში. მხოლოდ ასე შეიძლება ქვეყანაში სიღარიბის დაძლევა და მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლება.

Global Crisis: Labour Market and Poverty in Georgia

M. Tsartsidze

Poverty reduction and raising standards of living still remain one of the most challenging tasks. Then problem become more active in the global financial and economic crisis. The main reasons causing poverty are the factors, like unemployment, low level of income of the population, undeveloped social protection system. Unemployment is considered as the toughest social-economic case, which clearly describes the trends of country's development. This problem is particularly vigorous for Georgia, as the social and economic waste is mostly derived from unemployment.

Forming the labour market and its relevant infrastructure can play significant role in reducing poverty. Normally functioning labour market should become the supporter of effective employment generation, the basis of improving labour activity and generally increase standards of living. On the other side, labour market formation and functioning is affected by economic and political situation in the country, economic growth rates and other macroeconomic factors.

Accordingly, the paper presents an overview of the main mechanisms through which the crisis is impacting the labour market. It analyzes of labour market elements and the factors affecting it. The research of current condition of the labor market infrastructure and poverty problem are particularly emphasized. Based on the study, the conclusions are stated towards poverty and unemployment reduction, directions for effective employment.

თანამედროვე გლობალური ეკონომიკური კრიზისი: მიზეზები, შედეგები, პერსპექტივები

მალხაზ ციქოძაჯა
ოსუ ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის ასისტენტ-პროფესორი

ანალიტიკოსთა უმრავლესობა, რომლებიც 2007 წლის ბოლოსთვის უარყოფდნენ კრიზისის ალბათობას, დღეისთვის მსოფლიო ეკონომიკაში ნეგატიურ პროცესებს სხვას,როგორც აშშ-ში ობოთქული კრიზისის შედეგს. ნეოლიბერალურ ეკონომისტთა აზრით, თანამედროვე კრიზისი, უბრალოდ, მთელი რიგი კომპანიების ხელმძღვანელთა კოლექტიური შეცდომებითაა გამოწვეული და დასრულდება ფინანსურ სფეროში სიტუაციის გაუმჯობესებისთანავე. ანალოგიურ პოზიციას ემხრობა პრაქტიკულად ყველა ქვეყნის მთავრობა. რაც შეეხება საქართველოს ხელისუფლებას, მან არავრთხელ გამოხატა რწმენა იმისა, რომ ფინანსური კრიზისი არ შეეხებოდა საქართველოს, პირიქით, იმპორტულ საქონელზე, განსაკუთრებით უნერგომატარებლებზე ფასების ვარდნის გამო, მას მოახდენდა დადებით ზეგავლენას. მაგრამ, გლობალური კრიზისის წარმოშობის განხილვისას აშკარად ჩანს, თუ რაოდენ ზედაპირულია მსგავსი განცხადებები.

2007 წლის განმავლობაში პრაქტიკულად მსოფლიოს ყველა ბირჟაზე შეიმჩნეოდა წაჩქარი კორპორაციების აქციების კურსის ზრდა. აშშ-ს აქციების ბაზარმა, რომელიც უმსხვილესი და ყველაზე მნიშვნელოვანია მსოფლიოში, მხოლოდ 2007 წლის ბოლოსთვის გამოავლინა ობოთქული კრიზისის ნიშნები. აქტიური ზრდა დაფიქსირდა გერმანულ საფონდო ბაზარზე - DAX-ის ინდექსმა ანგარიშვალდებულ შედეგი — 22%-იანი ზრდა. ბრიტანული აქციები გაიზარდა 3,8%-ით, ფრანგული – 1,3%-ით[1]. რუსული საფონდო ბაზარიც, მათ შორის განსაკუთრებით ელექტროენერგეტიკული კომპანიების, წარმატებით ვითარდე-

[1] В.Колташов. Кризис глобальной экономики. М., 2009, с.17.

ბოდა ამ პერიოდში. მაგრამ, 2007 წლის განმავლობაში მსოფლიო ეკონომიკაში სულ უფრო მეტად იკრძნობოდა პრობლემები, რომლებიც გარეგნულად დაფარული იყო კორპორაციათა ემრავლესობის ანალიტიკოსებისთვის.

მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის მოახლოებას მიუწოდა მთელი რიგი ფაქტორი. ახალ ინდუსტრიულ ქვეყნებში (ჩინეთი, ტაივანი, ინდონეზია, საუდის არაბეთი და სხვ.) წარმოების ზრდის შედეგად უნდა მომხდარიყო, უპირველეს ყოვლისა, აშშ-სა და ევროკავშირის ქვეყნებში სამომხმარებლო საქონლით უზრუნველყოფა. მაგრამ, ამ ძველი ინდუსტრიული ქვეყნებიდან (აშშ, იაპონია, დიდი ბრიტანეთი, გერმანია, საფრანგეთი) მრავალი წარმოების გატანის გამო, მათში განუხრულად მცირდებოდა რეალური ხელფასი, ძლიერდებოდა არასრული და არახელსაბალური დასაქმების ტენდენცია. ინდუსტრიულად განვითარებულ ქვეყნებში კარგი სამუშაო ადგილები იკეცლებოდა პერიფერიულ ქვეყნებში არსებული დაბალანაზღაურებადი სამუშაო ადგილებით, სადაც არ არსებობდა პროფკავშირები, სოციალური და შრომითი კანონმდებლობა. თუკი განვითარებული ქვეყნების მთავრობების მიერ 1949-1973 წლებში განხორციელებულმა დასაქმების პოლიტიკამ, უმუშევრობაზე მაღალ შემწეობებთან ერთად, უზრუნველყო მდგრადი მოთხოვნა სტაბილური ცხოვრების დონის პირობებში, თანამედროვე დასავლურ ეკონომიკაში თვით მომუშავე ოჯახებისთვისაც კი დამახასიათებელი გახდა შემოსავლების არასტაბილურობა. მაგალითად, თუკი საშუალო ამერიკელი 1990-იანი წლების დასაწყისში ახალი ბინების შეძენაზე ხარჯავდა თავისი შემოსავლის 25%-ს, 2005 წლისთვის ეს წილი 50-60%-მდე გაიზარდა[1]. დასავლეთ ევროპის მუშათა ორგანიზაციები, რომლებიც ადმიანებს 1949-1973 წლებში პირდებოდნენ შედარებით მაღალი ცხოვრების დონის გარანტიას, არარეალური აღმოჩნდა სოციალური ბაზის შეცვლის გამო, რაც გამოიწვია ზოგიერთი დარგის პერიფერიის ქვეყნებში გადატანამ[2].

მსუბუქი მრეწველობის გადატანის იდეალურ ადგილად მიჩნეულ იქნა ჩინეთი, რომელიც უზრუნველყოფდა 20%-იან ფასდაკლებას საკუ-

[1] В.Колташов. Кризис глобальной экономики. М., 2009, с.19.
[2] И.И. Вьюгина. Некоторые особенности экономических и финансовых кризисов в процессе мировой интеграции. М., 2009, с.12.

თარ სამუშაო ძალაზე. ე.წ. „მესამე სამყაროში“ ინდუსტრიული ბუმი მიმდინარეობდა ერთდროულად ასობით მილიონი გლეხის ნაცურალური მეურნეობისგან ნამოშორებით. ისინი გადაიქცნენ დაქირავებულ მოშუშავეებად და მომსახურებლებად. წარმოების კონცენტრაცია სულ უფრო ხდებოდა სამხრეთის ქვეყნებში (შორეულ აზიასა და არაბეთში), მაშინ, როდესაც გასაღების მთავარი ბაზრები რჩებოდა ჩრდილოეთის ზონაში. აშშ-ში, დიდ ბრიტანეთში, ევროკავშირსა და სხვა ქვეყნებში მოთხოვნის შემცირების კომპენსაცია შეუძლებელია მომსახურიეო მესამე სამყაროს (ე.წ. გლობალური პერიფერიის) ქვეყნებში ერთობლივი მოთხოვნის (ძირითადად სამომსახურებლო ხარჯების) ზრდის ხარჯზე. მოხმარების შემცირება ცენტრში წარმოების გარდაუვალ შეჩერებას იწვევდა პერიფერიებში, რაც განაპირობებდა უმუშევრობის ზრდას და ადგილობრივი საშუალო ფენის მეიდეველობითი უნარიანობის შემცირებას.

1982-2008 წლებში ძველ ინდუსტრიულ ქვეყნებში გაიზარდა მოშუშავე ქალთა რიცხოვნობა, რაც (განსხვავებით 1950-1960-იანი წლებისა) სოციალურ ნორმად იქცა. მოშუშავეები იძულებულნი გახდნენ ხშირად ხელმეორედ ჭიშავათ ან შეეთავსებინათ რამდენიმე სამუშაო, რათა შეენარჩუნებინათ თავიანთი მატერიალური მდგომარეობა. 1990-იანი წლების ბოლოსათვის კი თანდათანობით შემცირება იწყო მოსახლეობის ხელმრიობის წონამ, რომელიც საშუალო ფენას მიეკუთვნებოდა.

2001 წლიდან 2007 წლის ბოლომდე „პირველი სამყარო“ შშრომელთა შემოსავლების ვარდნა იყარებოდა სამომხმარებლო კრედიტების ზრდით, მაგრამ 2007 წლის ბოლოსთვის აშშ-სა და დიდ ბრიტანეთში თავი იჩინა გადაუხდელობის კრიზისმა - „სახალხო დეფოლტმა“, რომლის განმავლობაში კერძო პირებმა, რომლებიც არ ფლობდნენ საკმარის სამუალებებს, შეფერხებით დაიწყეს ან საერთოდ შეწყვიტეს საბანკო კრედიტების გადახდები. ეს კრიზისი აშშ-ს რეგორც სახელმწიფოს, უკიდურესად მძიმე ტვირთად დააწვა, რომელიც სულ უფრო ცუდად არომეულ თავს გლობალური ჰეგემონის როლის შესრულებას. დემოკრატებისა და რესპუბლიკელების ადმინისტრაციის მიერ სისტემატურად ტარდებოდა გადასახადების შემცირების პოლიტიკა, რამაც წინასწარ განსაზღვრა საშუალებათა გადანაწილება კერძო სექტორის სასარგებლოდ და მოახდინა მათი აქტიურობის სტიმულირება, მაგრამ ერთდროულად ხელი შეუშალა მთავრობის უნარს დახმარებოდა ეკონომი-

კას. როცა ახალი დახმარება გახდა საჭირო. დოლარის ემისიამ, რომლითაც ბუშის ადმინისტრაცია ცდილობდა დაეფარა სამხედრო ხარჯები, მხოლოდ დაამძიმა სამომხმარებლო ბაზრის დასუსტების პროცესი აშშ-ში. მოხმარების მხარდასაჭერი რესურსი საბანკო დაკრედიტების ხარჯზე 2007 წლისთვის პრაქტიკულად ამოიწურა – მოსახლეობა უუნარო გახდა აენახლაურებინა მინიმალური პროცენტებიც კი. საბანკო სექტორი კრიზისმა მიიცვა; წინა წლისათვის კომპანიების მიერ განცდილი დანაკარგების შესახებ ინფორმაციამ გამოიწვია ბირჟაზე პირველი კრახი, სოლო შემდეგ – პლანეტის ყველა საფონდო ბაზარზე - დესტაბილიზაცია. გარკვეული დროის განმავლობაში ამერიკული ინფლაციის ნეგატიური ეფექტი კომპენსირდებოდა მზარდი მსოფლიო ეკონომიკით, რომელსაც ჯერ კიდევ შესწევდა ძალა დაეფარა დოლარის ჭარბი ემისია სახაზინო მარკით, მაგრამ ამ პროცესის უსასრულოდ გაგრძელება შეუძლებელი გახდა.

გადააწყდნენ რა მზარდ პრობლემას, კორპორაციებმა ვერ იპოვეს გამოსავალი. ისინი შალავდნენ დანაკარგებს, ხელოვნურად ამაღლებდნენ მოგების სიდიდეს. კომპანიების მზარდი ფასების მქონე აქციებით ვაჭრობამ წარმოშვა წინააღმდეგობა, რომელიც ადრე თუ გვიან უნდა გამომჟღავნებულიყო. საფონდო ბაზრებზე პრობლემები თავს იჩენდა მთელი მსოფლიო ეკონომიკის შენიღბული პრობლემებით, რაც მოიცავდა საბანკო სექტორის ფუნქციონირებასაც.

ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ 2000-იანი წლების სამომხმარებლო დაკრედიტება ხშირად უუნარო იყო პროცენტების ხარჯზე დაეფარა ბანკების ინფლაციური დანახარჯები. მოსახლეობის დაკრედიტება დაბალი პროცენტებით (3%-მდე) წარმოადგენდა კაპიტალის უპრეცედენტო გლობალური ჭარბი დაგროვების პირდაპირ შედეგს, რომლის დაბანდების სფერო ამოიწურული იყო. მსოფლიო ეკონომიკაში შეიქმნა სიცუდეცია, როდესაც ბაზრის შესაძლებლობები ამოიწურა და არსებობად კორპორაციები განკარგავდნენ წარმოების გაფართოებისთვის საჭირო რესურსებს, თუმცა მოგების მიღება სულ უფრო რთულდებოდა.

ჩრდილოეთ ამერიკასა და ევროპაში მოთხოვნის შემცირების პირობებში გაიხარდა მნიშვნელობა იმ ქვეყნებისა, რომლებიც ფლობდნენ დიდ შოგა ბაზრებს, უპირველეს ყოვლისა, რუსეთის, ბრაზილიისა და ინდოეთის. ამ ქვეყნებში ეკონომიკური ზრდის გაგრძელება გარკვეული

დროით საშუალებას შესაძლებელი ხანდა კრიზისის დაწყების შემდეგ აშშ-ში მოხმარების ვარდნის პირობებში „ახალი ეკონომიკის“ გადაქცევნენ კაპიტალის მიზიდულობის ცენტრებად, რომელთა ზრდადი წილი სპეკულაციური იყო.

ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში, არა მარტო აშშ-ს მოხმარების, არამედ მსოფლიო ეკონომიკის ზრდა შენარჩუნებული იყო მოსახლეობის (უპირველეს ყოვლისა, დასავლური საშუალო ფენის) დაკრედიტების ხარჯზე. კრედიტების ხელმისაწვდომობამ უზრუნველყო აშშ-სა და სხვა ქვეყნების კორპორაციების მიერ მაღალი მოგების მიღება. წარმოიშვა ხაზარმოო და სამომხმარებლო ბაზრების შორის წინააღმდეგობა. „პირველი სამყაროდან“ წარმოების გაგანამ ობიექტურად შეამცირა მისი სამომხმარებლო შესაძლებლობები, მაგრამ „მესამე სამყაროში“ მიღებულმა მოგებამ შესაძლებელი გახადა დასავლური საზოგადოების (უპირველეს ყოვლისა, აშშ-სა და დიდ ბრიტანეთში) საშუალო ფენისთვის კრედიტების გაცემა. ამ წინააღმდეგობის გამწვავების შეჯამებად სახითათს, მსოფლიო ეკონომიკის ცენტრებიდან პერიფერიებში მრეწველობის სულ უფრო გადატანასთან ერთად, არ შეეძლო არ გამოეწვია გლობალური კრიზისი, თავისი არსით უფრო მძიმე და რთული, ვიდრე ჭარბწარმოების ჩვეულებრივი კრიზისებია (რეცესიები), რომლებიც თითქმის ათწლეულებში ერთხელ მაინც ხდება. აშშ-მა პირველმა იგრძნო გლობალური სისტემური კრიზისის დარტყმა.

გარდა ზემოთქმულისა, 2008 წლისთვის მსოფლიო ფინანსური სისტემისთვის მოულოდნელობად იქცა ინფლაციის დაჩქარება, რომელიც, უპირველეს ყოვლისა, სურსათზე და სათბობზე ფასების ზრდით გამოიხატა. ინფლაციის მიზეზებად ანალიტიკოსთა უმრავლესობა ასახელებს კვების პროდუქტებსა და ენერგომატარებლებზე ფასების ზრდას. მსგავსი ახსნების არაადეკვატურობის მიუხედავად, მსოფლიო ინფლაციის თავისი ობიექტური მიზეზები გაანია, რომელიც უკავშირდება გლობალური ეკონომიკის საერთო კრიზისს.

მიუხედავად იმისა, რომ ინფლაციის ტემპი დაჩქარდა 2008 წლის იანვარ-მარტში მომხდარ რამდენიმე საბირჟო კრახამდე, სწორედ ეს უკანასკნელი გვაძლევს საშუალებას ყველაზე უკეთ გავიგოთ მისი მიზეზები.

საერთაშორისო ინფლაციის თავისებურებაა მისი გლობალურობა. სხვადასხვა ხარისხით ის ეხება პლანეტის ყველა ქვეყანას, რომელიც არათანაბარზომიერად ამცირებს ყველა ფულადი ერთეულის მყიდველობით უნარიანობას. თანამედროვე პირობებში ყველაზე სწრაფად იზრდება ფასები პირველადი მოხმარების საქონელზე - სურსათსა და სათბობზე. აშშ-ში სავაჭრო ქსელები და მცირე მაღაზიები იძულებულნი არიან მოახდინონ პროდუქციის ფასდაკლებებით გაყიდვა, რადგანაც ისინი გადავსებულია არარეალიზებული სამრეწველო საქონლით. როცორც კი პროდუქციის მარაგები გაიყიდება, სამრეწველო საქონელზე ფასები გაიზრდება.

იმის გათვალისწინებით, რომ მსოფლიოში ადგილი არ ჰქონია მოხმარების ნახტომისებურ ზრდას, ინფლაციის მიზეზია სახალხლო და ფულად მასას შორის ბალანსის დარღვევა გლობალური ეკონომიკის მასშტაბით. ფულადი მასა მსოფლიო ეკონომიკაში მნიშვნელოვნად გაიზარდა, ხოლო სამრეწველო პროდუქცია თითქმის უცვლელი დარჩა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სახალხლო მასას ფულით უზრუნველყოფა გაიზარდა. ეკონომიკაში ფულადი ერთეული საქონელთა პირობით ერთეულზე უფრო მეტი გახდა. ინფლაციის დაჩქარება დაიწყო აშშ-ს საფონდო და უძრავი ქონების ბაზარზე აქციებისა და ბინების გაუფასურებით. აშშ-ს ეკონომიკაში ფულადი მასა უწინდელ დონეზე დარჩა, მაგრამ მისი შესაბამისი საქონელთა ფასების ზამი შემცირდა გლობალური კრიზისის პირველი გამოვლინების შედეგად. საბოლოოდ, მოშუშავეთა მყიდველობითი უნარიანობა შემცირდა მათი ხელფასის გაუფასურების მიზეზით. მოხმარებამ იწყო ვარდნა, მოთხოვნა კონცენტრირებულ იქნა პირველადი მოხმარების საქონელზე.

თანამედროვე პირობებში ეს პროცესი ეფთარდება, რაც ნიადაგს უმზადებს სავაჭრო კრიზისს, რომელსაც აუცილებლად მოყვება ახალი საბირჟო კრახი. ეს კი, თავის მხრივ, კიდევ უფრო გაართულებს სიტუაციას: ინფლაცია დაჩქარდება, წარმოების განერება და უმუშევრობის ზრდა კიდევ უფრო გაძლიერდება. მოუხელავად შიშისა მსოფლიოში, სურსათის მოხმარება შემცირდება. კარგი აგრარული პირობების მქონე ქვეყნების (კერძოდ, უკრაინის, ენგრეთის, ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ქვეყნების) ილეზია იმის შესახებ, რომ ისინი თავიანთ სახარგებლოდ გამოიყენებენ გლობალურ კრიზისს, გაქრება. ნავთობის ფასი

მაღალი იქნება, ვიდრე არ დაეცემა კრიზისის პიკზე. წარმოების შემცირება კიდევ უფრო რადიკალურად შეკვეთის ფულად და სახალხლო მასას შორის თანაფარდობას. გლობალური ეკონომიკა შევა სტაგფლაციის ფაზაში.

მასშტაბური ხაბირჟო კრახის შედეგად, რომელიც ასახავს საერთო ეკონომიკურ კრიზისს, მსოფლიოში შესაძლოა არ დარჩეს არც ერთი მდგრადი ფულადი ერთეული. ამ დროს ევრო, ყოყმანობთ, დარჩება ყველაზე ნაკლები დანაკარგების მქონე ვალუტად. თუმცა, მანაც შეძლება დაკარგოს ბაზარზე თავისი მყიდველობითი უნარიანობის მნიშვნელოვანი ნაწილი. მსოფლიო პერიფერიის ვალუტებიდან კაპიტალის გადინება ევროში (ან დოლარებში, რაც ჯერ-ჯერობით ნაკლებსავარაუდოა, ამერიკული ვალუტა თმობს პოზიციებს, თუმცა მასში ხორციელდება მსოფლიო გარიგების 65%) გააძლიერებს ინფლაციას „მესამე სამყაროში“, გაზრდის რა სარეზერვო ვალუტის უზრუნველყოფადობას და მის პრობლემებს გადაიტანს ერთიწელ ვალუტაზე. მრავალვალუტიან სისტემაში ყველა საქონლის ფასთა ჯამისა და ეკონომიკაში ფულადი მასის ტოლობის კანონი მისი მიმოქცევის სიჩქარეზე კორექტირებით არაერთგვაროვად მოქმედებს. ვალუტები ერთმანეთის მიმართ ასევე საქონელია, რომლებიც ერთმანეთს ეკიბრებიან სახაქონლო მასით უზრუნველყოფადობაში. ეს ეკონომიკური გაკვეთილის სისტემაში პოზიციის გასამყარებლად.

აშშ-სა და სხვა ქვეყნების მთავრობებმა მოახდინეს გლობალური ინფლაციის წინააღმდეგ ბრძოლისთვის სრული მოუმზადებლობის დემონსტრირება. რუსეთის პრემიერ-მინისტრმა კი მოისხნა ყოველგვარი პასუხისმგებლობა მოსახლეობის შემოსავლების ინფლაციურ შემცირებაზე. პრობლემისადმი არავითარი ადეკვატური ნაბიჯები არ იქნა გადადგმული თანამედროვე პირობებში. მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის ერთ-ერთი გამოვლინების – გლობალური ინფლაციის დრმა სისტემური მიზეზის გამო, არავითარი საფუძველი არ არსებობს იმისა, რომ ყველაფერი მის დასრულებას უახლოეს მომავალში. ყიდრე გამოყენებული ანტიინფლაციური ღონისძიებები (როცორც ანტიკრიზისული სტრატეგიის ნაწილი) არ შეეხება ინფლაციის მიზეზებს, მისი შემცირება გამორიცხულია.

თავისი გამოვლინებით აშკარად ხანს, თუ რაოდენ უფრო მსუბუქი თანამედროვე გლობალური კრიზისი 1991, 1998-1999 და 2001 წლების რეცესიებთან შედარებით. ამავე დროს, ცხადია, რომ 2008 წელს დაწყებული გლობალური კრიზისი არ უკავშირდება მხოლოდ საქონლის ჭარბწარმოებას, არამედ წარმოადგენს მსოფლიო ეკონომიკის სისტემური წინააღმდეგობების შედეგს. გამძაფრებულ კრიზისს არ შეუძლია უბრალოდ გადაეროს დაგროვებული სასაქონლო მასა, რომლის შემდეგაც ეკონომიკა კვლავ სწრაფად გავა ზრდის ახალ საფეხურზე. აშშ-ში მიმდინარე საქონლის ტოტალური გაყიდვა, რომელმაც სრულად გააყარა ბაზარი, უძლურია გამოიწვიოს ამერიკული და გლობალური ეკონომიკის გამოცოცხლება. კრიზისის შედეგად უნდა გადაწყდეს ზოგიერთი წინააღმდეგობა მსოფლიო ეკონომიკაში, რაც ნეოლიბერალური მოდელის უფრო ახლით და პროგრესულით შეცვლის ტოლფასია.

კრიზისი თავისი ბუნებით, რომელიც განპირობებულია მის მიერ გამოწვეული წინააღმდეგობებით, მოწოდებულია მოახდინოს თვისებრივი ცვლილებები მსოფლიო სამეურნეო სისტემაში, მისადმი ეფექტიანობის დაბრუნებით.

მსოფლიო ეკონომიკამ 1929-1933 წლების დიდი დეპრესიის შემდეგ განვითარების რამდენიმე სტადია გაიარა, კერძოდ, კონდრატიევსკული ძველი და დაძველი ტალღები. 1933-დან 1948 წლამდე ადგილი ჰქონდა დაძველ ტალღას. 1949 წლის კრიზისის შემდეგ, 1973 წლამდე გაგრძელდა ახალი ტალღა, რომელიც ხასიათდებოდა სამუშაო ძალისა და კაპიტალის გაქსორებით, წარმოების აქტიური ტექნოლოგიური განახლებით. ამ პერიოდში ჩრდილო ევროპული და ამერიკული მრეწველობა განიცდიდა სამუშაო ძალის დიდი ოდენობით დეფიციტს, რომელიც შემოედინებოდა პერიფერიის ქვეყნებიდან. დასავლეთის საზოგადოებაში გაბატონებული იყო ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების კეინზიანური პრინციპი,ადგილი ჰქონდა სოციალური სახელმწიფოს პრინციპის რეალიზაციას. მკვეთრად გაიზარდა მოსახლეობის საგანმანათლებლო დონე. უმაღლესი განათლება მახასიათებელი გახდა. მაგრამ, 1970-იანი წლების დასაწყისში ევროპული ეკონომიკური სისტემა ხიხში შევიდა. ახალი კრიზისი კიდევ უფრო გააშწავა განვითარებულ ქვეყნებში პროფკავშირული მოძრაობის გაძლიერებამ, რომელიც იშვიათად მოიცავდა ახალი წარსულში პრიველეგიური პროფესიის ადამიანებსაც. დიდი როლი შეასრულა საფრანგეთის 1968 წლის მოვლენებმა, მასობრივმა გამოსვლებმა აშშ-ში. ამასთან, ყოფილ კოლონიებში წარმოებულმა მოდერნიზაციამ ფართო ასპარეზი მისცა პერიფერიის რესურსების ახლებურად გამოყენებას.

ცხადია, რომ მსოფლიო სისტემაში ერთმანეთის მონაცვლე ადმავალ და დაღმავალ ტალღებს სპეციფიკური შრომისები ახასიათებს. ტალღების ხანგრძლივობა 1790-2008 წლების შეალედში მერყეობდა 16-დან 30 წლამდე. დაღმავალი ტალღები მოიცავს კაპიტალიზმის ცენტრების მიერ მსოფლიო პერიფერიის რესურსების ექსპლუატირებას ათვისების პერიოდებს. დაღმავალი ტალღების პერიოდებში ფინანსურ ოპერაციებს პრიორიტეტი ენიჭება წარმოებაში დაბანდებებთან შედარებით და ამ უკანასკნელს საკუთარ ინტერესებს უქვემდებარებს. საპროცენტო განაკვეთი კაპიტალის აქტიურად დაყოფებას გამო შემცირების ტენდენციით ხასიათდება. სამუშაო ძალაც იაფდება ან, ცალკეულ შემთხვევებში, სრბითლური რჩება, რადგანაც შრომის ბაზარზე მიწოდება აჭარბებს მოთხოვნას. სურსათის ფასები მცირდება. დაღმავალი ტალღები გამოირჩევა კომუნიკაციის - ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის პროგრესით და წარმოების ტექნოლოგიის ნელი განვითარებით.

ადმავალი ტალღები, პირიქით, ხასიათდება ინდუსტრიის სწრაფი ტექნოლოგიური პროგრესით. სამუშაო ძალა ძვირდება, რამდენადაც მოთხოვნილება კვალიფიციურ სპეციალისტებზე იზრდება. კაპიტალიც ძვირდება, რომელიც ახტიმულირებს შრომის მწარმოებლურობის ზრდას. ცოდნის ხარისხოვნებრივი ფასეულობა იზრდება. აღმავალი ტალღები ცვლის დაღმავალს, როდესაც მსოფლიო ეკონომიკური სისტემის რესურსების ექსტენსიური გამოყენება კარგავს თავის ეფექტიანობას, ხოლო დადებითი შედეგი შეიძლება მოგვცეს მხოლოდ მისმა მაქსიმალურად რაციონალურად გამოყენებამ. გლობალურ ეკონომიკაში ტალღების ცვლილება მიმდინარეობს მისმე ეკონომიკური კრიზისების (ერთი ან რამდენიმეს) მეშვეობით, რომლის დროსაც ჭარბწარმოებას ემატება მსოფლიო მეურნეობის სისტემური წინააღმდეგობები. მსოფლიო ეკონომიკის შემდგომი ევოლუციური განვითარების შეუძლებლობა თავის

გამოხატულებას პოელობის კაპიტალის ჭარბად დაგროვებაში, რომლის მოშუებიანად დაბანდებისთვის აღვილი არ რჩება.

ოთხი ეკონომიკური კრიზისი 1969-1971, 1973-1975, 1978-1980 წლებისა - გამოირჩეოდა ნავთობზე ფასების მკვეთრი ზრდით და 1981-1982 წლებისა - მაღალი ინფლაციით. ბოლო ორი კრიზისი განსაკუთრებით მძიმე გამოდგა ინდუსტრიულად განვითარებული ქვეყნებისთვის. დაიწყო მრეწველობის მასობრივი გადარჩენა მსოფლიო პერიფერიის ზონაში, რომელიც 2008 წლისთვის სანედლეულოდან სამრეწველო პერიფერიად გადაიქცა. ინდუსტრიის ტექნოლოგიური გადაიარაღებისა და მომუშავეთა კვალიფიკაციის ამაღლების პოლიტიკა შეიცვალა „მესამე სამყაროს“ ქვეყნებში იაფ მუშახელზე ორიენტაციით. ახალი პოლიტიკის წარმატებამ განაპირობა საკომუნიკაციო, ენერგიულეს ყოველისა, მართვის სფეროსთან დაკავშირებული ტექნოლოგიების: კომპიუტერების, ინტერნეტის, სათანამშრომლო კავშირის სწრაფი განვითარება. მკვეთრად გაიზარდა კაპიტალის გადაადგილების სინქრონ. წარმოიშვა ელექტრონული ფული. „პირველი სამყაროს“ ეროვნული მოხოპოლიები გადაიქცა ტრანსნაციონალურ კორპორაციებად. კეინსიანური განვითარების იდეოლოგია შეიცვალა ლია ეკონომიკის ნეოლიბერალური დოქტრინით. ახალმა სამეურნეო ეპოქამ მიიღო ფინანსური გლობალიზაციის სახელწოდება.

XX ს. 70-იანი და XXI ს. ათიანი წლების გლობალიზაციის შედეგად, რომელიც წარმოადგენს მსოფლიო ეკონომიკის განვითარების ახალ ხეტაპს, პლანეტის უმეტესი ქვეყანა აგრარულიდან სამრეწველოდ გადაიქცა. ასობით მლნ ადამიანი იძულებული გახდა უარი ეთქვა ნატურალურ მეურნეობაზე და გადაიქცა დაქირავებულ მომუშავეებად. საბაზრო ურთიერთობათა სიერცე გაფართოვდა, სამუშაო ძალა უფრო იაფი გახდა, ვიდრე სამრეწველო ტექნოლოგია. „ძველი ინდუსტრიული ქვეყნების“ მთავრობებმა დაიწყეს „ბალასტის მოშორების“ პოლიტიკის გატარება: სოციალური მოხაპოვრის ლიკვიდაცია, განათლებაზე და სხვა სახოგადოებრივ სფეროებზე დანახარჯების შემცირება.

ნეოლიბერალურ ეკონომიკურ მოდელს თავის საფუძველში გააჩნდა წინააღმდეგობა, რომლის განვითარებამ განსაზღვრა მისი არსებობის დასასრული. პერიფერიის ქვეყნებში წარმოებული საქონელი უნდა გაეტანათ ცენტრებში – განვითარებული დასავლეთი ევროპის და ჩრდილოეთ ამერიკის ქვეყნებში. მაგრამ, ამ ქვეყნებიდან წარმოების

გაუარესის კვალობაზე მოსახლეობის საშომხმარებლო შესაძლებლობები შემცირდა, რომლებიც მხოლოდ შეზღუდული მასშტაბებით თუ კომპენსირდებოდა „ახალი ინდუსტრიული ეკონომიკებით“: მომსახურების სფეროთი და ინფორმაციული ტექნოლოგიებით. სამრეწველო პერიფერიის ქვეყნების საშომხმარებლო ბაზრების ზრდამ ვერ შეძლო დაეფარა მოახსენის ზრდალი ტემპები.

გლობალიზაციის პერიოდში კაპიტალმა დაიწყო თავისუფლად გადაადგილება პლანეტის ერთი ზონიდან მეორეში, მაგრამ სამუშაო ძალა ხელოვნურად იქნა ნაკეთილი ნაციონალურ საზღვრებში. კორპორაციებს შრომის ბაზრის სიმრავლიდან შეეძლოთ აერჩიათ ნებისმიერი. ნაკეთილმა საზღვრებმა და მკაცრმა ანტიმიგრაციულმა კანონებმა ხელი შეუშალა მომუშავეების დაეეროვებინათ ზონები, სადაც გამეეებული იყო შრომითი და სოციალური კანონმდებლობის არარსებობა და ადამიანთა უეფლებობა. თეკი მეშები მაინც ახერხებდნენ არარეგალურად ეკრო,კავშირში, აშშ-სა და სხვა ქვეყნებში გადასვლას, მაინც უეეულებოთი რიებოდნენ. ასეთი პოლიტიკა კორპორაციებს უადვილებდა „ძველი ინდუსტრიული ქვეყნების“ მოქალაქეებისთვის ხელფასის შემცირებას, აერეთკე სოციალური და შრომითი კანონმდებლობების საკუთარი ინტერესებისთვის მორგებას. ამის შედეგად, ამერიკული და ევროპული ეკონომიკის მიეელ რიგ დარგში "ფასიმე მსოფლიო" აღმოჩნდა „პირველის“ მიღმა. პერიფერიის მოშლილი სოციალური სისტემები ვერ უფრო აგრძელებდა მილიონობით ემიგრანტის გადასროლას განვითარებული ქვეყნების შრომის ბაზარზე. თუკი 1960-იანი და 1970-იანი წლების დასაწყისში ეოფილი კოლონიებიდან ემიგრაცია დასავლეთისკენ უკავშირდებოდა სამუშაო ძალაზე შრდად მოთხოვნას, 1990-იანი წლების ბოლოდან მასობრივი გადასახლება გადაიქცა ინერციულ პროცესად, რასაც ხელს უწყობდა სამხრეთის სოციალური კრიზისი და ადამიანთა სწრაფვა თანაბარი ეოფილიყო სამომხმარებლო სახოგადოებისა. თავის მხრივ, ჩრდილოეთის ქვეყნებში ამ დემოგრაფიულმა და სოციალურმა ძვრებმა ხელი შეუწყეს რასისტული, ულტრამემარჯვენე და ნეოფაშისტური პოლიტიკური ძალების ზრდას.

უზრუნველეო რა კორპორაციების რენტაბელობის ზრდა, გლობალური ეკონომიკის ნეოლიბერალური მოდელი მიკლებული აღმოჩნდა სასტვერ პერსპექტივის. შემდგომში განვითარებისთვის მსოფლიო

ეკონომიკა საჭიროებდა თვისებრივ ცვლილებებს. კორპორაციების მასალამ მოგებამ, რომელიც მიღებულ იქნა შესამე სამყაროს" ქვეყნებიდან მშრომელების უმკაცრესი ექსპლოატაციის შედეგად, უხვუნელყო კაპიტალის გაიაფება, რამაც საშუალება მისცა განვითარებულ ქვეყნებს 2001 წელს გადაეგადათ სისტემური კრიზისი სამომხმარებლო და ოპოთეკური კრედიტების უპრეცედენტო გაფრცელების ხარჯზე. მაგრამ ეს რესურსი ამოწურული აღმოჩნდა ეკონომიკური ზრდის შესანარჩუნებლად გლობალურ სისტემაში მხოლოდ 2007 წლიდან.

ახალი მსოფლიო კრიზისი დაიწყო საკრედიტო პირამიდის რღვევით აშშ-ში, პლანეტის სამომხმარებლო ცენტრში (აშშ-ზე მოდის ყველაზე ური მოხმარების 40%). ამერიკელ მომხმარებელთა დიდი ნაწილი უნარი აღმოჩნდა ყიდა საქონელი უპრეცედენტო რაოდენობით საკუთარი შემოსავლებით, რომელიც შემცირდა 1980-იანი წლების დასაწყისიდან. აშშ-ს მოსახლეობამ მოახდინა აგრეთვე ყველაზე იაფი კრედიტების გადახდის უუნარობის დემონსტრირება. ანალოგიური პრობლემები წარმოიქმნა დიდ ბრიტანეთსა და ევროკავშირში. შედეგად, მთელი გლობალური ეკონომიკის ახალი კრიზისი, რომელმაც შეუქალა დიდი სამყაროს ტალღები. მსოფლიო ეკონომიკამ ვერ შეძლო ჰეგემონურად განვითარება.

1975-2008 წლებში კორპორაციები და სახელმწიფოები აქტიურად აშშ-ის ძალის შეგნებულად გაიაფების პოლიტიკას. კომპანიებმა წარმოება გაიტანეს „მესამე სამყაროს" ქვეყნებში, რითაც გააუარესეს საკუთარ ქვეყნებში დაქირავების პირობები. 30 წელზე მეტი ხნის მანძილზე რეალური ხელფასი თითქმის არ გაზრდილა, ხოლო სამშრომელის კვირის ხანგრძლივობა გაიზარდა.

2001 წლის კრიზისის შემდეგ განვითარებულმა სახელმწიფოებმა გააძლიერეს ემისია. ევროკავშირმა ბრუნვაში გაუშვა 500 ევროიანი კუპიურები, რუსეთმა – 5000 რუბლი. ყველაზე აქტიური აღმოჩნდა აშშ-ს საემისიო პოლიტიკა. ბოლო დაძაბული წლების პერიოდში საქმიან სამყაროში გამოყენებული იყო იაფი სამშრომელის დოქტრინა. თვალნათლად, რომ საწარმოებისა და ეროვნული ეკონომიკის კონკურენტუნარიანობა პირდაპირ დამოკიდებულია ხელფასის ხიდიდეზე და ეროვნული ვალუტის სიიაფეზე. ეკონომისტებისთვის, რომ რაც უფრო დაბალია ეს მაჩვენებლები, მით უფრო ეფექტიანია ეკონომიკა. მაგრამ, გლობალური დეფლაციის პირობებში, სამუშაო ძალაზე ფასების ვარდნა წინააღმდეგობაში აღმოჩნდა მის სამომხმარებლო ფუნქციასთან. მსოფლიო ეკონომიკაში სამუშაო ძალის არსებული გაიაფება, რომელიც კრიზისის გამო უმართავი გახდა. წამგებიანს ხდის საქონლის წარმოებას უწინდელი ოდენობით და არსებული ტექნიკური განვითარების დონით. ამ წინააღმდეგობის დასაძლევად საჭიროა შრომის მწარმოებლურობის მნიშვნელოვანი ზრდა, რაც შეუძლებელია ინდუსტრიაში ტექნიკური რევოლუციის გარეშე.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის წარმოშობა და მისი შემდგომი განვითარების სცენარი ქრონოლოგიურად შეიძლება შემდეგნაირად სამოვაჭალიბით:

1. თანამედროვე პირობებში მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისი იმყოფება ადრეულ სტადიაზე, რომელიც ძირითადად ფინანსურ სფეროში გამოვლინდა, თუმცა, ეს მსოფლიო ინდუსტრიის რამდენიმე გიგანტსაც შეეხო (მაგალითად, „ჯენერალ მოტორსს");

2. კრიზისით ყველაზე მეტად დაზარალდა აშშ-ის, დიდი ბრიტანეთისა და ევროკავშირის ქვეყნები, სადაც მწიფდება სავაჭრო კრიზისისა და სამრეწველო წარმოების ვარდნის ახალი ტალღა;

3. აშშ-სა და სხვა განვითარებული ქვეყნების ბაზრებზე მოთხოვნის ვარდნის კვალდაკვალ კრიზისი გაფრცელდება „ახალ ინდუსტრიულ ქვეყნებში", სადაც მოსალოდნელია წარმოების მნიშვნელოვანი დაქვეითება;

4. გაყიდვების მოცულობის და მსოფლიო სამრეწველო წარმოების შემცირება გამოიწვევს ყველა წამგებიან საფონდო ბაზარზე ახალ კრახს და ინფლაციის სტაგფლაციაში გადაზრდას, მკვეთრად შემცირდება ნავთობზე ფასები, გაიზრდება უმუშევართა რიცხვი, ადგილი ექნება მოხმარების მასშტაბურ ვარდნას;

5. კრიზისი შეეხება ყველა ქვეყანას, რომელიც ამა თუ იმ ხარისხით ჩართულია მსოფლიო ეკონომიკაში და თანდაყოლილი იქნება ხანგრძლივი დეპრესიით, გლობალური სამეურნეო დესტაბილიზაციის დამანგრეველი შედეგები იქნება მასშტაბური;

6. კრიზისის განვითარების სავარაუდო ვადებია: 2010 წელი – კრიზისის პიკი (ძირითადი ვარდნა), 2010-2013 წლები – დეპრესია, მსოფლიო ეკონომიკის გარდაქმნა ახალი განვითარებისთვის;

7. მსოფლიოს ქვეყნების მთავრობებს არ გააჩნიათ კრიზისის დაძლევის სტრატეგია;

8. არ არსებობს არანაირი საფუძველი იმისა, რომ ველოდოთ კრიზისის სწრაფად დასრულებას, მისი გაჭიანურება მოგვცემს პოლიტიკურ და სოციალურ კონფლიქტებამდე მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში.

Modern global economical crisis: causes, results and perspectives

M. Chikobava

In given work are analyzed causing factors of a modern economic crisis. Manufacture growth in «the new industrial countries» should serve consumption in the USA and EU. However, in connection with carrying out from these «old industrial countries» many manufactures in them the real wages steadily decreased, the tendency to incomplete and a stable employment amplified. «Good workplaces» in the industrial developed countries were replaced low-paid places in the periphery countries there were no trade unions, social and labor legislation. The industrial boom in the «third world» occurred simultaneously with primary proletarianization of peasants. Coming off a subsistence economy, they became hired workers and consumers (mainly). Manufacture concentrated in the «south countries» the main commodity markets remained in a «north zone». Demand falling in the USA, the Great Britain, EU and a number of other countries could not compensated for the account of consumption of the middle class of global periphery. Consumption decrease in the centre inevitably turned around a manufacture stop on periphery that conducted to dismissals and automatically undermined purchasing capacity of local.

After crisis of 2001 year' the countries have strengthened issue. EU denominated in 500 Euros, Russia – 5000 rubles. Emission policy of the USA has appeared the most active. The last downward waves in the business world the doctrine of a cheap labor dominated. It was considered, that competitiveness of the enterprises and national economies directly depends on size of wages and cheapness of national currencies. It was supposed, if these indicators more low, the more effectively economy. The event in Global economy the reduction in price of the labor, which has become because of crisis uncontrollable, does unprofitable manufacture of the goods in former quantity and on a former technological level. For removal of this contradiction jump in the labor productivity, meaning technical revolution in the industry is required.

საერთაშორისო პროექტების ეკონომიკური როლი აბრეშუმის გზის ქვეყნების ინტეგრირებულ განვითარებაში

გიული ქემულარია
ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი,
სახელმწიფო თსუ ასისტენტ-პროფესორი

დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებს შორის თანამშრომლობის ხელშეწყობა ახალი საბაზრო ურთიერთობების შექმნის საფუძველია. მას თავისი წვლილი შეაქვს ამ ქვეყნების ინსტიტუტებს, სამეცნიერო დაწესებულებებსა და საწარმოებს, ბაზარსა და წარმოების შორის კავშირების ჩამოყალიბებაში, რეგიონის მოსახლეობის ცხოვრებისა და მუშაობის დასავლურ სტილთან დაახლოებასა და სოციალურ-ეკონომიკური პირობების შესაბამისობის მიღწევაში. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ახალი ტექნოლოგიების, ინსტრუმენტებისა და ინოვაციური პროდუქტების გამოყენების ხელშეწყობა, ახალი პრაქტიკის და მუშაობის მეთოდების განხორციელება საქმიანობის სფეროს გაფართოების, მსოფლიო ბაზარზე შეღწევის, ცოდნა-გამოცდილების გაზიარების, პროცესების დაჩქარებისა და დანახარჯების შემცირების თვალსაზრისით.

ევროპასა და აღმოსავლეთ აზიას შორის სავაჭრო ურთიერთობებს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე II საუკუნეში ნაფეხური საფუძველი. ტერმინი „აბრეშუმის გზა" პირველად 1877 წელს გამოიყენა გერმანელმა მეცნიერმა ფერდინანდ რიხტგოფენმა, თუმცა მისი ისტორია ორ ათასწლეულზე მეტს ითვლის. გლობალიზაციის პროცესმა დღის წესრიგში დააყენა ევროპა-აზიის სახმელეთო სატრანსპორტო დერეფნის აღდგენის საკითხი და ევროკავშირის ინიციატივით შეიქმნა 'ევროპა-კავკასია-აზიის სატრანსპორტო კორიდორის" (TRACECA) პროექტი. მას მოსდევენ რიგორც „ახალი აბრეშუმის გზის". თავდაპირველ გაერთიანებაში მონაწილეობდა 8, ხოლო ამჟამად მასში 13 ქვეყანაა გაერთიანებული: აზერბაიჯანი, სომხეთი, ბულგარეთი, საქართვე-

ლო, ჯახაჯო, ჯრეხაჯო, მოლდოვა, რუმინეთი, თურქეთი, უკრაინა, უზბეკეთი, ტაჯიკეთი და თურქმენეთი. ეს უკანასკნელი არ არის წევრი, თუმცა გააჩნია გაერთიანების მონაწილე ქვეყნის სტატუსი. TRACECA-ს 2005 წელს შეუერთდა კიდევ ორი სახელმწიფო – ირანი და ავღანეთი. TRACECA-ს მიზანია მონაწილე ქვეყნებს შორის ეკონომიკური ურთიერთობების, ვაჭრობისა და ხიდრანიტო ინფრასტრუქტურის განვითარება.

დღესათვის ელექტრონული ვაჭრობის პირობებში მუშაკებს, მენეჯერებს, ინსტრუქტორებსა და ორგანიზაციებს შეუძლიათ ითვისონ მუშაობის ახალი მეთოდები, რომლებზეც დამყარებულია ახალი სამუშაო ადგილების შექმნა. კავკასიის რეგიონის ქვეყნებში საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ინფრასტრუქტურის განვითარებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს დასაქმების, ეკონომიკური ზრდის, საწარმოთა კონკურენტუნარიანობისა და მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის თვალსაზრისით. ამ მიმართულებით მნიშვნელოვანია ელექტრონული ეკონომიკის ფარგლებში მიღწეული გამოცდილებებისა და ნოუ-ჰაუს სწრაფად შემოტანის პროცესის მოშზადება, მხარდაჭერა და წახალისება.

საქართველოში საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ინფრასტრუქტურის გაერცელების მიმართულებით მნიშვნელოვან როლს ასრულებს საქართველოს სამეცნიერო-საგანმანათლებლო კომპიუტერული ქსელების ასოციაცია „გრენა“.

ასოციაცია „გრენა“ დაარსდა 1999 წლის 26 ივლისს და მისი დამფუძნებლებია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველოს სახელმწიფო ტექნიკური უნივერსიტეტი, თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტი, თბილისის სახელმწიფო სამედიცინო უნივერსიტეტი, საქართველოს სახელმწიფო აგრარული უნივერსიტეტი, თსუ მაღალი ენერგიების ფიზიკის ინსტიტუტი, ფონდი „ღია საზოგადოება - საქართველო“. დაარსების დღიდან „გრენას“ ხელმძღვანელობს (აღმასრულებელი დირექტორი) ფიზიკა-მათემატიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი რამაზ ქვათაძე.

ასოციაციის მუშაობის სპეციფიკიდან გამომდინარე, 'გრენას" მიერ მიწოდებული საინფორმაციო და საკომუნიკაციო სერვისები

მოიცავს სრულყოფილი ინტერნეტის მიწოდებას და გათვალისწინებულია როგორც თანამშრომლებისათვის, ასევე სტუდენტებისათვის.

დღეისათვის „გრენას“ ქსელში გაერთიანებულია საქართველოს წამყვანი უნივერსიტეტები, საგანმანათლებლო და კვლევითი ცენტრები, საერთაშორისო ორგანიზაციები, ფონდები, სამინისტროები, რომელთა რაოდენობამ 80-ს გადააჭარბა. ასოციაციის მუშაობა დიდი ხანია გასცდა ქ. თბილისის და მოიცვა ქუთაისი, ბათუმი, თელავი. ანსორციელებს რა დასახულ მიზნებს, ასოციაცია „გრენა“ თანამედროვე საინფორმაციო ტექნოლოგიების გამოყენებით ქმნის კომპიუტერული ქსელის ინფრასტრუქტურას, რომელიც აკავშირებს საქართველოს საგანმანათლებლო და სამეცნიერო დაწესებულებებს, ბიბლიოთეკებს, მუზეუმებს და სხვა არაკომერციულ ინსტიტუტებს ერთ საინფორმაციო სისტემად. იგი ხელს უწყობს საქართველოს საგანმანათლებლო და სამეცნიერო დაწესებულებებში საინფორმაციო ცენტრების და ლოკალური ქსელების განვითარებას, აკავშირებს რა მათ საერთაშორისო სატელეკომუნიკაციო ქსელებთან.

„გრენა“ საერთაშორისო არენაზე ფართოდ თანამშრომლობს ნატო-სა და ევროკავშირის შესაბამის სტრუქტურებთან, ამჟამად ნართულია ისეთ მნიშვნელოვან საერთაშორისო პროექტებში, როგორიცაა, SEE-GRID ინფრასტრუქტურა რეგიონული მეცნიერებისათვის“, „შავი ზღვის ურთიერთკავშირი“, „საკომუნიკაციო კვანძების ორგანიზება სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში“, „უსაფრთხოების სრულყოფა და გრენას ქსელური ინფრასტრუქტურის განვითარება“, 'საქართველოს სამეცნიერო-საგანმანათლებლო კომპიუტერული ქსელის ფუნქციონირება და შემდგომი განვითარება“ და ა.შ.

„გრენა“ ქმნის არა მარტო საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ინფრასტრუქტურას, არამედ უზრუნველყოფს სათანადო კადრების მომზადებას. პროფესიული სწავლა-მომზადება საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების სფეროში მიმდინარეობს "გრენას" რეგიონული Cisco-ს ქსელური აკადემიის ბაზაზე.

„გრენა“ მომზმარებელს სთავაზობს ორსაფეხურიან სწავლებას CCNA-სა და Netwark Security-ის სერტიფიცირებული პროგრამებით. CCNA-ს კურსი არის პირველი ნაბიჯი გახდე მცირე და საშუალო სიდიდის ქსელების დაგეგმვის, ინსტალაციის და ადმინისტრირების

სპეციალისტი. იგი არის Cisco-ს ქსელა ხერთიფიკატის ბაზისი. Netwark Security-ის კურსის გაელის შემდეგ მსმენელს შეეძლება ქსელი რაციონალურად დაგეგმოს ქსელის უსაფრთხოების საერთო სქემა. განახორციელოს ქსელის უსაფრთხოების ფუნქციური კომპონენტების დანერგვა და მართვა, მოახდინოს დროული და კომპეტენტური რეაგირება ინციდენტების შემთხვევაში. ადნიშნული კურსი თავსებადია ციფრული თეორიული და პრაქტიკული მეცადინეობების Cisco-ს ხისტემის ქსელურ აპარატურასთან. კურსის წარმატებით დასრულების შემდეგ მსმენელი იღებს შესაბამის სერთიფიკატს.

დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან საქართველოს დღემდე ნატო-ს წევრ ქვეყნებთან 360-ზე მეტი სხვადასხვა საერთაშორისო ხელშეკრულება აქვს გაფორმებული, რომელთაგან 140 უკონომიკის სფეროს მოიცავს. ნატო-ს წევრ ქვეყნებთან განვითარებული საგარეუკონომიკური ერთიერთობები საქართველოს ნატო-ში გაწევრიანების ერთ-ერთი წინაპირობაა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია საგარეო-სავაჭრო ერთიერთობანი. დღეისათვის საქართველოს მსხვილ სავაჭრო პარტნიორებად გვევლინება თურქეთი, გერმანია, სტალია, ნიდერლანდები, აშშ და ბულგარეთი. საქართველოში განხორციელებული ნატო-ხა და ევროკავშირის პროექტების მნიშვნელოვანი ხვედრითი წონა მოდის საქართველოს სამცნიერო - საგანმანათლებლო კომპიუტერული ქსელების ახოციაცია „ერენა"-ზეც. „ერენა" საგანმანათლებლო პროექტების ახორციელების ვინევრხიტეტებია და სამცნიერო ინსტიტუტებთან მჭიდრო თანამშრომლობით, ნატო-ს სამცნიერო პროგრამის, ევროკავშირისა და ფონდი „დია საზოგადოება საქართველოს" მხარდაჭერით. მათ მიერ გაწეულმა დაფინანსებამ 1999-2009 წლებში შესაბამისად 1460500; 145700 და 410000 ევრო შეადგინა.

აქ უდავოდ დიდია პროგრამული უზრუნველყოფის სპეციალისტების რიდი პროექტის ხართვის პროგრამების შემუშავებაში, რომელიც ერთდროულად რამდენიმე პროექტის ხელმძღვანელობის საშუალებას იძლევა. პროგრამები უზრუნველყოფს პროექტის დაგეგმვის ისეთი მეთოდების გამოყენებას, როგორიცაა განტის გრაფიკები, ქსელური დიაგრამები, პასუხისმგებლობის მატრიცები და ა.შ. პროგრამების ეს პაკეტი დაკავშირებულია ინტერნეტის ტექნოლოგიასთან, რომელიც საკმარისი ინფორმაციისაში წვდომის საშუალებას. ვებსაიტის პროექტ-

ების გამოყენება აუცხობებს მუშაობას და შესაძლებელს ხდის ინფორმაციის გაცვლას იმ გუნდების შორის, რომლებიც მუშაობენ ერთსა და იმავე პროექტებზე სხვადასხვა რეგიონში. პროექტის ვირტუალური გუნდები ერთმანეთთან ერთიერთობას ახორციელებენ ელექტრონული ხაშუალებით. ამგვარად ინფორმაციის გაცვლა პროექტზე შესაძლებელია ელექტრონული ფოსტით, ტელეკონფერენციებით, ფაქსებითა და ვიდეო კონფერენციებით. ახოციაცია „ერენა" გაანხია ვიდეოკონფერენციის პროფესიული აპარატურა, რომელიც მაღალი ხარისხის ვიდეოკონფერენციის ნატარების საშუალებას იძლევა ინტერნეტის საშუალებით. იგი გაერთიანებულია EveNetwork-ის მსოფლიო ვიდეოკონფერენციათა ქსელში. პროექტის გუნდებს შეუძლიათ კრებების ნატარება, ელექტრონულ ფოსტას თან ახლავს ვიდეო შეტყობინებები. პროექტის მართვის ინტეგრირებული პროგრამები უფრო რიგად ხათვრმპცეო ხისტემებთანაა დაკავშირებული, რომლებიც ერთდროულად რამდენიმე პროექტის კოორდინირებას ახდენს. ეს ხისტემები უკავშირდება ორგანიზაციის ცენტრალურ ხათვრმპცეო ხისტემას. დანერგილია შეფასების ვამახალისებელი ხისტემები, რაც ხელს უწყობს პროექტების ეფექტიან მართვას. გამოყენება პროექტების მონიტორინგის ხისტემა გრძელვადიანი პროექტები გადიან გეგმურ შემოწმებას, რომლის დროსაც ადნიშნება პროგრეხი და საჭიროების შემთხვევაში განახლდება მასში კორექტივების შეტანის აუცილებლობა. ეს პროექტები მჭიდროდ უკავშირდება ორგანიზაციის სტრატეგიულ მითხოვნებს, კავშირი სტრატეგიულ მიზნებსა და პროექტებს შორის ნათელია ორგანიზაციის თითოეული წევრისათვის.

„ერენას" პროექტების მენეჯერის ოფიცერია ევროკავშირის გლობალური პერსპექტივის შემუშავებაზე აქვს აღებული. ამიტომ მისი წარმოდგენილები ევროკავშირის წარმატებულად მუშაობენ ერთდროულად სხვადასხვა ქვეყანაში თავიანთ პარტნიორებთან ერთად.

ცხადია, რომ ინტეგრაციული პროექტების რეალიზაციაში მნიშვნელოვანი ადგილი ხათანხო-ხაკრედიტო ხისტემას უკავია, რომლის ძირითადი დანიშნულებაა პროექტების ხათანხო რესურხებით უზრუნველყოფა. ამიტომ საქართველოს ხათვხტეციო მიმხიდველობის ხაკითხი ხაკმაოდ პრიორიტეტულია.

კავკასიის ქვეყნებში საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ინფრასტრუქტურის განვითარების ხელშეწყობა გულისხმობს ევროპული საკომუნიკაციო პრაქტიკის, მეშაობისა და ვაჭრობის ახალი მეთოდების, სწავლებისა და დასვენების ახალი ფორმების უკეთ გაცნობიერებას, რათა ადამიანებს ჰქონდეთ შესაძლებლობა იცხონ ნოვატორები, უფრო პროდუქტიულები და ეფექტიანები მეშაობაში, რათა უზრუნველყოფილ იქნეს ცხოვრების ხარისხის გაუმჯობესება, რაც ცოცხალ სისტემებში გათვითცნობიერებული სახოგადოების შექმნის წინაპირობაა. ნატო-ს, ევროკავშირის, ფონდი „ღია სახოგადოება საქართველოს", მეცნიერების და ტექნოლოგიების საერთაშორისო ცენტრის და უკრაინის მეცნიერების და ტექნოლოგიების ცენტრის დაფინანსებით „გრენას" მიერ განხორციელებული საგანმანათლებლო პროექტები ხელს უწყობს კავკასიის რეგიონში ნოუ-ჰაუს დანერგვას, შესაძლებლობას მისცემს ადამიანებს შეიძინონ ახალი ტექნოლოგიების აუცილებელი ცოდნა, გაზრდის მათი კომპეტენტურობის დონეს საინფორმაციო ტექნოლოგიების სფეროში, ცხოვრება სოციალურ და ეკონომიკურ წინსვლას, რაც დაიჩქარებს საქართველოს ჩართვას ევროინტეგრაციაში.

Economical Role of the International Projects for Integrated Development of the Silk Road Countries

G. Keshelashvili

Work considers the issues of information and communication infrastructure of the Silk Road countries. In particular, min provides analysis of the projects implemented by Georgian Scientific-Educational Computer Networks Association Grena, funded by NATO, EU, Fund Open Society Georgia, International Center of Science and Technologies and Ukraine Center of Science and Technologies promoting introduction of know-how in Caucasian Region, provide opportunity of acquiring the necessary knowledge of new technologies to the people and increase the level of their competences thus conditioning social and economic progress.

ტრანსნაციონალური პროგრამების ინვესტიციები ბანვითარებად ქვეყნებში გლობალური პრობლემის შენიშვნა

ლელა ჯაბადძე
ეკონომიკის დოქტორი
თსუ ასისტენტ-პროფესორი

ცნობილია, რომ პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები (პუი) ეკონომიკური ზრდისა და განვითარების უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია, განსაკუთრებით განვითარებადი და გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებისათვის. აღნიშნულის გაარჩების გამო სადღეისოდ განვითარებადი ქვეყნები უპირატესობას ანიჭებენ პუი-ს წამახალისებელ სტრატეგიებს. პრივატიზაციის ფართო პროგრამებისა და ბაზრებზე შეღწევის ბარიერების შემცირების შედეგად იზრდება ტრანსის წარმომადგენლობა ამ რეგიონებში, როგორც ახალი დაბანდებების, ასევე შერწყმებისა და შეთანხმების გზით.

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდიდან მოყოლებული, განვითარებადი ქვეყნები, ექსპლუატაციის შიშით, ბარიერებს უქმნიდნენ ტნკ-ებს. ეს ტენდენცია 1980-იანი წლებიდან შეიცვალა. გამომდინარე იმ ხარგებლიდან, რაც უნდა მოჰყოლოდა ამ ქვეყნების ინტეგრაციის ხელშეწყობას რეგიონულ, ხოლო შემდეგ გლობალურ ეკონომიკაში. განსაკუთრებით ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში განვითარებადი ქვეყნები უფრო მჭიდროდ ინტეგრირებული გახდნენ გლობალურ ფინანსურ და ეკონომიკურ სისტემაში. ინვესტორების ნდობა განვითარებადი ქვეყნების საინვესტიციო პოტენციალის მიმართ ამაღლდა, რაც აისახა განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებს შორის პუი-ს ნაკადების ზრდაში.

დღეს თანდათანობით თვალსაჩინო ხდება, რომ ტრანსი გარკვეულწილად დამოკიდებული ხდებიან განვითარებად ქვეყნებზე, რომლებიც მათთვის დაბალდანახარჯიან განლაგების ადგილებია და ახალ ბა-

ზრებს წარმოადგენენ, ხოლო განვითარებადი ქვეყნები დამოკიდებული არიან ტნკ-ებზე, როგორც კაპიტალისა და ტექნოლოგიების წყაროებზეამდენად, მსოფლიო ეკონომიკა შეიძლება განვითარებად ქვეყნებისა და ტნკ-ების მჭარდი ურთიერთდამოკიდებულების ფაზაში, როცა ორივე მხარეს შეუძლია სარგებლის მიღება ეფექტიანი ურთიერთქმედებით. განვითარებადი ქვეყნების ამოცანაა, მეტი მიმზიდველი ფაქტორი შესთავაზონ ტნკ-ებს ადამიან-კაპიტალის, ძლიერი მაკროეკონომიკური, სამართლებრივი და ინსტიტუციონალური გარემოს სახით, ასევე, ხელი შეუწყონ ხაკუთარი ტნკ-ების საერთაშორისო წარმომადგენლობისა და კონკურენტუნარიანობის ზრდას.

მიმდინარე გლობალურმა ფინანსურმა და ეკონომიკურმა კრიზისმა მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინა პუი-ს როგორც შემოვალი, ასევე, გამავალი ნაკადების მოცულობაზე და ეფოგრაფიულ სტრუქტურაზე. ამ გავლენის შეფასება, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია განვითარებადი ქვეყნებისათვის, რადგან უკანასკნელ წლებში ბევრმა მათგანმა მოახერხა გლობალურ ეკონომიკურ სისტემაში ინტეგრირების გაღრმავება და ეკონომიკური მანვენებლების გაუმჯობესება.

ბოლო 15 წლის განმავლობაში განვითარებად ქვეყნებში ბაზარგული ტნკ-ები ზრდის უფრო მაღალი დინამიკით გამოირჩეოდნენ, ვიდრე მსოფლიოს 100 წამყვანი ტნკ განვითარებული ქვეყნებიდან. მათთვის ბაზრების წამყვანი რეგიონი აზიაა (ჩინეთი, ტაივანი, სინგაპური). მნიშვნელობით მას მოსდევს სამხრეთ აფრიკა, მალაიზია, კორეის რესპუბლიკა და მექსიკა.

განვითარებადი ქვეყნების ტნკ-ებზე კრიზისის უარყოფითი გავლენა, უპირველესად, განვითარებულ ბაზრებზე ექსპორტის შემცირებით იყო გამოწვეული. მათი მოგება 2008 წელს 28%-ით შემცირდა 2007 წლის მანვენებელთან შედარებით. თუმცა, ზოგიერთმა კომპანიამ მოახერხა ამ შედეგის კომპენსირება აზიის რეგიონის ბაზრების ზრდის ხარჯზე. მოთხოვნის მკვეთრი დაცემის გამო განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობა შეექმნათ ენერგეტიკული რესურსებისა და ფოლადის მწარმოებელ კომპანიებს. ტელეკომუნიკაციების დარგში სიტუაცია უკეთესი იყო. კომპანიებმა, როგორიცაა Qatar Telecom, Zain Kuwait მნიშვნელოვნად გაზარდეს გაყიდვები და ინვესტიციები ჩაზღვარეა-

რეთ. ადმოსავლეთ აზიასა და ჩინეთში განლაგებულმა დეცერსიფიცირებულმა ტნკ-ებმა, ასევე, მოახერხეს ახალი საინვესტიციო პროექტების განხორციელება რეგიონის ბაზრებზე.

განვითარებადი ქვეყნებიდან გასულმა პუი-ის ნაკადებმა 2009 წლის პირველი ნახევრიდან გამოავლინა დაცემის ტენდენცია, განსაკუთრებით კი ჩინეთში, თუმცა, დასავლეთ აზიის ზოგიერთი ქვეყნის ტნკ-ები კვლავ ზრდიდნენ ინვესტიციებს ხაზღვარგარეთ, რის ხარჯზეც განვითარებადი ქვეყნების ტნკ-ების წილი გახული პუი-ის გლობალურ ნაკადებში გაიზარდა კიდეც და 16%-ს მიაღწია[1] (2007 წელს ეს მანვენებელი 13% იყო).

რაც შეეხება განვითარებადი ქვეყნებისაკენ მიმართული ტნკ-ების პუი-ს, ტრადიციულად, ის უკავშირდებოდა რესურსების, ბაზრების ან ეფექტიანობის მიღწევის ამოცანებს[2]. გლობალიზაციის პროცესებმა გარკვეულწილად შეცვალა მათი მოტივაცია. დღეს ტნკ-ების წინაშე გაცილებით მეტი არნვანია, რომ გადაწყვიტონ, რა ფორმით მოემსახურონ ხაერთაშორისო ბაზრებს. თანამედროვე კვლევები ადასტურებს, რომ ტნკ-ები კომპლექსურ მიღიაციას და სტრატეგიებს ეყრდნობიან. მიმღები ქვეყნების გარემოს ისინი აფასებენ მანვენებლების საკმაოდ ფართო სპექტრის მისაღწევად და ხელსაყრელი გარემოს განმსაზღვრელი სულ უფრო მეტი კომპონენტი იქცევა მათ ეურადღებას. გლობალიზაციის პირობებში გაზრდილია სავაჭრო, საინვესტიციო და ტექნოლოგიური რესურსების მობილურობა და ამიტომ ტნკ-ებისთვის მეტად საეურადღებოა არამობილური, კონკრეტული განთავსების ადგილისთვის სპეციფიკური აქტივების ფორმირების შესაძლებლობები.

ტრადიციულად, განვითარებად ქვეყნებში ტნკ-ები ეურადღებას აქცევდნენ ისეთ ფაქტორებს, როგორიცაა:

- მოხახლეობა;
- მშპ მოხახლეობის ერთ სულზე;
- ეროვნული შემოსავლის ზრდის ტემპი;

[1] World Investment Report, 2009, p. 17.

[2] Nunnenkamp P. Spatz J. Determinants of FDI in Developing Countries: Has Globalization Changed the Rules of the Game? Transnational Corporations Journal, Volume 11, Number 2, 2002, p. 13.

- ადმინისტრაციული და სხვა ხარჯების ბარიერები;
- სხვადასხვა რისკ-ფაქტორი.

გარდა აღნიშნულისა, გლობალური ეკონომიკის განვითარების თანამედროვე ტენდენციების გათვალისწინებით, ისინი მსჯელობაში იღებენ:

- აღგილობრივ ხელისუფალთა რესურსებს, რომლებზეც შეუძლია ხელი შეუწყოს საერთაშორისო დონეზე კონკურენტუნარიანი ვარჩიოების განვითარებას;
- განათლების დონეს (დამსაქმებელი რესურსების ხარისხის;
- დანახარჯებს (ეფექტიანობა, შრომის ბაზარზე არსებული შეზღუდვები, პროდუქციების გაყიდვა);
- საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობების დებულებაზეთის დონეს.

ცხრილი 1-ის მონაცემებიდან ნათ, რომ 2007 წლის ბოლოთ პუი-ს ნაკადები საკმაოდ სტაბილური იყო, რაც მთელ რიგ განვითარებად ქვეყანაში ზემოთ აღნიშნული მიმდინარეობების გაუმჯობესებას უკავშირდება.

ახალი პროექტებით განსორციელებული პუი-ის ნაკადების დინამიკა განვითარებად ქვეყნებში რეგიონების მიხედვით[1]

ცხრილი 1

განვითარებადი ქვეყნები	2003 4 508	2004 4 858	2005 4 536	2006 5 442	2007 4 922
აფრიკა	333	279	474	473	380
ლათინური ამერიკა	799	804	564	582	780
ახლო და ოკეანეთი	3 376	3 775	3 498	4 387	3 762

ცხრილი 2-ის მონაცემები კი მეტყველებს, რომ კრიზისმა საგრძნობლად შეზღუდა ტნკ-ების ეკონომიკური პოტენციალი, რაც რა თქმა

[1] World Investment Report. 2008. p. 226-230.

უნდა, მათ საინვესტიციო შესაძლებლობებზეც აისახა. პუი-ის გლობალური ნაკადები მნიშვნელოვნად შემცირდა. მაგრამ განვითარებად ქვეყნებისკენ მიმართული პუი-ს წილი 2007-08 წლებში ჯერ კიდევ იზრდებოდა – 27%-დან 37%-მდე აძაღლდა. მთლიანად განვითარებადი და გარდამავალი ქვეყნების წილი ერთად მნიშვნელოვნად გაიზარდა – 43%-მდე, რაც მიგვანიშნებს, რომ კრიზისის პირობებშიც ეს ქვეყნები პუი-სთვის მნიშვნელოვან მიმღებ ეკონომიკებს წარმოადგენენ.

100 წამყვანი ტნკ-ის ოპერაციები[1]

ცხრილი 2

მანვენებელი	2006	2007	2006-2007 % ცვლილება	2008	2007-2008 % ცვლილება
აქტივები (მლრდ დოლარი)					
უცხოური	5 245	6 116	16.6	6 094	-0.4
მთლიანი	9 239	10 702	15.8	10 687	-0.1
უცხოურის წილი მთლიანში %	57	57	0.0	57	0.0
გაყიდვები (მლრდ დოლარი)					
უცხოური	4 078	4 936	21.0	5 208	5.5
მთლიანი	7 088	8 078	14.0	8 518	5.5
უცხოურის წილი მთლიანში % დანაკლისა (ათასი კაცი)	58	61	3.6	61	0.0
უცხოური	8 582	8 350	-2.7	8 804	5.4
მთლიანი	15 388	14 870	-3.4	15 302	2.9
უცხოურის წილი მთლიანში %	56	56	0.0	58	1.4

კრიზისის პირობებში ტნკ-ების ინვესტირების შესაძლებლობების შეზღუდვის ერთ-ერთი მიზეზი ფინანსურ რესურსების ნაკლები

[1] UNCTAD/Erasmus University database.

სელმისაწვდომობა იყო. კრედიტზე მკაცრმა პირობებმა და დაბალმა მოგებამ აიძულა კორპორაციები შეეკვეცათ სახსარგარეთ ხანგრძლივი პროექტები. მოგების შემცირებამ გაგლენა იქონია, ასევე, ტნკ-ების უცხოურ შეილობილ კომპანიებზე. 2009 წლის დასაწყისისთვის მათ მიერ რეინვესტირებული შემოსავლები დაეცა 40%-ით, რამაც პუი-ს ნაკადების კლებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა.

ბაზრების განვითარების არასახარბიელო პერსპექტივების გამო ფირმებმა დაკარგეს საწარმოო შესაძლებლობების ზრდაში ინვესტირების სტიმულები. საერთაშორისო სავალუტო ფონდის შეფასებით, განვითარებულ ქვეყნებში გამოშვების მოცულობის დაცემა 2008-2010 წლებში შეადგენს 3,8%. რაც შეეხება განვითარებად ქვეყნებს, მართალია, გამოშვების ზრდამ იკლო, მაგრამ ზრდის ტემპი 1,5%-ს შეადგენს[1].

მსოფლიო ეკონომიკის ზრდა და ზრდის პერსპექტივები
2008-2010[2]

ცხრილი 3

ქვეყნები	მშპ-ს წლიური ზრდის ტემპი %		
	2008	2009	2010
მსოფლიოს	3,1	-1,4	2,5
განვითარებული ქვეყნები	0,8	-3,8	0,6
განვითარებადი და გარდამავალი ქვეყნები	6,0	1,5	4,7

2008 წელს პუი-ის მნიშვნელოვანი ზრდა აღინიშნა აფრიკაში (27%), ლათინურ ამერიკასა და კარიბის ზღვის აუზში (13%). შერწყმის რამდენიმე მნიშვნელოვანი გარიგება განხორციელდა აფრიკაში სამშენებლო სექტორში. ახიამ განვითარებად რეგიონებს შორის პუი-ს ყველაზე დიდი ნაკადები მიიღო. მისი ზრდის ტემპი 17%-ს შეადგენდა. მაგრამ რეგიონის შიგნით პუი-ს განაწილება სხვადასხვაგვარი იყო.

[1] http://www.un.org/esa/policy/wess/wesp.html.
[2] http://www.un.org/esa/policy/wess/wesp.html.
[3] World Investment Report. 2009.p. 22.

სამხრეთ აზიაში პუი გაიზარდა 49%-ით, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში შემცირდა 14%-ით[1].

რადგან განვითარებადი ქვეყნები დამოკიდებული არიან შეზღუდული სახეობის საქონლის ექსპორტზე, ზოგიერთი სახელმწიფო კი – ტურიზმზე, კრიზისის პირობებში პუი-ს ნაკადების არამდგრადობა თანდათან უფრო გამოკვეთილი და თვალსაჩინო ხდება. 2009 წელს უკვე აღინიშნებოდა პუი-ს ნაკადების ზრდის ტემპების შემცირება, ხოლო ზოგიერთ რეგიონში – აბსოლუტური კლება.

2009 წელს წინა წელთან შედარებით, პუი-ის გლობალური ნაკადები 39%-ით შემცირდა, ხოლო განვითარებად ქვეყნებში – 35%-იანი კლება აღინიშნა. კრიზისმა გავლენა მოახდინა პუი-ის ყველა ფორმაზე. მაგრამ განსაკუთრებით შემცირდა აქციონერული კაპიტალის ნაკადები, რომელიც პირდაპირაა დაკავშირებული ტნკ-ების ინვესტორების სტრატეგიებთან.

რაც შეეხება ცალკეულ რეგიონებს, 2009 წელს პუი-ს კლებამ აფრიკაში შეადგინა 36%, ლათინურ ამერიკაში – 41%, სამხრეთ-აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში – 32%.[1] მაგრამ, აღსანიშნავია, რომ აზიის რეგიონში პუი-ის კლების გავლენა სხვაგანსხვაგვარი იყო ცალკეული ქვეყნის მიხედვით, რადგან ზოგიერთმა ქვეყანამ შეძლო ეფექტიანი ღონისძიებების გატარება კრიზისის საპასუხოდ, ამავდროულად, ბიზნესის სუბიექტების ნდობა ამ რეგიონის მიმართ ყველაზე მაღალია. ამიტომ 2009 წლის მეორე ნახევრიდან პუი-ს ნაკადების კლება თანდათან შეწყდა ზოგიერთ ქვეყანაში, მაგალითად, ინდოეთში.

2009 წელს განსაკუთრებით შემცირდა პუი იმ განვითარებად ქვეყნებში, რომლებიც ბუნებრივ რესურსებზე დიდად არიან დამოკიდებული. უკანასკნელ წლებში აფრიკისა და ლათინური ამერიკისკენ უმთავრესად მიემართებოდა რესურსების მაძიებელი ტნკ-ების ინვესტიციები. მინერალურ ნედლეულზე ფასების დაცემა უარყოფითად ზემოქმედებს არა მარტო მათ საექსპორტო შემოსავლებზე, არამედ პუი-ის მოზიდვის პერსპექტივებზე.

[1] Global Investment Trends Monitor, UNCTAD, January 19, 2010, p. 3.

ყველაზე ნაკლებ განვითარებული ქვეყნები (LDC) განსაკუთრებით მგრძნობიარენი არიან საგარეო შოკების მიმართ. ისინი დღანან როგორც ოფიციალური, ასევე კერძო წყაროებიდან მიღებული ფინანსური ნაკადების შემცირების რეალობის წინაშე. შესაბამისად, მომავალში პუი-ის ნაკადების მოსალებად უფრო მკაცრი კონკურენციის პირობებში აღმოჩნდებიან. განსაკუთრებით მძიმე იქნება შედეგები მინერალური რესურსების ექსპორტიორი ქვეყნებისათვის (ქვეყნების ამ ჯგუფში განხორციელებული პუი ემსაურებად ბუნებრივი რესურსების მოპოვების სექტორში იყო თავმოყრილი). რადგან უცხოელი ინვესტორების მიერ მრავალი დეინვესტიციური გადაწყვეტილება იქნა მიღებული.

ამდენად, ტნკ-ების აქტივობასა და პუი-ს ნაკადებზე გლობალური კრიზისის გაელენა განვითარებულ ქვეყნებში გამოიკვეთა უფრო ადრე, ხოლო განვითარებად ქვეყნებში – შედარებით უფრო გვიან და თავდაპირველად მცირე ზომით. მაგრამ, მოსალოდნელია, რომ ტნკ-ების ინვესტიციების კლება განვითარებად ქვეყნებში გარკვეული პერიოდის შემდეგომ შედეგად გამოიწვევს საექსპორტო შემოსავლების კიდევ უფრო შემცირებას, საგადასახდელო ბალანსების გაუარესებას, ეკონომიკური ზრდის დაბალ ტემპებს და სამუშაო ადგილების დაკარგვას.

კრიზისის მიმდინარეობასთან დაკავშირებით, ექსპერტების მიერ შემუშავებულია რამდენიმე სცენარი, რომლებიც წინასწარმეტყველებს მის მოსალოდნელ ხანგრძლივობასა და შედეგებს.

პესიმისტური სცენარი უშვებს, რომ პუი-ს ნაკადების ზრდა არ მოხდება 2012 წლამდე. პროტექციონისტული ტალღა დიდ გაელენას მოახდენს გლობალიზაციის პროცესის მთელ მიმდინარეობაზე. უარყოფითი ფაქტორების დაგროვების გამო, კომპანიები უკიდურესად ფრთხილად მოეკიდებიან ინვესტირების გეგმებს.

რეალისტური სცენარი ვარაუდობს, რომ პუი-ს გამოცოცხლება მოხდება მხოლოდ 2011 წლიდან. გლობალური რეცესია გაგრძელდება 2010 წლის დასაწყისამდე. აქციების დაბალი ღირებულების გამო შეწყვეტისა და შთანთქმების ტალღა შედარებით შეზღუდული იქნება: თანდათანობით გამოცოცხლდება კომპანიების ინტერნაციონალიზაციის ტენდენციები.

ოპტიმისტური სცენარის მიხედვით, 2009 წლის ბოლოსათვის ნავარაუდევი იყო რეცესიის დასრულება, ინვესტორთა ნდობის სწრაფად აღდგენა, შეწყვეტისა და შთანთქმების ახალი ტალღა, და ა. შ.

ნებისმიერ შემთხვევაში მხედველობაშია მისაღები გარკვეული პოზიტიური ფაქტორების არსებობა, რომლებიც ხელს შეუწყობს პუი-ს გლობალური ნაკადების გამოცოცხლებას და ტნკ-ების გააქტიურებას. მათ შორის, განვითარებად ქვეყნებში. ამ ფაქტორთა შორისაა კომპანიების აქციების დაბალი ღირებულება და თავისუფალი ფინანსური რესურსების არსებობა ზოგიერთ დინამიკურად მზარდ ქვეყანაში, რამაც შეიძლება ხელი შეუწყოს შეწყვეტისა და შთანთქმების ტალღის გახლიერებას. გარდა ამისა, ბევრ ქვეყანაში დაწყო ეკონომიკის სტიმულირების სხვადასხვა პროგრამის დანერგვა, რამაც შეიძლება წაახალისოს პირდაპირი ინვესტიციები. დიდი ღირებულის ქვეყნების ინიციატივას ვაჭრობისა და ინვესტიციების ხელშეწყობი ღონისძიებების გატარების შესახებ, ასევე, შეუძლია ალადგინოს ინვესტორთა ნდობა.

The Investments of Transnational Corporations against the Background of the Global Crisis

L. Jamagidze

The interest of transnational corporations to the developing countries has increased for the last decade. The world economy has entered the phase of increasing interdependence of TNCs and developing countries, in which both parties can gain by means of effective interrelations. Therefore evaluation of crisis outcomes on TNC investments is very important.

The research shows that the results of crisis emerged later and initially to a lesser extent in developing countries than in advanced ones, but in the future the developing world will face more severe competition for the attraction of TNC investments. The results will be harder for the LDCs, as they mostly are recipients of resource-seeker TNCs and revival of investment activities their will be slower.

The author emphasizes some positive factors that can promote activation of TNCs in the developing countries.

ЭВОЛЮЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВАЛЮТ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЕВРАЗИИ: ОБЩЕЕ И ОСОБЕННОЕ

Исмаилов Эльдар
к.э.н, доцент, директор Института стратегических исследований Кавказа

Центральноевразийские страны, вновь вступившие в начале 1990-х годов на путь суверенного развития и создания рыночной экономики, приступили к формированию национальной денежно-банковской системы и ее составной части – национальной валюты. В этом двадцатилетнем процессе проявились как общие черты, так и особенности их становления, в связи с чем представляется целесообразным провести системный анализ эволюции национальных валют Российской империи и государств Центральной Евразии (ЦЕА).[1]

Становление российской (имперской) рублевой зоны: «поглощение» валют стран ЦЕА рублем

Российское государство с начала XVIII столетия поступательно раздвигало свои границы по всем направлениям и к XX веку, став великой державой, занимало уже шестую часть земной суши. Под властью русских царей оказались и многие народы, населяющие современные страны Центральной Европы, Центрального Кавказа и Центральной Азии. Естественно, что экономический и денежный оборот государств этих регионов также был полностью вовлечен в товарно-денежные отношения Российской империи.

Формирование российской денежно-банковской системы началось в

[1] В данной статье в составе ЦЕА охвачены государства Центральной Европы (Беларусь, Молдова, Украина), Центрального Кавказа (Азербайджан, Армения, Грузия) и Центральной Азии (Афганистан, Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан). Подробнее о современной геополитической структуре ЦЕА см.: *Исмаилов Э.М.* О геополитической функции «Центральной Евразии» в XXI веке // Центральная Азия и Кавказ. 2008, № 2. С. 7-33).

1769 году, когда были выпущены первые бумажные деньги – рублевые ассигнации (четырех номиналов – 25, 50, 75, 100), и учреждены два банка – в Москве и Санкт-Петербурге, посредством которых находившиеся в обращении медные деньги обменивали на бумажные[1].

Иначе говоря, до завоевания центральноевразийских государств Российская империя уже имела собственные металлические и бумажные деньги, а также несколько банков. Несмотря на это, ее денежное хозяйство в целом было развито слабо, что обусловило необходимость соответствующих преобразований. Так, денежная реформа 1839-1843 гг. была направлена на установление строгой стоимостной котировки между серебряным и золотым рублями с определением золотого и серебряного содержания бумажных денег (кредитных билетов), что позволяло производить беспрепятственный обмен между ними. Вместе с тем усиливался процесс накопления золота и серебра как за счет хозяйственной деятельности, так и вследствие растущей добычи этих металлов.

В 1860 году на основе реорганизации государственно-коммерческого банка был создан Государственный банк России с функциями главного банка, а в 1864-м – первый частный акционерный коммерческий банк в Санкт-Петербурге.[2] В основном к середине 1860-х годов завершился процесс создания фундамента денежно-банковской системы Российской империи. При этом необходимо отметить, что в отличие от европейских стран, где банки принадлежали частному капиталу, в Российской империи того времени банковская деятельность являлась монополией государства. Однако под влиянием денежных систем западных стран, экономические связи с которыми Россия стремительно расширяла, в 1895-1898 годах царское правительство провело очередную денежную реформу, направленную на введение золотого стандарта. Это ознаменовало завершение периода биметаллизма и переход страны на золотой монометаллизм,[3] что позволило российским денежным властям существенно укрепить свою валюту.

В указанный период ситуация с денежными хозяйствами в

[1] См.: Все о деньгах России. Москва: Конкорд-Пресс. 1998.
[2] См.: *Гиндин И.Ф.* Государственный банк и экономическая политика царского правительства *(1861-1892 гг.)*. *Институт истории. Москва: Госфиниздат, 1960. 415 с*
[3] Золотое содержание рубля составляло 0.774234 г чистого золота (см.: Валюты стран мира. Справочник. 4-е изд. / Редкол.: С.М. Борисов (гл. ред.) и др. Москва: Финансы и статистика, 1981. 384 с.)..

Центральной Европе, Центральной Азии и на Центральном Кавказе складывалась неодинаково.

Так, до завоевания Российской империей территорий Центральной Европы, государственные образования данного региона – Украина, Молдова и Беларусь – перманентно находились в составе других держав. Поэтому здесь отсутствовали собственные денежные хозяйства и имели хождение монеты различных государств. Например, в Украине, до ее присоединения к России, денежное обращение в полной мере соответствовало денежному обращению Польши и Литвы, (с 1569 г. – Речи Посполитой), где, наряду с монетами этих государств, были практически все монеты, известные на западноевропейском рынке.[1]

В Украине вплоть до конца XVIII в., помимо денег Российской империи, также имели хождение монеты Речи Посполитой, Крымского ханства и Османской империи. В годы Первой мировой войны преобладали российские, австро-венгерские, германские и польские монеты, а также денежные суррогаты – временные деньги и металлические боны, выпущенные для оккупированных территорий. В 1918-1920 гг. независимая Украина успела пустить в обращение несколько выпусков собственных бумажных денег, но до чеканки монет дело не дошло. В декабре 1917 г. был принят закон о выпуске карбованцев, которые делились на 2 гривны и 200 шагов.[2]

В Беларуси уже в первой половине XVIII в. русская чеканка начинает вытеснять с местного рынка все остальные виды монет – как польские, так и западноевропейские. С последней трети XVIII в. века русская монета становится преобладающей в денежном обращении сначала в восточной, а затем в центральной и западной частях Беларуси. После окончательного воссоединения Беларуси с Россией (1795 г.) местный рынок стал составной частью общерусского, сохраняя, однако, долгое время ряд присущих ему специфических черт. В конце XVIII в. происходит переход от исключительно монетного обращения к смешанному -- монетному и бумажному, что было связано с разделом Речи Посполитой. Наряду с российской монетой, в

[1] Краткие заметки из истории денежного обращения на территории современной Украины [http://ancient-coins.narod.ru/data/ukraine/ukraine.html].

[2] См.: История денежного обращения Украины [http://www.museum. com.ua/fondu/history.htm].

обиходе находились также прусские талеры, голландские дукаты, польские монеты. В 20-30-х гг. XIX в. в стране получают распространение монеты и бумажные деньги Королевства Польского (в составе России). Российское правительство не могло не считаться с многовековой привычкой белорусов к польско-литовскому денежному счету, и лишь в октябре 1844 г. сенат потребовал немедленной сдачи населением имеющихся у них польских и западноевропейских монет. С началом Первой мировой войны Германия, оккупировавшая Беларусь, в 1916 г., образовала в Познани Остбанк, который специально для восточных территорий наладил выпуск «военных» денег – «острублей». Помимо бумажных денег, были отчеканены металлические монеты. В 1918 г. в Ковно (Каунас) от имени Остбанка выпускались немецкие марки. Оструби и ковенские марки имели хождение на территории современной Беларуси. В этот период здесь обращались как российские деньги (царские и Временного правительства), так и немецкие марки. Последние использовались и некоторое время после окончания войны, в конце которой здесь появляются украинские банкноты.[1] Кроме того, в обращении встречались американские доллары, английские фунты, литовские литы и латвийские латы, золотые монеты различной чеканки.[2]

Молдова с XVI по XVII вв. находилась в составе Османской империи, и здесь вплоть до конца 1790-х годов полноценно обращались османские монеты.[1] К концу XVIII в. в результате русско-османских войн увеличился приток российской монеты. Для облегчения их хождения в первой половине 1770-х годов были выпущены монеты с двойным обозначением номинала, служившие не столько платежным средством, сколько показателем соотношения русских и османских денежных единиц, принятых не только в Молдове, но и в других дунайских княжествах. С занятием Россией в 1789 г. территории Днестро-Бугского междуречья здесь закрепляется российская монетная система. За короткий срок российская монета вытеснила из

[1] См.: Денежное обращение в Беларуси [http://www.bncoins.com]; *Бадора А.Н.* Бумажно-денежное обращение на территории Беларуси в XVIII-XX веках. Глава 4.1 [http://lib.babr.ru/index.php?book=1769].

[2] См.: *Куштер В.Ф.* О некоторых особенностях перехода к новой экономической политике в Белоруссии // Страницы истории Компартии Белоруссии: суждения, аргументы, факты. Под ред. Р.П. Платонова. Минск: Университетское, 1990. С. 99.

[1] См.: *Кривенко А.В.* Турецкие монеты в истории Приднестровского края // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. 2006. № 10. С. 16.

обращения иностранную (в основном, османскую). В годы Первой мировой войны, в условиях Гражданской войны и присутствия иностранных войск, население использовало бумажные деньги царской России и Временного правительства – керенки. После событий 1917 г. в Молдове появились многочисленные самостоятельные эмиссионные центры, имели хождение бумажные деньги Центральной Рады, Петлюры и Деникина.[1]

На рубеже XVIII–XIX столетий на Центральном Кавказе и в Центральной Азии существовали независимые государства со своими денежными хозяйствами, в которых наравне с местными металлическими деньгами имели широкое хождение различные иностранные монеты.

На Центральном Кавказе[2] было 13 независимых государств:

– 11 азербайджанских ханств – Бакинское, Гарабагское, Губинское, Гянджинское, Дербендское, Джавадское, Нахчеванское, Талышское, Шекинское, Ширванское, Эриванское[3]. В их денежном обращении находились собственные высококачественные серебряные монеты – аббаси и шахи[4] (в Гарабагском ханстве они именовались панахабади и полупанахабади), а также медная монета – фулус. После ликвидации этих ханств Российской империей (в первой четверти XIX в.) их монеты еще долго находились в обращении на местных рынках. Вместе с местными монетами в ханствах обращались османские серебряные акче (пара), куруш (пиастр), иранские золотые ашрафи, серебряные аббаси, надири, шахи, бабуридские серебряные индийские рупии;[5]

– 2 грузинских царства – Картли-Кахетское и Имеретское.[6] Они имели свои монеты: серебряные – шаури, узалтуни, кирманеули, абази, полтора

[1] См.: *Кривенко А.В., Кривенко В.Ф.* Монеты и монетное обращение в Приднестровье / / Ежегодный исторический альманах Приднестровья, 2003, № 7.

[2] До завоевания Российской империей Центрального Кавказа здесь существовали лишь грузинские царства и азербайджанские ханства. Первое армянское государство в регионе появляется спустя столетия – лишь в 1918 г. (см.: *Ишханы К.* Создание армянского государства на Кавказе: Истоки и последствия. Монография. Москва: Ладомир, 2006, 256 с.).

[3] См.: *Гусейнов Р.А., Вердиева Х.Ю.* История Азербайджана. С древнейших времен по 1920 год. Баку: Озан, 2000. С. 81-87.

[4] См.: *Раджабли А.М.* Нумизматика Азербайджана. Очерки истории монетного дела и денежного обращения Азербайджана. Баку: Элм ве Хаят, 1997, гл. XI; *Пахомов Е.А.* Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа. Баку: Изд-во Академии наук Азербайджанской ССР, 1959. 80 с.

[5] См.: *Раджабли А.М.* Указ. соч. С. 160, 162, 165,.168.

[6] См.: *Асатиани Н.* История Грузии. Учебник. Тбилиси: Артануджи, 2002, гл. III.

абази и полуабази, медные – бисти, полубисти, шаури, пули, полупули.[1] Обращались также иранские серебряные монеты – надири, полунадири, шаури, махмуди, шахи, аббаси, реже золотая – ашрафи.[2] Грузинские царства, будучи зависимы от соседних держав – Иранского и Османского, наряду с местной монетой чеканили в Тбилиси с конца XVI в. до первой половины XVIII в. сефевидские и афшаридские серебряные монеты – абаз, полуабаз, полтора абаза, шаур, а в промежутке (в 1723–1735 гг.) – османские серебряные онлыки, бешлики и нимбешлики.[3]

После завоевания Российской империей грузинских царств и азербайджанских ханств в начале XIX в. здесь первое время продолжали обращаться прежние азербайджанские, грузинские, иранские и османские монеты.[4] Это объяснялось тем, что основная торговля в регионе осуществлялась с Ираном и Османской империей, где использовались лишь серебряные и золотые монеты. В данной связи местное население отдавало предпочтение именно им, поэтому денежные власти России считали полную ликвидацию обращавшихся в регионе денег невозможной. Но уже вскоре, в течение первой трети XIX в., они постепенно уступили место российским деньгам, хотя в их распространении имелись существенные препятствия из-за различий в организации монетного дела. Так, предпринятая в 1810 г. правительством России попытка ввести здесь бумажные деньги (ассигнации) окончилась неудачей. Поэтому Россия первоначально отказалась от введения денег на Центральном Кавказе, и в 1804 г. на Тбилисском монетном дворе начали чеканить серебряную монету, в основе которой лежал абаз (известны как абази, так и полуабази и двухабазники), а также медную – пули[5]. На этих монетах не было ничего русского, даже российской государственной символики: номинал обозначали на грузинском языке. Однако, укрепив свои позиции на Кавказе, имперская власть в 1832 г. упразднила Тбилисский

[1] См.: *Пахомов Е.А.* Монеты Грузии. Тбилиси: Мецниереба, 1970, гл. XIII–XIV; *Капанадзе Д.Г.* Грузинская нумизматика. Москва: Изд-во АН СССР, 1955, гл. V. Здесь также имелась золотая монета – редкая, ее название неизвестно, так как она не попала в обращение.

[2] См.: *Пахомов Е.А.* Монеты Грузии. С. 239-250; *Капанадзе Д.Г.* Указ. соч. С. 119-121.

[3] См.: *Пахомов Е.А.* Монеты Грузии, гл. XIII; *Капанадзе Д.Г.* Указ. соч. С. 119-121.

[4] Как монеты азербайджанских ханств, так и монеты грузинских царств имели хождение на всем Центральном Кавказе.

[5] См.: *Капанадзе Д.Г.* Указ. соч. С. 131-134.

монетный двор, и лишь в 1853 году пришло решение об изъятии из обращения местной монеты и ее обмене на русские деньги, а также о полном вытеснении иранской и османской валют.[1]

В Центральной Азии до ее завоевания Российской империей существовало четыре независимых государственных образования[2]: Бухарское, Кокандское, Хивинское ханства[3] и Афганистан. Наиболее развитое денежное хозяйство было в Бухарском ханстве, где чеканили собственные монеты: золотые – тилля, или ашрафи, серебряные – теньга, медные – фельс[4]. Бухарские золотые и серебряные монеты в большом количестве находились в денежном обращении как на всей территории Центральной Азии, так и в Иране и Индии. В Хивинском[5] и Кокандском[6] ханствах имелись также золотые, серебряные и медные чеканы, а в Афганистане чеканили лишь серебряные монеты – кабульскую рупию. До начала XX в. на всем экономическом пространстве Центральной Азии имели широкое хождение иранские краны, индийские рупии и частично – английские соверены, а после завоевания региона Российской империей (за исключением Афганистана) здесь начали использовать также русские металлические и бумажные деньги. На начальном этапе – до середины 1890-х гг. – царскому правительству приходилось мириться не только с обращением "туземной" монеты (так оно называло бухарские и хивинские деньги), но и с иностранными деньгами. Принимать "туземные" деньги в подати и другие государственные платежи окончательно прекратили лишь в 1895 г.[7]

[1] См.: *Правилова Е.А.* Финансы империи: Деньги и власть в политике России на национальных окраинах, 1801-1917. Москва: Новое издательство, 2006. С. 312-313.

[2] См.: *Массон В.М., Ромодин В.А.* История Афганистана. Тт. 1-2. Москва: Наука, 1964–1965; *Иванов П.П.* Очерки по истории Средней Азии (XVI – середина XIX вв.). Москва: Изд-во АН СССР, 1958; *Халфин Н.А.* Политика России в Средней Азии (1857-1868). Москва: Изд-во АН СССР, 1960; История народов Восточной и Центральной Азии с древнейших времен до наших дней. Москва: Наука, 1986.

[3] Территории этих трех государственных образований ныне находятся в составе Республики Узбекистан.

[4] См.: *Бурнашева Р.З.* Денежное обращение и монетное дело Бухарского ханства конца XVIII – начала XX веков. Автореф. канд. дисс. Ленин-град, 1966.

[5] См.: *Килевейн Е.Б.* Отрывок из путешествия в Хиву и некоторые подробности о ханстве во время правления Сеид-Мохаммед Хана, 1856-1860 гг. Санкт-Петербург, 1861.

[6] См.: *Настич В.И.* Новые материалы к истории Кокандского ханства XIX века (посмертный чекан Мала-хана, или Мала-хан II) // Доклад на IX Всероссийской нумизматической конференции (Россия, Великий Новгород, 16-21 апреля 2001 г.) [http://www.charm.ru/novgorod/novgorod- report-nastich.shtml].

[7] См.: *Правилова Е.А.* Указ. соч. С. 314.

Экономические связи между имперским центром и бывшими государствами Центральной Европы, Центрального Кавказа и Центральной Азии строились в основном на базе рыночных отношений, однако формирование всех элементов денежно-банковской системы определялось и контролировалось исключительно из Центра. Ввиду того, что в регионе не было национальных банков, имперская власть начала открывать конторы/отделения Государственного банка России. Например, в 1860 г. на территории Украины были основаны его конторы в Киеве, Харькове и Одессе и отделение в Полтаве,[1] 1876 г. – отделение в Житомире;[2] созданы отделения в белорусских губернских городах – Гродно (1864 г.), Минске (1881 г.), Могилеве, Витебске (1883 г.), Белостоке и Двинске;[3] в 1861 г. в Баку, в 1866-м в Тифлисе[4] и Батуми, в 1893-м в Эриване; в Ташкенте (1875), Самарканде (1890), Коканде (1891), Бухаре (1892), Андижане (1895) и Ашхабаде (1910).[5] К 1900 г. в регионе ЦЕА функционировало свыше двух десятков банковских контор/отделений[6]. Наряду с этим создавались местные частные банки. Так, в 1870-е гг. в Украине начали действовать банковское учреждение «Товарищество взаимного кредита» и Крестьянский поземельный банк, в Беларуси – Минский коммерческий банк (1873 г.); в Грузии в 1871 г. открыли Тифлисский коммерческий банк с филиалами в Баку, Батуми и Эриване, в 1874-м – Тифлисский земельный банк, в 1876-м – Кутаисский банк. Из коммерческих банков России одним из первых в Туркестан проник Московский Международный банк, открыв свои отделения в Коканде (1891) и Бухаре (1892). По количеству своих отделений в Туркестане выделялся

[1] Образование Национального банка Украины и основы его деятельности [http://fin-result.ru/bank-ukraine-1. html].

[2] См.: Из истории банков Житомирщины [http://zhzh.info/publ/4-1-0-44].

[3] См.: *Лиходедов В.* Истоки развития банковской системы Беларуси // Банковский вестник. 2009, февраль, № 4. С.67; *Он же.* История Минского отделения Государственного банка // Банковский вестник, 2009, май, № 13. С. 62; *Он же.* Государственный банк Российской империи // Банковский вестник, 2009, июнь, № 16. С. 64.

[4] В 1845 году Тбилиси переименовали в Тифлис, а в 1936-м городу вернули его прежнее название – Тбилиси.

[5] *Абдурахимова Н.А.* Становление и особенности экономической политики России в Туркестане во второй половине XIX – начале XX вв. // Историческое пространство, 2008 [http://www.soviethistory.ru/histspace/a-10.html].

[6] См.: *Бухров А.В.* Государственный банк и российская провинция // Агентство "ВЭП": история российских банков [http:www.vep ru/ history/CBR2-1.html].

Московский Учетный банк. Его отделения функционировали в Коканде (1904), Андижане, Наманган, Самарканде, Бухаре (1910) и Ташкенте.[1]

Итак, к началу XX века российская имперская власть, завоевав государства Центральной Европы, Центрального Кавказа и Центральной Азии, ликвидировала все местные металлические деньги, вытеснила из их денежного обращения валюты соседних держав (Речи Посполитой, Ирана, Османской империи, Индии и др.), создала централизованную денежно-банковскую систему империи с единой валютой – российским рублем, считавшимся одной из самых сильных мировых валют[2]. Другими словами, денежные хозяйства бывших центральноевразийских государств развивались в рамках закономерностей становления и развития российской денежно-банковской системы – рублевой зоны.

Однако в период Первой мировой войны (1914-1918 гг.) денежно-банковская система России претерпела инфляционные потрясения. Для покрытия дефицита государственного бюджета правительство начало использовать эмиссию кредитных билетов, в результате чего уже в 1914 г. размен бумажных денег на золото прекратился. Это, в свою очередь, подстегнуло инфляционные процессы, и к февралю 1917-го покупательная способность рубля упала на 73% по отношению к курсу 1913 г. Золотые и серебряные монеты выбывали из обращения. Более масштабное обесценение рубля отмечалось при Временном правительстве (февраль–октябрь 1917 г.), когда покупательная способность рубля по сравнению с тем же 1913 годом упала на 94%.[3]

В тот же период Госбанк Российской империи почти утратил положение монополиста в центральноевразийском регионе, уступив место более гибким местным коммерческим банкам. В частности, в 1912 г. в регионе функционировало свыше 40 филиалов коммерческих банков и лишь 7 – Госбанка,[4] а в 1914 г. учетно-ссудные операции Госбанка Российской

[1] *Абдурахимова Н.А.* Становление и особенности экономической политики России в Туркестане во второй половине XIX – начале XX вв.
[2] См.: *Правилова Е.А.* Указ. соч. С. 305-319.
[3] См.: *Гусаков А.Д.* Денежное обращение дореволюционной России. Москва: Наука, 1954.
[4] См.: *Лаврентьев В.* Капитализм и Туркестане (буржуазная колонизация Средней Азии). Москва: Издательство Комакадемии, 1930. С. 78; *Абдурахимова Н.А.* Становление и особенности экономической политики России в Туркестане во второй половине XIX – начале XX вв.

империи в общей сумме таких операций кредитных учреждений Туркестана составляли только 20%.[1] Банки как паутинная сеть покрывали своими отделениями весь Туркестан. На 1 января 1912 г. Русско-Азиатский банк имел 12 отделений, Сибирский – 5, Волжско-Камский – 4, Русский для внешней торговли – 2, Азовско-Донской – 4, Московский учетный – 6, Соединенный – 3, Московский купеческий – 1.[2] В Туркестане частные банки финансировали "хлопковый бум".[3] В одном только Коканде – центре хлопководства края – насчитывалось свыше 10 отделений банков. Кокандское отделение Московского Учетного банка, существовавшее под названием «Комиссионерство Московского Учетного банка для Средней Азии», проводило широкие операции по кредитованию российских и местных торговцев хлопком. Банк находился в тесной связи с крупнейшим товариществом «Большая Ярославская мануфактура», транспортной фирмой «Кавказ и Меркурий» и многочисленными торгово-промышленными товариществами Туркестана.[4]

В целом аналогичная картина складывалась на Центральном Кавказе и в Центральной Европе. Например, в Азербайджане в связи с "нефтяным бумом" был создан нефтепромышленный банк братьев Нобель. В Беларуси к 1908 г. насчитывалось 5 городских общественных банков (в Гомеле, Витебске, Полоцке, Игумене и Борисове), однако они не получили широкого развития, так как государственные сберегательные кассы находились в более выигрышном положении. Таким образом, процессы, происходившие в начале XX в. в военно-политической и социально-экономической жизни Российской империи, привели в конечном счете к распаду создававшейся в течение более 100 лет ее рублевой зоны.

Трансформация российской (имперской) рублевой зоны в советскую

С Октябрьским переворотом 1917 года начался процесс

[1] См.: *Лаврентьев В.* Капитализм в Туркестане (буржуазная колонизация Средней Азии). Москва: Издательство Комакадемии, 1930. С. 78.
[2] *Абдурахимова Н.А.* Становление и особенности экономической политики России в Туркестане во второй половине XIX – начале XX вв.
[3] См.: *Хотамов Н.Б.* Роль банковского капитала в социально-экономическом развитии Средней Азии (нач. 90-х годов XIX в.-1917 г.). Душанбе, 1990.
[4] *Абдурахимова Н.А.* Становление и особенности экономической политики России в Туркестане во второй половине XIX – начале XX вв.

преобразования Российской империи в СССР (1918-1922 гг.) и трансформации российского рубля в советский. Необходимо отметить, что в тот период возникли и некоторое время просуществовали независимые государства: в Центральной Европе – Украинская Народная Республика (Украинская Держава и Директория Украинская), Белорусская Рада, Народная Республика Молдовы; на Центральном Кавказе – Азербайджанская Демократическая Республика (АДР), Араратская Республика, Демократическая Республика Грузия (ДРГ); в Центральной Азии – Бухарское и Хивинское ханства. Они восстановили свой суверенитет, вновь начали формировать национальные денежно-банковские системы и выпускать собственные деньги. Среди обращавшихся в них иностранных валют все же доминировали старые деньги Российской империи.

С образованием в 1918 г. Украинской Державы начался выпуск новых денег – гривны. В Беларуси и Молдове, которые сразу были оккупированы иностранными государствами, национальные валюты не вводились. Так, после аннексии Молдовы (Бессарабии) королевской Румынией в Бендерах с 1918 г. использовалась румынская денежная система.[1] В Западной Беларуси, которая, согласно условиям Рижского мира (18 марта 1921 г.), была присоединена к Польскому государству, утвердилась польская денежная система. Польская валюта находилась в обращении на западнобелорусских землях почти до 1940-х годов.[2] На Центральном Кавказе наиболее активно создавали свое национальное денежное хозяйство Азербайджанской Демократической Республики и Демократической Республики Грузия. Обе эти республики эмитировали отечественные денежные знаки (соответственно манаты и боны), открыли государственные банковские учреждения (март 1919 г. и июль 1920 г.), улучшили качество купюр и печатное оформление национальной валюты, используя при этом национальную символику и национальный язык, создали значительные валютные резервы. И азербайджанская, и грузинская валюты демократического периода были признаны на международной арене, разрабатывались меры по укреплению их курса, обеспечению низких темпов инфляции. А в Центральной Азии в 1918 году бухарский хан ввел в

[1] См.: *Кривенко А.В., Кривенко В.Ф.* Монеты и монетное обращение в Приднестровье.
[2] См.: *Бакуро А.Н.* Бумажно-денежное обращение на территории Беларуси в XVIII-XX веках. Глава 5.2.

обращение и бумажные деньги, которые выпускали до 1919 года.

Захват власти большевиками в центральноевразийских государствах позволил России возобновить с ними прежние отношения, но уже на новых по форме (советско-социалистических) принципах интеграции. Советская власть сразу ликвидировала национальные валюты этих государств, и российско-советский рубль вновь стал единственной законной валютой на этом пространстве. Чтобы подчеркнуть общность советского рубля, названия номиналов денежных знаков на купюрах печатали наряду с русским и на всех национальных языках союзных республик. Политика большевиков была направлена на быструю ликвидацию только что созданных национальных денег независимых государств, инфляция же рассматривалась ими в качестве действенного инструмента уничтожения денежных накоплений непролетарских слоев населения.[1]

Одним из первых решений советского правительства, как и прежде в Российской империи, стало введение государственной монополии на банковскую деятельность. В результате к 1920 году на территориях, подконтрольных большевикам, практически не осталось ни частных, ни бывших государственных банков. Политика военного коммунизма в период Гражданской войны привела к окончательному расстройству денежно-банковской системы, развалу финансов, а в конечном счете и всей экономики страны. Перед лицом политической и экономической катастрофы в условиях быстрорастущего массового недовольства населения советское правительство вынуждено было перейти к новой экономической политике (НЭП), в рамках которой денежная политика кардинальным образом изменилась: в 1921 году был восстановлен Государственный банк РСФСР, а в 1922-м начали создавать акционерные коммерческие банки и общества взаимного кредита. В 1923 году Госбанк РСФСР был преобразован в Государственный банк СССР, который и стал доминирующим на кредитном рынке Российской Федерации и республик Центральной Евразии. Так, после создания в 1919 г. Украинской ССР, 1920 г. – Белорусской ССР и 1924 г. – Молдавской ССР в этих республиках была установлена единая советская

[1] Для сравнения: в 1916 году уровень инфляции составил 93,5%, в 1917 году – 683,3, в 1918-м – 597.5, в 1919-м – 1375,6, в 1922-м – 7300% (см.: *Атлас З.В.* Деньги и кредит (при капитализме и в СССР). Москва – Ленинград: Госиздат, 1930, 459 с.; Финансовая энциклопедия. 2-е изд. Москва – Ленинград: Госиздат, 1927. С. 452).

денежно-банковская система. Например, после революции 1917 года новая власть национализировала белорусские банки: в марте 1919 г. Минское отделение Госбанка Российской империи было реорганизовано в Минскую окружную контору Народного банка РСФСР; в 1922 году в Минске, а позднее и во всех областных городах открывались филиалы Белорусской конторы Государственного банка РСФСР; с 1923 года стали работать отделения Промышленного и Всесоюзного кооперативного банков, в 1924 году образовался Белорусский сельский банк, а в 1925-м – Белорусский коммунальный банк.[1] В декабре 1917 г. был принят закон «О преобразовании Киевской конторы Государственного банка России в Украинский государственный банк». На Центральном Кавказе в результате завоевания большевистской Россией АДР (1920 г.) национальная денежно-банковская система была полностью уничтожена. Большевики экспроприировали все банки и присоединили их к Народному банку России (НБР), а также ликвидировали национальные деньги. В 1923 году Бакинское отделение НБР было преобразовано в Бакинское отделение Госбанка СССР, а в 1936-м – в Азербайджанское управление Госбанка СССР. Примерно по такому же сценарию (с незначительной спецификой) разворачивались события и в других центральноевразийских республиках.

Что касается денежных знаков, то вместо привычных денег правительство РСФСР выпустило в 1919 и 1921 годах новые – соответственно "Расчетные знаки РСФСР" и "Обязательства РСФСР", получившие в простонародье название "совзнаки". Наряду с этими многотысячными и миллионными "совзнаками" в качестве платежного средства в тот период использовались денежные знаки царской России, Временного правительства и денежные суррогаты (чеки, боны, облигации государственных займов, обязательства казначейства, почтовые знаки). Всего на территории бывшей Российской империи обращалось более 2 тыс. наименований денежных знаков, например, в Грузии – кредитные билеты государственного банка, банкноты и монеты.

В Центральной Азии, в частности, в Бухарском ханстве после его завоевания большевиками в 1920 году и преобразования в Бухарскую

[1] См.: *Лиходедов В.* История Минского отделения Государственного банка. С. 64; *Он же.* Истоки развития банковской системы Беларуси. С. 68.

Народную Советскую Республику, в обращении продолжали действовать существовавшие денежные знаки, но лишь с советской символикой. В 1921 году Бухарский народный банк приступил к выпуску новых бумажных денежных знаков – рублей различного номинала, в 1922-м провел деноминацию и выпустил в обращение внутренние заемные билеты. В Хорезмской Народной Советской Республике, созданной на территории Хивинского ханства в 1920 году, из-за дефицита бумаги выпускали наряду с бумажными деньгами денежные купюры, сделанные из шелкового материала, которые просуществовали до 1924 года. В тот же период здесь осуществлялась и эмиссия новых монет, которые вместо "танга" также стали называть рублями.[1] С 1923 года большевистское правительство ввело запрет на использование иностранной валюты для платежей внутри страны, а в 1924-м – на выпуск денежных суррогатов.[2]

Следует отметить, что наравне с новой имперской валютой (советским рублем) на территории постИМПЕРской России возникали и обращались региональные валюты. Так, в Украинской Народной Республике 19 декабря 1917 г. был принят временный закон о выпуске государственных кредитных билетов УНР – карбованцев. После образования Украинской Державы в оборот были введены бумажные «гривны», заказанные в Германии. При правительстве Украинской Директории из-за нехватки купюр в обороте в качестве платежных средств использовались также облигации внутреннего займа и отдельные купоны. В начале 1923 г. Союзный совет Закавказской Советской Федеративной Социалистической Республики (ЗСФСР) принял декрет о выпуске единых денежных знаков для трех центральнокавказских республик, то есть единой региональной валюты. В обращение вышло 18 номиналов закавказских федеральных бонов. После объединения Советской Украины с Советской Россией и Белоруссией в единый революционный фронт борьбы (1 июня 1919 г.), ликвидации Туркестанской Республики (1924 г.) и ЗСФСР (1936 г.) созданные на их территориях различные как страновые, так и региональные денежные знаки полностью ликвидировали и была узаконена единая денежная единица – рубль РСФСР.

[1] См.: История народов Узбекистана. Т. 2 / Под ред. С.В. Бахрушина, В.Я. Непомнина, В.А. Шишкина. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1947.

[2] См.: *Малышев А.И.* Бумажные денежные знаки России и СССР. Москва: Финансы и статистика, 1991.

Итак, новая единая для Советской России и советских республик ЦЕА модель денежно-банковской системы сформировалась в целом в результате денежной реформы 1922-1924 годов. Дальнейшее развитие денежного обращения в СССР можно условно разделить на два основных периода: до и после Второй мировой войны.

В 1930-х гг. советское правительство осуществило несколько эмиссий денежных знаков новых образцов, что было вызвано рядом объективных факторов. Во-первых, в стране уже состоялись административно-территориальные преобразования. В Центральной Европе были созданы союзные республики – Украинская (1919 г.), Белорусская (1919 г.) и Молдавская (1924 г.), в Центральной Азии – Туркменская (1924 г.), Узбекская (1924 г.) и Таджикская (1929 г.), а Киргизская и Казахская автономные республики были преобразованы в союзные (1936 г.). На Центральном Кавказе также были созданы советские республики – Азербайджанская (1920 г.), Армянская (1920 г.) и Грузинская (1921 г.). Во-вторых, в результате проведенных в конце 1920-х – начале 1930-х гг. реформ банки трансформировались в полностью подконтрольные субъекты государственного управления, то есть окончательно утратили коммерческий характер и были подчинены советско-партийному аппарату. Использование денег и кредита определялось в большей степени идеологическими и политическими целями, а не экономической целесообразностью. И, наконец, в-третьих, в связи с резким увеличением расходов на содержание армии в 1929-1937 гг. масса наличных денег возросла в 8 раз. В обращение были выпущены билеты Госбанка СССР образца 1937 года[1] (достоинством в 1, 3, 5 и 10 червонцев[2]), а также Государственные казначейские билеты образца 1938 года (номиналом в 1, 3 и 5 руб.).

После Второй мировой войны денежная эмиссия в СССР использовалась как средство увеличения инвестиций на восстановление экономики страны, а позднее, в 1960-1970 годах – для покрытия растущего

[1] На них впервые появился портрет Владимира Ульянова (Ленина).

[2] Червонец – банковские билеты, выпускавшиеся Госбанком СССР в 1922-1947 годах. Его золотое содержание было установлено в 7,74234 г чистого золота. 1 червонец равнялся 10 руб. казначейскими билетами. В результате деноминационной реформы 1947 года червонцы заменили новыми банковскими билетами, выраженными в рублях (см.: Большая советская энциклопедия. 3-е изд. Т. 28. Москва: Советская энциклопедия, 1978).

бюджетного дефицита.

Следует особо отметить, что зафиксированное на денежных знаках (начиная с 10 рублей) обязательство – "Банковские билеты обеспечиваются золотом, драгоценными металлами и прочими активами Государственного банка" – в самом СССР не выполнялось. Частично этому способствовало неприсоединение Советского Союза к мировой Бреттон-Вудской валютной системе, основанной на золотом стандарте, где центральную роль играл доллар с фиксированным золотым содержанием, определяемый соотношением 35 долларов за одну тройскую унцию[1] золота или примерно 1 доллар за 0,888671 г золота. Тем самым советское руководство, как бы сохранив за собой возможность игнорировать внутри страны общемировые требования, предъявляемые к деньгам, упустило реальный шанс продвижения рубля в качестве мировой валюты.

С 1937 по 1950 г. курс рубля по отношению к доллару США оставался неизменным[2] – 5,3 рубля за 1 доллар, и соответствующее золотое содержание рубля в СССР определялось в 0,167674 г золота.[3] В ходе упомянутой первой послевоенной денежной реформы, которая отменила карточную систему в СССР, денежные знаки старого образца обменивали на новые в соотношении 10:1 и в ограниченном размере. Одновременно с обменом провели переоценку банковских вкладов, а червонцы изъяли из оборота. В обращение поступили денежные знаки – Государственные казначейские билеты СССР в 1, 3 и 5 руб., на которых декларировалось их обеспечение всем достоянием СССР, и билеты Госбанка СССР в 10, 25, 50 и 100 рублей, обеспеченные золотом, драгоценными металлами и прочими активами Госбанка. В 1950 г. золотое содержание рубля было повышено до 0,222168 г.

Вторую (и, как оказалось, последнюю) денежную реформу в Советском Союзе провели в 1961 году, однако она не была продиктована экономической целесообразно-стью и преследовала политические цели –

[1] Тройская унция – $^{1}/_{12}$ доля английского золотомонетного фунта, выступает как мера веса золота массой 31,1035 г (см.: *Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б.* Современный экономический словарь. 5-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2007, 495 с.).

[2] Без учета денежной реформы 1947 года.

[3] См.: *Бокарев Ю.П., Боханов А.Н., Катыхова Л.А., Петров Ю.А., Степанов В.Л.* Русский рубль. Два века истории. XIX-XX вв. Москва: Прогресс-Академия,1994.

показать миру превосходство социалистической системы (советского рубля) над капиталистической (доллар США): был заявлен очередной рост золотого содержания рубля (0,987412 г золота) при официальном курсе 0,9 рубля за 1 доллар. В оборот выпустили денежные знаки нового образца – Государственные казначейские билеты СССР (достоинством в 1, 3 и 5 руб.) и билеты Госбанка СССР (10, 25, 50 и 100 руб.).

В табл. 1 содержится информация о заявленном обеспечении рубля золотом в Российской империи и СССР.[1]

Обеспеченность рубля золотим содержанием в Российской империи и в СССР

Таблица 1

Год	Содержание чистого золота (граммов)	Обеспечение	Размен
1914	0.74234	Всем достоянием государства	Размен на золотую монету без ограничения суммы
1937	0.167674	Золотом, драгоценными металлами и прочими активами Госбанка СССР	На купюрах отсутствует текст относительно размена
1950	0,222168		
1961	0,987412		

Резюмируя вышеизложенное, отметим следующие характерные черты денежно-банковской системы СССР:

· Банковская система находилась в исключительно государственной собственности и управлялась партийно-правительственными органами.

· Денежные знаки не обладали полным объемом функций денег, неадекватно отражали эквивалент стоимости других товаров и, несмотря на соответствующую декларацию об их золотом обеспечении, внутри страны реально не обменивались на золото.

· Фактическая стоимость рубля зависела от того, кому он

[1] См.: *Щелоков А.Л.* Монеты СССР. Москва: Финансы и статистика, 1989; Валюты стран мира.

принадлежал. В стране систематически поддерживалась "кастовая" система, в которой партийно-государственная номенклатура имела обеспечение рубля максимально возможным спектром товаров, причем по льготным ценам. Для всех других граждан СССР существовали ограничения в практической товарной реализации денег, что создавало благоприятные условия для развития "черного" рынка, коррупции и криминализации общества.[1]

· Денежно-банковская система СССР не была органически связана с мировым финансовым рынком,[2] а напротив, реально была оторвана от него, то есть имела противоестественную, нерыночную специфику, отражавшую командно–распределительную экономику, начало которой было положено введением политики военного коммунизма еще в первые годы советской власти.

В условиях административно-командной системы управления экономикой, в частности централизованного государственного планирования и контроля над ценами, рост денежной массы в стране не был напрямую связан с реальной инфляцией, что объяснялось исключительно государственной прерогативой ценообразования. Тем не менее инфляция имела место и проявлялась посредством как дефицита товаров, так и полного исчезновения с рынка отдельных их наименований.

С целью расширения советской рублевой зоны в 1963 г. была введена коллективная валюта[3] для экономик стран социалистического лагеря, которые на основе членства в Совете экономической взаимопомощи (СЭВ) и Организации Варшавского договора (ОВД) также были вовлечены в военно-политическое и экономическое пространство СССР.[4] Эта

[1] В СССР были широко распространены (особенно с 1961 г.) суррогаты денег для обслуживания привилегированных слоев населения в виде чеков Внешпосылторга, Банка для внешней торговли, отрезных чеков Госбанка СССР и Внешэкономбанка, а также различных бонов и талонов. На эти денежные суррогаты граждане обязаны были обменивать всю иностранную валюту непосредственно по возвращении из зарубежных поездок, а также в случае получения валютных переводов из других государств.

[2] Кроме стран, входивших в Совет Экономической Взаимопомощи (СЭВ).

[3] Коллективная валюта – валюта, используемая для международных расчетов в рамках межгосударственных экономических организаций (см.: Большой юридический словарь. 3-е изд. / Под ред. проф. А.Я. Сухарева. Москва: ИНФРА-М, 2007, 858 с.; Новый экономический и юридический словарь. Москва: Институт новой экономики, 2003, 1088 с.).

[4] Болгария, Венгрия, ГДР, Монголия, Польша, Румыния, СССР, Чехословакия и позже Куба в 1976 году и Вьетнам в 1981 году.

коллективная валюта представляла собой особую расчетную денежную единицу – переводной рубль с золотым содержанием 0.987412 г чистого золота, то есть с тем же, что и у советского рубля 1961 года (табл. 1). Одновременно был создан совместный банк – Международный банк экономического сотрудничества, призванный управлять этой валютой.

С 1964 по 1990 год переводной рубль функционировал как расчетная единица и средство платежа в межгосударственных расчетах стран – членов СЭВ. Формально, в соответствии с уставом, члены СЭВ выражали свою приверженность политике взаимовыгодной торговли с другими государствами – независимо от политико-идеологических различий.[5] На практике же политические и идеологические интересы в основном доминировали над экономической целесообразностью, в результате чего эта группировка стран превратилась в неэффективно функционирующую политико-экономическую систему, которая к концу XX века распалась. Это в конечном счете привело к быстрому крушению СЭВовской рублевой зоны.

В целом весь «жизненный цикл» функционирования российской рублевой зоны – от ее создания до распада за рассмотренный период (XIX-XX вв.) – характеризуется следующими основными моментами. Во-первых, первоосновой формирования рублевой зоны является создание единого военно-политического и экономического пространства России и стран ЦЕА – сначала в виде Российской империи, затем – СССР и СЭВ. Во-вторых, денежно-банковская система как в период господства в экономике частнособственнических отношений (Российская империя), так и при полном переходе к государственной собственности (СССР) находилась исключительно под контролем государства. Это, с одной стороны, существенно упрощало процесс вытеснения рублем других денежных знаков (как местных, так и соседних держав), имевших хождение на территориях центральноевразийских стран, с другой – существенно усложняло ее интеграцию в мировую финансовую систему. В-третьих, с распадом единого военно-политического и социально-экономического пространства СССР, СЭВ и ОВД развалилась и советская денежно-банковская система, и в постСОВЕТских странах вновь стали возникать национальные валюты, банки. В денежном обращении начали использовать не столько валюты соседних региональных держав (рубль, лира, риал), сколько мировые валюты

(доллар США и евро), а в европейских постСЭВовских государствах переводной рубль был заменен новой коллективной валютой – евро. Другими словами, в связи с тем, что территориальная экспансия была исходным и основным фактором становления и развития рублевой зоны, она распалась одновременно с развалом территориальной целостности СССР и СЭВ. В-четвертых, в период СССР в рублевой зоне в рамках ЗСФСР было образовано отдельное региональное валютное пространство, где наравне с имперской валютой – советским рублем – обращались закавказские федеральные боны. Кроме того, эта зона расширялась за счет стран СЭВ, осуществлявших межгосударственные расчеты посредством переводного рубля.

Распад советской рублевой зоны: "размежевание" национальных валют стран ЦЕА с рублем

Принятая в июне 1990 г. Декларация о государственном суверенитете РСФСР содержала пункт о верховенстве Конституции и других республиканских законов над союзными, что создало предпосылки для крушения СССР, а принятые в декабре того же года законы "О Центральном банке Российской Федерации" и "О банках и банковской деятельности" предопределили крах советской рублевой зоны. Центральный банк РФ в кратчайшие сроки установил контроль над всеми российскими финансово-кредитными институтами как на территории России, так и за ее пределами. Через год был ликвидирован Госбанк СССР, и общая валюта – советский рубль – стала управляться 15 центральными (национальными) банками бывших союзных республик. Наряду с нарастанием экономической дезинтеграции и спадом экономики в постСОВЕТских республиках рубль постепенно утратил свой статус единственно законной валюты. Итак, с падением СССР начался процесс разлома советской денежно-банковской системы и его валюты – советского рубля, то есть общей основы существования национальных валют центральноевразийских республик.

Окончательный обвал советской рублевой зоны произошел после объявления РФ в 1993 г. о создании собственной национальной валюты – российского рубля, за которым последовало введение почти всеми постСОВЕТскими республиками национальной валюты (см. табл. 2).

Основные этапы становления национальных валют ЦЕА после распада СССР *Таблица 1*

Название на национальных языках денежной единицы - рубля в странах ЦЕА в период их нахождения в СССР												
Центральная Европа			Центральная Азия									
Беларусь	Молдова	Украина	Азербайджан	Армения	Грузия	Казахстан	Кыргызстан	Таджикистан	Туркменистан	Узбекистан
рубель	рубль	карбованец	манат	драм	лари	теңге	сом	сомони	манат	сум
Денежные единицы и суррогаты, имевшие правовое хождение в независимых странах ЦЕА после распада СССР и годы их обращения										
рубль СССР 1991-1993	рубль СССР 1991-1993	рубль СССР 1991-1993	рубль СССР 1991-1993	рубль СССР 1991-1993	рубль СССР 1991-1993	рубль СССР 1991-1993	Рубль СССР 1991-1993	рубль СССР 1991-1993	рубль СССР 1991-1993	рубль СССР 1991-1993
1992-1994 купоны, карбованцы 1992 - 2000 расчетные боны Нац. банка РБ	1992 - 1993 купоны	карбованец, купоны 1991- 1996			купон 1993-1995			российский рубль 1994-1995		купоны и чеки 1993
								таджикский рубль 1995-2000		сум-купоны 1993-1994
Название национальных денежных единиц стран ЦЕА, год их введения в обращение, код страны, текущий код национальной валюты										
Белорусский рубль 1994 BY: BYR	лей 1993 MD: MDL	гривна 1996 UA: UAH	манат 1992 AZ: AZN	драм 1993 AM: AMD	лари 1995 GE: GEL	тенге 1993 KZ: KZT	Сом 1993 KG: KGS	сомони 2000 TJ: TJS	манат 1993 TM: TMM	сум 1994 UZ: UZS

В конце XX в. (как и в его начале) в Центральной Европе вновь возникли новые независимые государства – Украина, Беларусь и Молдова, в Центральной Азии – Казахстан, Киргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан, а на Центральном Кавказе – Азербайджан, Грузия и Армения. Став суверенными, они избрали модель денежно-банковской системы, базирующуюся на принципах рыночной и национальной экономики. С обретением независимости государства ЦЕА получили международно призн-анную правовую возможность самостоятельно – в соответствии со своими национальными интересами – не только радикально реформировать социально-политическую и экономическую жизнь, но и формировать собственную национальную денежно-банковскую систему.

В условиях, когда на мировом финансовом рынке усиливались тенденции валютного сотрудничества, на постСОВЕТском и постСЭВовском финансово-экономическом пространстве стремительно развивались центробежные процессы, которые привели в конечном счете к распаду единой зоны советского и переводного рубля. Несмотря на попытки денежных властей отдельных стран сохранить единую рублевую зону, в том числе в ограниченном варианте, большинство независимых государств предпочли сразу перейти на собственные денежные единицы.

Парадоксально, но в первые годы распада СССР противниками крушения рублевой зоны выступали также международные финансовые институты, в частности МВФ. Причина такого отношения имела сугубо прагматичный характер и заключалась в том, что некоторое время оставалось неясным, какие новые постсоветские государства, в какой пропорции и каким способом должны будут возвратить западным странам огромный долг бывшего СССР.[1] И только позже, в 1993 году, когда в обмен на отказ от обслуживания долгов Советского Союза постсоветские республики были лишены своей доли золотого запаса СССР, который был сохранен за Россией

[1] См., например: *Tan Selm G.* Integration and Disintegration in Europe: The EC Versus the Former USSR. В кн.: Integration and Disintegration in European Economies / Ed. by D. Bruno and G. Pegoretti. Dartmouth, 1995. P. 93-111; *Mundell R.A.* The World Economy in Transition. What Leading Economists Think / Ed. by R. Hinshaw. London: Elgar, 1996. P. 134; *Ослунд А.* Россия: рождение рыночной экономики. Москва: Республика, 1996. С. 141; *Папава В.* О некоторых ошибках Международного валютного фонда в Грузии // Вопросы экономики, 2002, № 3. С. 100-101; *Papava V.* Splendours and Miseries of the IMF in Post-Communist Georgia. Laredo, wepublish.com. 2003. P. 29-31; *Idem.* On the Role of the International Monetary Fund in the Post-Communist Transformation of Georgia // Emerging Markets Finance&Trade, 2003. Vol. 39, No. 5. P. 11-13.

как его правопреемником,[1] МВФ начал (с 1994 г.) применять к этим странам свою уставную миссию – поддерживать формирующиеся и нестабильные национальные валюты посредством предоставлении долгосрочных и льготных кредитов в мировой валюте (долларах США) для покрытия дефицита платежных балансов.[2]

Процесс развала советской рублевой зоны достаточно подробно исследован в экономической литературе[3]. Не вдаваясь в детали анализа многочисленных оценок данной проблемы, отметим наиболее реальную, на наш взгляд, позицию М. Домбровского, который выделяет в этом процессе четыре этапа.

Первый этап (январь-июнь 1992 г.) охватывает инерционное функционирование советской денежно-банковской системы с частичной децентрализацией управления единой рублевой зоной, то есть когда 15 национальных банков независимо друг от друга выступали в роли центральных банков, используя свое положение для того, чтобы "поживиться

[1] Оценки золотого запаса и внешнего долга СССР в 1985 и 1991 годы (источник: Washington Post, декабрь 1991 года на основе данных, полученных непосредственно от государственных руководителей РСФСР): 1985 год: золотой запас – 2 500 т, внешний долг – 10,5 млрд долл.; 1991 год: золотой запас – 240 т, внешний долг – 52 млрд долл. Весь государственный внешний долг на момент взаиморасчета в 1993 г. бывшего СССР (около 93 млрд долл.) перешел к России вместе с золотым запасом и заграничной собственностью СССР.

[2] См., например: *Lavigne M.* The Economics of Transition. From Socialist Economy to Market Economy. New York, 1995. P. 207, 211; *Константинов Ю.А.* Пути решения валютно-финансовых проблем развития внешней торговли. В кн.: Внешняя торговля и предпринимательство России на рубеже XXI века / Под ред. С.А. Ситаряна, С.А. Смирнова, Ф.Н. Барковского, Л.В. Краснова. Москва: Наука, 2000. С. 117.

[3] См.: *Dabrowski M.* From Soviet Ruble to National Rubles and Independent Currencies: The Evolution of the Ruble Area in 1991-1993. В кн.: Integration and Disintegration in European Economies. P. 203-224; *Домбровский М.* Причины распада рублевой зоны // Исследования и анализы. Варшава: CASE – Центр социально-экономических исследований, декабрь 1995, № 58, 27 с.; *Домбровский М., Литчак Р.* Дезинтеграция рублевой зоны и попытки ее восстановления. Второй год экономических реформ в России. Уроки для Польши и Восточной Европы / Под ред. М. Домбровского и П. Козаржевского. Варшава: CASE – Центр социально-экономических исследований и Фонд им. Фридрика Эберта, 1994; Financial Relations among Countries of the Former Soviet Union // IMF Economic Reviews, February 1994, No. 1; *Dabrowski M. et al.* The Gaidar Programme: Lessons for Poland and Eastern Europe. Warsaw: Friedrich Ebert Foundation and the Center for Social and Economic Research CASE, 1993; *Hernandez-Cata E.* Introducing New Currencies in the Republics of the FSU: A Survey. Paper prepared for the CEPR Conference on The Economies of New Currencies, Frankfurt am Main, 28-29 June 1993; *Granville B., Lushin A.* The New Style Rouble Zone or the Old Soviet Union "Revisited", unpublished note, Moscow: MFU, 15 October 1993.

за чужой счет", стремясь превзойти друг друга в эмиссии безналичных денег в форме кредитов. В условиях монополии России на выпуск рублевой наличности отдельные республики бывшего СССР (Украина, Литва, Латвия и Азербайджан) приступили к введению собственных валют для параллельного с российским рублем наличного обращения. Тем самым они обходили налагавшиеся Россией ограничения и "защищали" свои внутренние потребительские рынки (где сохранялся дефицит) от покупателей из других республик. Проводившаяся рядом постсоветских государств такая монетарная политика в сочетании с традиционным структурным дисбалансом в пользу России в межреспубликанской торговле привела в 1992 г. и первой половине 1993 г. к гигантскому по масштабам "импорту" денег в кредитной форме в РФ.

Второй этап начался с введения ЦБ РФ в июле 1992 года требования о ежедневных двусторонних взаимных зачетах рублевых платежей между Россией и другими постсоветскими республиками. Эти платежи реализовывались только в объеме средств, находившихся на корреспондентском счету центрального банка того или иного государства в Центробанке РФ на данный день, что на практике означало конец рубля как единой валюты для безналичных расчетов и формирование собственного объема безналичных рублей, регулируемого и контролируемого денежными властями постсоветских стран. В наличном обороте рубль продолжал играть роль общей валюты, хотя из-за ограничения поставок рублевой наличности из России расширилось использование денежных субститутов (купонов)[1] и мировых денег.

На третьем этапе отдельные постсоветские государства после введения собственных национальных валют полностью вышли из рублевой зоны. Этот процесс начался во второй половине 1992 г. в Азербайджане, Эстонии, Латвии, Литве, Украине, в мае 1993 г. – в Киргызстане.

[1] См.: В действительности, однако, этот важнейший новоротный пункт в развитии денежной системы "смягчался" (вплоть до весны 1993 г.) обильным предоставлением так называемых технических кредитов государствам СНГ Центробанком РФ и российским правительством. Это означало продолжение импорта инфляции из других постсоветских государств (в основном Казахстана, Узбекистана и Беларуси). В условиях существовавших лимитов на предоставление технических кредитов в первой половине 1993 г. увеличились платежи за импорт из России с использованием рублевой наличности, что, в свою очередь, привело к ограничению ее поставок и более широкому применению денежных суррогатов.

На четвертом этапе произошел окончательный распад рублевой зоны, начавшийся с обмена банкнот ЦБ РФ на российской территории в конце июля 1993 г. После нескольких месяцев политического торга по поводу идеи о создании "рублевой зоны нового вида" все остальные постсоветские государства в сентябре-ноябре 1993 г. также ввели национальные валюты.[1] Итак, отдельные непоследовательные попытки России восстановить рублевую зону, а именно вновь закрепить за рублем функции коллективной валюты, завершились провалом.[2] Подобный итог заранее предрекали отдельные российские ученые-экономисты, согласно выводам которых валютный союз – маловероятное решение для экономического пространства СНГ[3].

Общее и особенное в восстановлении национальных валют стран ЦЕА

Анализ процессов распада рублевой зоны – «размежевания» национальных валют стран ЦЕА с советским рублем – позволил выявить общие черты и специфику становления их денежно-банковских систем.

[1] 7 сентября 1993 г. шесть республик (Казахстан, Армения, Россия, Беларусь, Узбекистан, Таджикистан) подписали Соглашение о практических мерах по созданию рублевой зоны нового типа (См.: *Granville B., Lushin A.* Op. cit.; *Дамбровский М. Указ.* соч. С. 14-15).

[2] Исключением стал лишь Таджикистан, который ввел собственную валюту лишь в мае 1995 года.

[3] Первая такая попытка имела место в 1992 г. с подписанием многостороннего "Соглашения о единой денежной системе и о согласованной кредитно-денежной и валютной политике государств, использующих рубль в качестве официального средства платежа" с Арменией, Беларусью, Казахстаном, Киргизстаном, Молдовой, Таджикистаном и Узбекистаном. Среди следующих в первую очередь отметим инициативу создания в 1993 г. Межгосударственного банка СНГ, который задумывался как центр развития расчетов в национальных валютах между странами Содружества. Однако он не выполнил эту функцию из-за обособленности монетарной политики центральных банков этих государств. Не принесла желаемого результата и попытка создать единую рублевую зону для РФ и Беларуси, в 1994 г. подписавших "Соглашение об объединении денежных систем Республики Беларусь и Российской Федерации и об условиях функционирования общей денежной системы".

В первые годы независимости политико-экономическая ситуация в государствах ЦЕА характеризовалась как экстремальная, что, в свою очередь, усугублялось разрушительным финансовым давлением со стороны РФ, заморозившей валютные счета физических и юридических лиц во всех постсоветских республиках. Поначалу, как свидетельствуют данные, приведенные в табл. 2, в центральноевразийских странах определенное время имело место обращение сначала советского, а затем и российского (федеративного) рубля. Однако РФ стала вытеснять эти страны из сферы обращения своей новой валюты – российского (федеративного) рубля. Из-за развала механизма взаиморасчетов начался процесс свертывания не только внешних (общесоюзных), но и внутренних экономических и производственных связей. Длительные задержки заработной платы вызвали заметное усиление социальной напряженности; предприятия промышленности, сельского хозяйства, строительства, торговли, транспорта и т.д. либо резко сократили свою деятельность, либо были просто остановлены. Основной формой взаиморасчетов как в каждой отдельной стране ЦЕА, так и между ними и РФ стал бартер. В этих условиях во избежание всеобщего хаоса в каждом государстве необходимо было незамедлительно создавать собственную национальную валюту и банковскую систему.

За основу создания банковской системы была взята двухуровневая модель, состоящая из центрального (национального) банка (первый уровень) и коммерческих банков (второй уровень). Эта структура была закреплена в соответствующих законах, что позволило центральным (национальным) банкам стран ЦЕА сосредоточиться на регулятивных и надзорных функциях, исключив при этом чисто коммерческие функции.

Общими чертами, характеризующими процесс формирования денежно-банковских систем стран ЦЕА, являлись: отсутствие валютного резерва и опыта работы в рыночных условиях; дефицит профессиональных кадров; крайне низкий уровень правовой базы; функционирование "черного" валютного рынка; чрезмерное усиление долларизации экономики; отсутствие системных связей с международными финансовыми институтами.

Для ускоренного формирования рыночной банковской среды в странах ЦЕА в первые годы независимости центральные (национальные) банки

проводили крайне либеральную политику. Механизм выдачи лицензий для банковской деятельности, требования к размеру уставного капитала и в целом процедурные формальности были весьма упрощенными, что способствовало созданию за короткий срок в этих странах значительного количества коммерческих банков, большинство из которых не соответствовало даже элементарным нормам банковской деятельности, не говоря уже о международных стандартах. В последующие годы в связи с экономическим развитием стран региона требования к местным коммерческим банкам возросли, поэтому большинство из них, не адаптировавшись к новым условиям работы, были вынуждены прекратить свою деятельность. Процесс трансформации и качественного развития коммерческих банков продолжается, и на начало 2009 года в странах ЦЕА насчитывалось 448 банков, тогда как в 1994-м только в Азербайджане и Украине их было 417.

К специфическим особенностям становления националь-ных валют стран ЦЕА можно отнести следующие:

· В некоторых странах ЦЕА (Украина, Беларуси, Молдова, Узбекистан и Грузия) до введения национальных валют в обращении находились денежные суррогаты – купоны и чеки, а в Таджикистане – российский рубль (см. табл. 2).

· На интенсивность и эффективность формирования денежно-банковских систем оказывали воздействие политические и этнотерриториальные конфликты. Они имели место как внутри отдельных стран (военное противостояние 1992 г. в Таджикистане, завершившееся в 2000 г. национальным примирением, а также остающаяся и сегодня проблема сохранения территориальной целостности Грузии[1] и Молдовы[2]), так и между странами ЦЕА (армяно-азербайджанский, нагорно-карабахский конфликт, в результате которого Армения оккупировала около 20% территории Азербайджана).

· Денежно-банковская система Туркменистана формировалась особняком, фактически в условиях самоизоляции и абсолютной президентской власти, игнорирующей объективные рыночные механизмы

[1] В связи с сепаратистской политикой Абхазии, Южной Осетии и Самцхе-Джавахетии.
[2] В связи с сепаратистской политикой Приднестровья.

и интеграционные тенденции в мировой финансовой системе. По существу, в 1990-2006 гг. туркменский манат был полностью изолирован от международных валютных процессов.

· В некоторых странах региона (Узбекистан и Туркменистан) до сих пор нет свободной внутренней конвертации национальных валют, и, как следствие, там порой продолжают осуществляться нелегальные валютные операции.

· Серьезное воздействие на стабилизацию национальных валют в ряде случаев (Азербайджан, Казахстан и Туркменистан) оказывает значительный экспорт углеводородного сырья, за счет которого эти страны в последние годы достигли высоких показателей экономического роста и сформировали существенные золотовалютные резервы.

Особо следует, на наш взгляд, остановиться на феномене долларизации, значительно распространившемся во всех странах ЦЕА, хотя и в разной степени (см. табл. 3).

По оценкам составителей рейтинга, наиболее высокий уровень долларизации в центральноевразийском регионе наблюдался в Таджикистане (13), наименьший – в Узбекистане (5). Азербайджан (6) наряду с Украиной (8), Казахстаном (7) и Узбекистаном входит в группу умеренно долларизированных стран, тогда как другие страны Центрального Кавказа – Армения и Грузия (9) отнесены к числу высоко долларизированных. Следует отметить, что и МВФ при оценке долларизации в развивающихся странах за 1996-2005 гг. причислил эти два центральнокавказских государства к той же группе: по его данным, долларизация в них, особенно за последние пять лет, превышала 70% (в Грузии – более 80%). Среди причин быстрого роста уровня долларизации их национальных экономик называют диверсификацию активов, неразвитость финансовых рынков, нестабильность макроэкономической среды (прежде всего продолжительную инфляцию и неустойчивую динамику валютного курса), в условиях которой экономические агенты во избежание обесценения сбережений и валютного риска предпочитают иностранные активы национальным.[1] Азиатский кризис и последовавшие за ним экономические потрясения в России (1997-1998 гг.) также способствовали поддержанию высокого уровня долларизации в

странах ЦЕА, вызвав при этом растущее недоверие как к российскому рублю, так и к национальной валюте, хотя в отдельных из них оно проявилось в сравнительно меньшей степени. Положение усугублялось усилением долларизации кредитного портфеля, что связано с привлечением кредитов международных финансовых организаций для потребностей долгосрочного экономического развития.

Рейтинг долларизированных стран ЦЕА (март 2005 г.)[1]

Таблица 3

Сводный индекс	Страны
Высоко долларизированные страны	
13	Таджикистан
11	Киргизстан
10	Молдова
9	Армения, Грузия, Туркменистан, Беларусь
Умеренно долларизированные страны	
8	Украина
7	Казахстан
6	Азербайджан
5	Узбекистан

[1] Рейтинг развивающихся стран и стран с переходной экономикой по степени частичной долларизации составлен Центром экономических исследований Московского международного института эконометрики, информатики, финансов и права по методике Национального бюро экономических исследований США. В соответствии с этой методикой уровень долларизации определяется тем, какую часть своих средств домохозяйства и фирмы держат в иностранных активах и насколько велики займы государства и компаний в иностранной валюте. Для оценки частичной долларизации служит сводный индекс, рассчитываемый как сумма трех переменных: (1) отношение банковских вкладов в иностранной валюте к агрегату "широких денег", (2) отношение внешнего долга к ВВП страны, (3) доля долга частного сектора в совокупном внешнем долге страны. Исходными данными послужили базы данных Global Development Finance (Всемирный банк), International Financial Statistics и World Economic Outlook database (МВФ), Joint OECD-BIS-IMF-World Bank Statistics (Банк международных расчетов) по состоянию на март 2005 года.

Принятые за последние годы меры по совершенствованию денежно-банковской системы способствовали частичному снижению уровня долларизации в странах ЦЕА, хотя проблема оптимизации ее уровня все еще остается актуальной.

Итак, краткий обзор двухвековой истории взаимодействия денежно-банковских систем Российского государства и стран ЦЕА свидетельствует о том, что:

во-первых, до завоевания последних Российской империей в них имелись развитые денежные хозяйства, активно вовлеченные в региональные товарно-денежные отношения;

во-вторых, после завоевания стран ЦЕА Российской империей в них ликвидированы национальные деньги, вытеснены иностранные валюты (Польши, Литвы, Османской империи, Ирана, Индии) и российский рубль стал единственной законной валютой;

в-третьих, с распадом Российской империи (1917 г.) и в период независимости (1918-1922 гг.) страны ЦЕА восстановили национальные денежно-банковские системы, которые стремились интегрироваться в мировое финансовое пространство;

в-четвертых, с образованием Союза ССР были сразу ликвидированы национальные валюты и национальные банки и восстановлена российская рублевая зона в трансформированном виде, т.е. интеграция денежно-банковских систем России и стран ЦЕА осуществилось на советско-социалистических принципах;

в-пятых, с распадом Союза ССР (1991 г.) страны ЦЕА вновь обрели

[1] См.: *Savastano M.* Dollarization in Latin America: Recent Evidence and Policy Issues. В кн.: The Macroeconomics of International Currencies: Theory, Policy and Evidence / Ed. by P. Mizen, E.J. Pentecost. Gloucestershire: Edward Elgar, 1996; *Balino T., Benett A., Borensztein E.* Monetary Policy in Dollarized Economies // IMF Occasional Paper No. 171, 1999; *Mongardini J., Johannes M.* Ratchet Effects in Currency Substitution: An Application to the Kyrgyz Republic // IMF Working Paper, WP/99/102, 1999; *Моисеев С.Р.* Экономика долларизации // Дайджест-Финансы, 2000, № 10. С. 9-13; *Vetlov I.* Dollarization in Lithuania: An Econometric Approach // BOFIT Discussion Papers, 2001/1; *Пионтковский Р.В.* Долларизация, изменчивость инфляции и неразвитые финансовые рынки в переходных экономиках // Консорциум экономических исследований и образования. Научный доклад № 03/02. Москва: EERC, 2003. С. 7; *Heysen S.* Dollarization: Controlling Risk Is Key // Finance & Development, March 2005, Vol. 42, No. 1, P. 44-45.

независимость и стали создавать национальные денежно-банковские системы с учетом закономерностей развития мировой финансовой системы. Таким образом, анализ развития денежно-банковских систем стран ЦЕА подтверждает тот факт, что они уже завершили начальный этап институционализации и открыты для интеграции как внутри региона, так и в мировое финансовое пространство.

Evolution of National Currencies of Central Eurasian Countries: General and Specific Features

E. Ismailov

In this article the author analyses the evolution of national currencies of Russian empire and Central Eurasian countries. He examines stages in their development and the impact of globalization on this process. The special attention is given to the processes of formation of the Russian (imperial) rouble zone, its transformation into the Soviet rouble zone, collapse of the latter and emergence of national currencies of Central Eurasian countries. The general and specific features of restoration of the regional countries' national currencies with a special accent on widespread in the region dollarization phenomenon also are under consideration.

ცენტრალური ევრაზიის ქვეყნების ვალუტების ევოლუცია: საერთო და განსაკუთრებული

ე. ისმაილოვი

სტატიაში ავტორი აანალიზებს რუსეთის იმპერიისა და ცენტრალური ევრაზიის ქვეყნების ეროვნული ვალუტების ევოლუციას. ის იკვლევს მათ განვითარებასა და ამ პროცესზე გლობალიზაციის ზეგავლენას. განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებულია რუსული (იმპერიული) რუბლის ზონის ფორმირების პროცესზე, მის რღვევასა და ცენტრალური ევრაზიის ქვეყნების ეროვნულ ვალუტათა აღმოცენებაზე. ასევეა განხილულია რეგიონის ქვეყნების ეროვნულ ვალუტათა საერთო და განსაკუთრებული მახასიათებლები, თანაც, ყურადღება გამახვილებულია რეგიონში დოლარიზაციის ფენომენის გავრცელებაზე.

ინტერნეტ-ბანკინგი საქართველოს საბანკო სისტემაში და მისი განვითარების ტენდენციები (სტატისტიკური კვლევის მეხედვით)

ჯამლეთ მამითრიშვილი
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი,
ნინო ხიმთარიშვილი
თსუ ეკონომიკისა და ბიზნესის
მაგისტრანტი,
ლეონა მამითრიშვილი
საქართველოს პარლამენტის სტაჟიორი

XXI საუკუნეში, ეკონომიკური გლობალიზაციისათვის დამახასიათებელი დაჩქარებული სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესისა და მაღალკონკურენტული გარემოს პირობებში, ბანკების ყოველდღიური ზრუნვის საგანია საბანკო მომსახურებაში ინოვაციური პროდუქტებისა და ტექნოლოგიების დანერგვა.

ამ თვალთახედვით, ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სამეცნიერო-ტექნიკური მიღწევაა ინტერნეტი, რომელიც კომპიუტერების საჯარიდ ხელმისაწვდომობის ქსელურ სისტემას წარმოადგენს. ინტერნეტმა თავის მხრივ ხელშესაწყობობის ქსელურ სისტემას წარმოადგენს. ინტერნეტმა თავის მხრივ ხელშესაწყობი მისცა ახალი საბანკო პროდუქტების, მათ შორის, ინტერნეტ-ბანკინგის შექმნას. საბანკო ტექნოლოგიების სფეროში ინტერნეტ-ბანკინგის პიონერად ითვლება აშშ (1995წ), ხოლო პოსტსაბჭოურ სივრცეში ანალოგიური საბანკო მომსახურება 1998 წლის მაისში თავის კლიენტებს შესთავაზა რუსეთის "ავტობანკმა."[1]

საქართველოს რეალობაში პირველი ინტერნეტ-ბანკინგის პიონერად მოგვევლინა "ბაჰისბანკი", რომელმაც 2002 წლიდან დანერგა მხოლოდ ინფორმაციული სახეობის ინტერნეტ-ბანკინგის სისტემა. ამ

[1] ნ. ჯარსიშვილი. ინტერნეტ-ბანკინგი საქართველოში, ნაშრომები, №27, 2004 წ.

ტექნოლოგიით (ინტერნეტ-ბანკინგით) აქტიური საბანკო ოპერაციების შესრულება საქართველოს მოსახლეობას იმავე 2002 წლის ოქტომბერში პირველად "თიბისი ბანკმა" და "საქართველოს ბანკმა" შესთავაზა. დღეისთვის ინტერნეტ-ბანკინგი დანერგილია მსოფლიოს 1500-ზე მეტ ბანკში, მათ შორის საქართველოს 12 ბანკში (20 ბანკიდან).

ინტრნეტ-ბანკინგი წარმატებით (თუმცა განსხვავებული ტემპით) ვითარდება მთელ მსოფლიოში, რადგან მზარდი კონკურენციის პირობებში, ბანკს ამ პროდუქციის მეშვეობით საშუალება ეძლევა შეინარჩუნოს არსებული და მოიზიდოს ახალი კლიენტები; ამასთანავე, მაქსიმალურად, თითქმის 100-ჯერ, შეამციროს ინტერნეტ - ბანკინგით განხორციელებული ერთი ოპერაციის ხარჯი (ფილიალში ოპერატორის მიერ გაკეთებულ იგივე ოპერაციაზე გაწეულ ხარჯთან შედარებით).[1]

ბიზნეს-ტექნოლოგიების კვლევაზე დაბაზებული ფირმა "ჯუფითერ რიზერჩის" მონაცემებით, აშშ-ში ადგილი აქვს ინტერნეტ-ბანკინგით მოხარგებლე დიახალხისების რიცხოვნობის სიხტემატურ ზრდას, რის შედეგადაც მათი რიცხოვნობა 2003 წლის 29,6 მლნ-დან 2008 წლისთვის თითქმის გაორმაგდა და 56 მლნ შეადგინა, ხოლო რუსეთში ჩატარებული კვლევის შედეგების მიხედვით დადგინდა, რომ ინტერნეტ-ბანკინგით განხორციელებული ოპერაციების ბრუნვის მოცულობა 2008 წელს, 2007 წელთან შედარებით, 1.5-ჯერზე მეტად (54%-ით) გაიზარდა.[2]

საქართველოს საბანკო სისტემაში ინტერნეტ-ბანკინგის ნოვაციური პროდუქტების დანერგვის ტენდენციაზე მჯელობისას, საინტერესოდ და აუცილებლად მიგვაჩნია იმის ცოდნა, **თუ რა მდგომარეობაშია დღეს ქართული ინტერნეტ-ბანკინგი, რამდენად იცნობს მას მომხმარებელი, თვლის თუ არა მას პერსპექტიულ პროდუქტად ან რა არ აკმაყოფილებს და რის გაუმჯობესებას ისურვებდა იგი?**

ამ კითხვებზე პასუხის გასაცემად ჩვენს მიერ ჩატარებულ იქნა სოციოლოგიური გამოკვლევა დაახლოებით 500 აბონენტის გამოკითხვით. გამოკითხვის ანკეტა შედგენილ იქნა დასმულ კითხვებზე ამომწურავი პასუხების მიღების უზრუნველყოფის გათვალისწინებით. კვლევამ მოიცვა მოსახლეობის ყველა სოციალური ფენისა და ასაკობრივი ჯგუფების წარმომადგენელი. მოსახლეობის სხვადასხვა ნაწილის გამოკითხვა დაეკვემდარა განვეახლვრა ის კონკრეტული სეგმენტი, რომელიც უფრო მეტადაა დაინტერესებული აღნიშნული მომსახურებით, ასევე გამოვკვლიეთ კლიენტების ის პოტენციური ჯგუფები, რომლებიც სათანადო ინფორმირებისა და პროდუქტის გაცნობის შემდეგ აუცილებლად გახდებიან ინტერნეტ-ბანკინგის კლიენტები.

კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე, მონაცემები გავაანალიზეთ როგორც მთლიანობაში, ასევე გამოკითხულთა ასაკობრივი და პროფესიული ნიშნების მიხედვით. კერძოდ, რესპონდენტები დავყავით **4 ასაკობრივ ჯგუფად: I ჯგუფი**: 20-დან 30 წლამდე, **II ჯგუფი**: 31-დან 40 წლამდე, **III ჯგუფი**: 41-დან 50 წლამდე და **IV ჯგუფი**: 50 წლის ზემოთ. გამოკითხულია ასაკობრივი დიფერენციაციის მიხანი იყო დაგვედგინა: რომელი კატეგორიის მოსახლეობა იცნობს უკეთ ინტერნეტ-ბანკინგს, რომელი მათგანი იყენებს მას უფრო ინტენსიურად, საკუთარი პროდუქტის პოზიციონირების დროს რომელ ასაკობრივ ჯგუფზე უნდა იყოს ორიენტაცია ბანკმა, არის თუ არა საკმარისი ბაზა იმისათვის, რომ შეიქმნას სისტემის დიფერენცირებული ინტერფეისი სპეციალურად რომელიმე ასაკობრივი ჯგუფისათვის, დადგინდეს, რა მიმართულებით უნდა მოხდეს მომავალში პროდუქტის რეკლამირება.

რესპონდენტთა დიფერენციაცია ასევე მოხდა **პროფესიული ნიშნის** მიხედვით, იმის დასადგენად, თუ რომელი პროფესიის ადამიანებისათვის არის უფრო საჭირო ინტერნეტ-ბანკინგის გამოყენება და რომელი კატეგორიის მოსახლეობა იყენებს მას შედარებით ინტენსიურად, რათა კვლევის შედეგების საფუძველზე გვქონოდა საშუალება, განგვესაზღვრა რა ხასის ცვლილებებისა და დამატებების შეტანაა აუცილებელი სისტემაში მისი მომხმარებლების რიცხოვნობის ზრდისათვის.

აღნიშნულის შესაბამისად, თავდაპირველად შევისწავლეთ ასაკობრივი ჯგუფის მიხედვით ჩატარებული კვლევის შედეგები. გამოკითხულთა უმრავლესობა-287 აბონენტი (ანუ გამოკითხულთა დაახლოებით 57%) მოხვდა პირველ ჯგუფში; 31-40 წლამდე ასაკობრივ ჯგუფში რესპონდენტების რაოდენობამ შეადგინა 140 (27.8%), შესაბამისად, 41-დან 50 წლამდე ასაკობრივ ჯგუფში-60 (11.7%) და 50-ზე მეტ ასაკობრივ ჯგუფში დაფიქსირდა 17 აბონენტი (3.5%).

კითხვაზე-"გსმენიათ თუ არა ინტერნეტ-ბანკინგის შესახებ"? 30 წლამდე ასაკობრივი ჯგუფის რესპონდენტთა 62.7%-მა (180 კაცი) უპასუხა დადებითად, ხოლო 37.3%-მა (107) – უარყოფითად. II ჯგუფის (31-

[1] Егорова А. М., Интернет-банкинг в мировом масштабе. банковские технологии, 2000. №9.
[2] I Forum, Итоги 2008 года. 13.05.2009

40%) რესპონდენტთა დაახლოებით 39% (54 კაცი) ფლობს ინფორმაციას ინტერნეტ-ბანკინგზე. ხოლო 61%-ს (86) საერთოდ არაფერი სმენია ამ ინოვაციური პროდუქტის შესახებ. III ჯგუფში დაფიქსირებული 60 გამოკითხულიდან 43-მა (თითქმის 73%), ხოლო IV ჯგუფიდან კი 88%-ზე მეტმა (17-დან 15 პიროვნებამ) არ იცის არაფერი ინტერნეტ-ბანკინგის, როგორც მომსახურების ინოვაციური პროდუქტის თაობაზე.

ნაშრომში გამოკვლევიდან ნათლად ჩანს, რომ ახაკის მატების პროპორციულად მცირდება ინტერნეტ-ბანკინგის შესახებ ადამიანთა ინფორმირებულობის დონე. კერძოდ, თუ I კატეგორიის რესპონდენტებში ინტერნეტ-ბანკინგის სისტემის შესახებ ე.წ. "მცოდნეთა" (ინფორმირებულთა) რიცხვი გამოკითხულთა რაოდენობის ნახევარზე მეტია (62.7%), უკვე ბოლო IV ასაკობრივი ჯგუფისთვის იგი მცირდება და 12%-საც ვერ აღწევს. მთლიანი შედეგის მიხედვით კი სულ გამოკითხულთა 50,2%-ს სმენია ინტერნეტ-ბანკინგის, როგორც ერთ-ერთი საბანკო პროდუქტის შესახებ, ხოლო შესაბამისად 49,8%-ს არაფერი გაუგონია ასეთ მომსახურებაზე.

ინტერნეტ-ბანკინგის შესახებ ინფორმაციულობის დონის გარკვევასთან ერთად, კვლევის მიზანს შეადგენდა იმის განსაზღვრა, თუ როგორია ამ მომსახურებით მოსახლეობის სარგებლობის დღევანდელი რეალური მდგომარეობა (იხ. ცხრილი).

ინტერნეტ-ბანკინგის მომსახურებით სარგებლობის მაჩვენებლები (გამოკითხვის შედეგები)

ასაკობრივი ჯგუფები	გამოკითხულთა რაოდენობა	დადებითი პასუხი		უარყოფითი პასუხი	
		რაოდენობა	%	რაოდენობა	%
20-30 წ.	287	53	18.5	234	81.5
31-40წ.	140	16	11.4	124	88.6
41-50წ.	60	2	3.3	58	96.7
50-ზე ზევით	17	2	11.8	15	88.2
სულ	504	73	14.5	431	85.5

როგორც ცხრილის მონაცემებიდან ჩანს, სისტემის ყველაზე მეტი მომხმარებელი დაფიქსირდა I ასაკობრივ ჯგუფში (18,5%). შემდეგ კატეგორიებში მათი რიცხვი მკვეთრად კლებულობს, ხოლო 41-50 წლის ასაკობრივ ჯგუფში მისი ხვედრითი წონა 3,3%-ს არ აღემატება. რესპონდენტთა მთლიანი რაოდენობის მიხედვით აღმოჩნდა, რომ გამოკითხულთა მხოლოდ 14.5% ფლობს ინტერნეტ-ბანკინგით (73 ადამიანი), ხოლო მათი აბსოლუტური უმრავლესობა (85.5%) არ მიმართავს ან საერთოდ არ იცნობს ინტერნეტ-ბანკინგით მოსახურებას.

ინტერნეტ-ბანკინგით მომსახურების დღევანდელი არახარისხიანი (დაბალი) მაჩვენებლის მიუხედავად, საქართველოს მოსახლეობა მას მომავლის პროდუქტად მიიჩნევს. ამას ადასტურებს გამოკითხვის შედეგები, რომლის მიხედვითაც, **კითხვაზე-"თქვენით თუ არა ინტერნეტ-ბანკინგს მომავლის პროდუქტად"?** გამოკითხულთა უმრავლესობამ დადებითი პასუხი გასცა. კერძოდ, რესპონდენტთა 97% მას მომავლის მომსახურებად აღიარებს და მხოლოდ 3% თვლის, რომ ინტერნეტ-ბანკინგი არ გაამართლებს. თუმცა, კითხვაზე, თუ რატომ მიანნიათ ასე, თითქმის ყველამ პასუხისგან თავი შეიკავა.

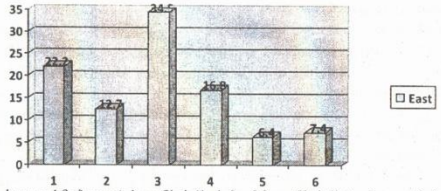
რაც შეეხება **პროფესიული ნიშნით** ჩატარებულ გამოკვლევას, აქაც საკმაოდ ჭრელ სურათთან გვაქვს საქმე. ხელოვნების ჯგუფიდან დაფიქსირდა ინტერნეტ-ბანკინგის სისტემის მხოლოდ ერთი მომხმარებელი, მედიკოსებში – 5, ეკონომისტებში – 27, ხელუნრებში – 4, სოციალურ და სახოგადოებრივ მეცნიერებებში – 42. ასევე დადგინდა, რომ ტექნიკურ ჯგუფში და დიახალხებში დღეისათვის არავინ არ სარგებლობს ინტერნეტ-ბანკინგის მომსახურებით. ყველაზე მეტი მომხმარებელი აღმოჩნდა იურისტებში- 59 გამოკითხულიდან – 37%; ეკონომისტებში – 180-დან (15%). დანარჩენ ჯგუფებში კი უმნიშვნელო მაჩვენებლები დაფიქსირდა.

როგორც გამოკითხვამ გვიჩვენა, რესპონდენტების 50%-ზე მეტს სმენია ინტერნეტ-ბანკინგის შესახებ, რომელთა 11%-მა ინფორმაცია მიიღო რეკლამის საშუალებით, 37%-მა – მეგობრისგან, 27%-მა – კონკრეტული ბანკის თანამშრომლებისგან, 11%-მა – სხვადასხვა წყაროდან.

ამასთან, ინტერნეტ-ბანკინგის მომსახურების გამოუყენებლობის ძირითად მიზეზად გამოკითხულთა 58%-მა დაასახელა ინფორმაციის უქონლობა, 16% არ იცნობს ინტერნეტ-ბანკინგის უპირატესობებს, 14%-მა არ იცის, როგორ გახდეს სისტემის მომხმარებელი, 7% არ უნდობა უსაფრთხოების ზომებს, ხოლო 4%-ს არა აქვს პერსონალური კომპიუტერი და ინტერნეტი.

ამასთან დაკავშირებით, თუ ინტერნეტ-ბანკინგის **რომელი ფუნქცია დაიმკვიდრებს** განსაკუთრებულ **პოპულარობას** საქართველოს მოსახლეობაში, გამოკითხვის შედეგები ასეთია (იხ. დიაგრამა):

ინტერნეტ-ბანკინგის ფუნქციათა გამოყენება (%)

სადაც: 1-ბიბლიოგრაფიის ავანსის შეტყობა; 2-ბალანსის შეტყობა და ამონაწერის მიღება; 3-კომუნალური და სხვა გადასახდელების გადახდა; 4-სხვადასხვა გადარიცხვების წარმოება; 5-საკრედიტო ოპერაციების განხორციელება; 6-კონვერტაციის ოპერაციის განხორციელება.

ჩატარებულმა სოციოლოგიურმა გამოკვლევამ გვიჩვენა, რომ ინტერნეტ-ბანკინგით სარგებლობისას მომხმარებელი უპირატესობას ანიჭებს კომუნალური და სხვა გადასახდელების გადახდას – 34.5%, მობილურის ავანსის შევსებას – 22.2%, სხვადასხვა გადარიცხვის წარმოებას –16.8%, ბალანსის შეტყობას და ამონაწერის მიღებას – 12.7%, კონვერტაციის ოპერაციას – 7.4%, საკრედიტო ოპერაციების განხორციელებას – 6,4%.

ინოვაციური საბანკო პროდუქტების პოპულარიზაციისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მოტივაციის იმ კონკრეტული სახეობების დადგენას, რომელზეც ყველაზე მეტად რეაგირებს მოსახლეობა. შესაბამის კითხვაზე – **"თქვენთვის რაში მდგომარეობს ინტერნეტ-ბანკინგის გამოყენების მოტივაცია?"**- პასუხები შემდეგია:

რესპონდენტების ერთი მესამედი (33%) მიიჩნევს, რომ ინტერნეტ-ბანკინგით შესაძლებელია დროის ეკონომიურად გამოყენება; 26%-ის აზრით, იგი კლიენტებს აძლევს საკუთარ ანგარიშებთან მუდმივი წვდომის საშუალებას; 18% ფიქრობს, რომ ინტერნეტ-ბანკინგი არის საკუთარი დანაზოგების უკეთ კონტროლის ინსტრუმენტი, ხოლო 13%-ს მიაჩნია, რომ იგი საბანკო ოპერაციების დამოუკიდებლად განხორციელების საშუალებაა.

რესპონდენტებმა ინტერნეტ-ბანკინგის **უპირატესობად** ნათელეს:

– ინფორმაციის მიღებისა და დამუშავების სისწრაფე;

– სწრაფი გადახდები და საკუთარი ფინანსური აქტივების მართვა ნებისმიერი ადგილიდან;

– მეტი კომფორტულობა, ბინიდან საკუთარი ანგარიშების მართვის შესაძლებლობა;

– მოგზაურობის დროს მუდმივად საქმის კურსში ყოფნის შესაძლებლობა.

– საკუთარი კაპიტალის თვითმართვის საშუალება;

– დროის და ფინანსური ხარჯების დაზოგვის საშუალება;

– რისკის შემცირება;

– მომსახურების სიმარტივე;

– მოქმედების თავისუფლება;

– ცხოვრების წესის გამარტივება;

– თანამედროვე გამოწვევების დაკმაყოფილების საშუალება.

ამასთანავე, გამოკითხულებმა აღნიშნეს, რომ **მომავალი ინტერნეტ ტექნოლოგიებისაა** და, შესაბამისად, ინტერნეტ-ბანკინგს ამ მხრივ წარმატების მიღწევის დიდი შანსი აქვს.

რაც შეეხება იმას, თუ **"რის გაუმჯობესებას ისურვებდნენ ხისტემაში?"**, გამოკითხულთა უმრავლესობამ ერთხმად აღნიშნა, რომ აუცილებელია მოხდეს პროდუქტის შესახებ მეტი ინფორმაციის გავრცელება. ხურთ, ტარდებოდეს ფართო სარეკლამო კამპანია, რათა უფრო მეტმა ადამიანმა გაიგოს სისტემის უპირატესობები. ნატარდეს PR (პიარ) აქციები, გაუმჯობესდეს მომსახურების ხარისხი და სისწრაფე, გამარტივდეს პროცედურები, უფრო ფართოდ გავრცელდეს სისტემის გამოყენების ინსტრუქციები, გაუმჯობესდეს დაცვის მექანიზმი, მოხდეს ტექნიკური ხარვეზების შემცირება.

გამოკითხვის შედეგებმა ნათლად დაგვანახა ის პრობლემები, რომლებიც ხელს უშლის როგორც ინტერნეტ-ბანკინგის, ასევე სხვა ინოვაციური საბანკო პროდუქტების განვითარებას. ჩვენს მიერ ნატარებულმა კვლევამ და მიღებულ მონაცემებზე დაყრდნობით გაკეთებულმა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ დღეისათვის ქართულ საბანკო სისტემაში მომსახურების ინოვაციური პროდუქტების დანერგვას სერიოზულად აფერხებს შემდეგი გარემოებები:

1. **უსაფრთხოების სისტემების შესახებ მოსახლეობის არასაკმარისი ინფორმირებულობა.** ქართული ბანკების მიერ გამოყენებული ინტერნეტ-ბანკინგის დაცვის სისტემები, შეიძლება ითქვას, სრულად შეესაბამება ამ სფეროში არსებულ მოთხოვნებს და დახავსებულის განვითარებული ქვეყნების ბანკების მიერ გამოყენებული დაცვის სისტემების იდენტურია. ამიტომ, ქართველ მოსახლეობას თითქოს არ უნდა ჰქონდეს მისთვის საჭირო ოპერაციების ინტერნეტ-ბანკინგით განახორციელების შიში. მაგრამ უნდობლობის მიზეზი ძირითადად მოსახლეობის ინფორმირებულობის დაბალი დონეა. როგორც კვლევამ აჩვენა, გამოკითხულთა 7% იმიტომ არ სარგებლობს სისტემის მომსახურებით, რომ უბრალოდ არ ენდობა მას. ამიტომ, ვფიქრობთ, ბანკები უნდა დაფიქრდნენ გამოკვლევით მიღებულ შედეგზე და მკვეთრად შეცვალონ თავიანთი პოლიტიკა ინტერნეტ-ბანკინგთან დაკავშირებით, კერძოდ, მხედველობაში გვაქვს ის, რომ აუცილებელია პროდუქტის წინწაწევის პირობებში უფრო მეტი აქცენტი გაკეთდეს უსაფრთხოების სისტემების ეფექტიან მუშაობაზე.

2. **ახალი პროდუქტების ცუდი შეფუთვა, მათი წინწაწევისა და რეალიზაციის არაეფექტიანი მეთოდების გამოყენება.** მეორე მნიშვნელოვანი პრობლემა, რომელიც გამოიკვეთა კვლევის პროცესში, არის ბანკების მხრიდან ინტერნეტ-ბანკინგის პოპულარიზაციის მიზნით შემუშავებული მარკეტინგული ღონისძიებების საერთოდ არარსებობა ან მათი სისუსტე. შევიხსენებთ რა ყველა ქართული ბანკის მიერ ამ კუთხით გატარებული ღონისძიებები, აღმოჩნდა, რომ ერთადერთი მარკეტინგული მიდგომა, რომელიც აღნიშნული პროდუქტის მიმართ ფიქსირდება, არის ხსენებასხვა პროდუქტის კომპლექსური გაყიდვა. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი (თუ არა ყველაზე მთავარი) მომენტი ახალი პროდუქტის რეალიზაციისათვის არის მოსახლეობის ინფორმირებულობის მაღალი დონე. ქართული ბანკები ამ მხრივაც მოისუსტებენ. კვლევამ აჩვენა, რომ გამოკითხულთა ყველაზე დიდი რაოდენობა (58%) სწორედ არაინფორმირებულობის გამო არ არის სისტემის მომხმარებელი, ასევე 16% არ იცნობს სისტემის უპირატესობებს, ხოლო 14%-მა არ იცის, როგორ გახდეს მომხმარებელი. შეხსენებისად, მოქმედებს ზოგადი რეაქცია:

არ არსებობს ინფორმაცია → არ არსებობს ინტერესი → არ არსებობს მოთხოვნა.

ინფორმაციის გავრცელების დაბალი დონის პირობებში, ბანკები კარგავენ დიდი რაოდენობით კლიენტებს, რაც საბანკო ეკონომიკისა და გამჭვირვალე კონკურენციის პირობებში დაუშვებელია;

3. **კომუნიკაციების თანამედროვე საშუალებებისადმი მოსახლეობის ხელმიუწვდომლობა და არასაკმარისი ცოდნა.** ცნობილია, რომ ინტერნეტსა და პერსონალურ კომპიუტერს ფაქტობრივად მთელი აწყობილი დღეს ყველა ნოვაცია საბანკო სექტორში. ვინაიდან საქართველოში ამ რესურსების დეფიციტია, შეხსენებისად, არ არსებობს აღნიშნულ პროდუქტზე მოთხოვნაც და ასევე შეზღუდულია მოსახლეობის განათლების დონე ამ სფეროში. ამის დასტურად საკმარისია აღინიშნოს, რომ სტატისტიკის დეპარტამენტის მონაცემებით, 2008 წელს საქართველოში ინტერნეტში ნაროული იყო დაახლოებით 613,5 ათასი ადამიანი, ანუ ქვეყნის მთლიანი მოსახლეობის მხოლოდ 14%.

4. **ქართველთა მენტალური თვისებები.** ერთ-ერთი საკმაოდ ანეკდოტურია პრობლემა ის, რომ ქართველები ხასიათის ადვილად არ ეცლებიან. ჩვენ დიდად არ ვენდობით სხვებს რეკლამებს, ვინაიდან ვიცით, რომ ყველა კომერციული ორგანიზაცია, საბოლოო ანგარიშით, თავისი კეთილდღეობისათვის უფრო იღწვის, ვიდრე მომხმარებლის ინტერესებისათვის. ვფიქრობთ, სწორედ ამითაა განპირობებული, რომ 37%-მა ინტერნეტ-ბანკინგის შესახებ ინფორმაციის მიღების წყაროდ დაასახელა არა რეკლამა, ინტერნეტი, საკუთარი ლიტერატურა ან ბანკის თანამშრომელი, არამედ – მეგობარი. მიგვანია რომ, დროთა განმავლობაში ეს დამოკიდებულება უნდა შეიცვალოს.

ზემოთ მოტანილი მსჯელობების საფუძველზე შეგვიძლია მოკლედ **ჩამოვაყალიბოთ წინადადება – რეკომენდაციები,** რომლებიც, ვფიქრობთ, გამოადგებათ ქართულ ბანკებს თავიანთი საქმიანობის გაუმჯობესებაში:

- კვლევის შედეგებიდან გამომდინარე, აუცილებელია გაიზარდოს ინოვაციების შესახებ **საზოგადოების ინფორმაციულობის დონე.** მეტი რეკლამა და ბანკის თანამშრომლების მხრიდან მეტი აქტიურობა, ეს ის აუცილებელი კომპონენტებია, რაც ხელს შეუწყობს ინოვაციური პროდუქტების პოპულარიზაციის გაზრდას;
- **გადაუდებელ ღონისძიებად** მიგვაჩნია **ყველაზე მარკეტინგული პოლიტიკის შემუშავება,** კერძოდ, ინტერნეტ-ბანკინგის პოპულარიზაციისათვის სხვადასხვა მარკეტინგული მიდგომის გამოყენება, როგორი-

ცია, მაგალითად, ჯგუფური გაყიდვები, წამახალისებელი გათამაშებები და ა.შ. აღსანიშნავია, რომ დღეისათვის არცერთ ქართულ და არც ბევრ სახელვარეულ ბანკში არ ტარდება წამახალისებელი ღონისძიებები. იქნება ეს განხორციელებული ოპერაციების მოცულობიდან, დარეგისტრირების ნომრიდან, თუ სხვა მახასიათებლებიდან გამომდინარე. არადა, როგორც ცნობილია, ასეთი წამახალისებელი აქციებით ბანკს ყოველთვის შეუძლია მიაღწიოს თავის სახელვარეულ მიზანს და შედეგებს;

• აცილებელია ბანკმა, დროდადრო, მოახდინოს თავისი **მომხმარებლების კვლევა**, რომელიც უნდა ითვალისწინებდეს როგორც არსებული მომხმარებლების შესაძლებლებების შეფასებას, მათი სურვილებისა და შენიშვნების გათვალისწინებას, ასევე – **პოტენციური მომხმარებლების** ახალი ჯგუფების კვლევას, რაც საშუალებას იძლევა, შეფასდეს კლიენტების გემოვნება და შეიქმნას მათ მოთხოვნილებებზე ზუსტად მორგებული მომსახურების პროდუქტები;

• ისეთი პროდუქტის პოპულარიზაციისათვის, როგორიც ინტერნეტ-ბანკინგია (ასევე სხვა ონლაინ–მომსახურებები), დიდი მნიშვნელობა ენიჭება **პროგრამის სასიამოვნო ინტერფეისის** შექმნას. არსებობს კვლევის სხვა მეთოდებიც, რომლებიც ბანკების ჭიშარება, მიაღწიონ თავიანთ მიზანს ამ საკითხში. მათ შორის ყველაზე ეფექტურია ისეთი ვებ-გვერდის გახსნა, რომელიც ამომწურავად ახასიათებს მომხმარებელთა სურვილებს. ამასთან, თუ ბანკში კლიენტის მოზიდვის ერთ-ერთ მთავარ ხერხად სახიამოვნო ინტერიერი, გარემო და მომსახურე პერსონალის თბილი და ყურადღებიანი დამოკიდებულება ითვლება, ინტერნეტ-ბანკინგის შემთხვევაში ამ ყველაფერს ცვლის მარტივი, ადვილად გასაგები და მოსახერხებელი ინტერფეისი;

• პროდუქტის პოპულარიზაციის მიზნით შესაძლებელია **საფასო პოლიტიკის** გამოყენებაც. კერძოდ, მეტად ახრობირებული პრაქტიკაა ინტერნეტ-ბანკინგით განხორციელებულ ოპერაციებზე ყველაზე დაბალი საკომისიო განაკვეთის დაწესება ან საერთოდ გაუქმება. როგორც წესი, საფასო პოლიტიკაზე მომხმარებლები ყველაზე მეტად რეაგირებენ, შესაბამისად, ეს მათი ახალი სისტემით დაინტერესების საკმაოდ ძლიერი საშუალებაა. გარდა ამისა, დაბალი საკომისიო გადახახელები ზრდის როგორც სისტემით განხორციელებული გადარიცხვების ბრუნვის მოცულობას, ასევე კლიენტურის რაოდენობასაც;

• პროდუქტის მეტი პოპულარიზაციის მიზნით, ასევე შესაძლებელია **საზოგადოების თავშეყრის ადგილებში შესაბამისი ტექნიკური აღჭურვილობის დამონტაჟება,** რაც კლიენტს საშუალებას მისცემს ინტერნეტ-ბანკინგით სწრაფად განახორციელოს ოპერაციები. ამით მკვეთრად გაიზრდება სისტემის მომხმარებელთა რიცხოვნობა. მოგვანია, რომ პირველ ხანებში მაინც, სასურველია ბანკში თუნდაც ერთი სპეციალისტის გამოყოფა, რომელიც ადწერილ სისტემაზე იქნება მიმაგრებული და, საჭიროების შემთხვევაში, დაეხმარება მომხმარებლებს სხვადასხვა ოპერაციის განხორციელებაში, აუხსნის მათ სისტემის გამოყენების წესებს და უზრუნველყოფს ყველა საჭირო ინფორმაციით. ეს მომსახურება განსაკუთრებით მისახვრებელი იქნება კლიენტთა იმ წრისათვის, რომლებიც არ ფლობენ პერსონალურ კომპიუტერს და არ არიან ნართულნი ინტერნეტის ქსელში.

სპეციალური კომპიუტერების გამოყენებით ბანკს საშუალება მიეცემა შეიტანოს ინტერნეტ-ბანკინგი მომხმარებელების ახალ მიზნობრივ ჯგუფში, ასევე მოიპოვოს და დაისაკუთროს ბაზრის გარკვეული ნაწილი ამ სეგმენტში. სამომავლოდ კი ეს იმის გარანტიაა, რომ ყოველი მომხმარებელი, რომელიც დღეს სარგებლობს ბანკში ადწერილი პროდუქტით, საკუთარი პერსონალური კომპიუტერის შესყიდვის შემთხვევაში, აუცილებლად გააგრძელებს თანამშრომლობას ბანკთან. ამდენად, ამ ღონისძიების გატარებით ბანკები ფაქტობრივად ზრდიან კლიენტების რიცხვს დღეს და "ორჯერვეგენ" მათ მომავლისათვის;

• მნიშვნელოვანია, კომპიუტერმა ბანკებმა დროდადრო ჩაატარონ **ინტერაქტიული გამოკითხვები,** შესაძლებელია ეს იყოს მათ პერსონალურ საიტზე დადებული კითხვა, რომელიც ინტერნეტ-ბანკინგით განხორციელებული რაიმე ოპერაციის შესახებ იქნება დასმული.

ამასთანავე, სასურველი იქნება ხათანადო საიტის შექმნა როგორც ინტერნეტ-ბანკინგის, ასევე სხვა საბანკო პროდუქტების შესახებ გამოკითხვების ჩასატარებლად, სადაც შესაძლებელია კითხვარების დადება რომელიმე ეკონომიკური პროფილის ვებ-გვერდზეც. მაგალითად, ამ მიზნით ურიგო არ იქნება რუსულ ინტერნეტ სივრცეში არსებული საიტის www.internet-banki.ru, გამოცდილების გადმოღება, სადაც ტარდება სხვადასხვა ბანკის ინტერნეტ-ბანკინგის პერიოდული შეფასებები, მომხმარებელი ტოვებს თავის კომენტარებს, სურვილებს სისტემის გაუმჯობესების შესახებ. უკუზანის ბანკს კითხვების მიხედვით ჩაინტერესი

საკითხებზე, რაზეც ბანკის კომპეტენტური თანამშრომლები პასუხობენ.

ამდენად, ქალაქდება აქტიური დიალოგი ბანკსა და კლიენტებს შორის, რაც ნებისმიერი კომერციული ორგანიზაციისათვის მეტად მნიშვნელოვანი და უთუოდ გარკვეული სარგებლის მომტანია.

Internet banking in Georgian banking system and its developing tendencies

J. Shatirishvili,
N.Khitarishvili,
L.Shatirishvili

Internet banking is the modern innovation product, which is inculcated in more than 1500 banks in the world and twelve Georgian banks among them.

There is presented internet banking developing tendencies in the issue. Sociological research has been made according to the age groups and professions of population. There is analyzed:

- modern situation of Georgian internet banking;
- The knowledge level of this innovation product among the population;
- Prevent things from usage this product;
- it's the perspective product or not;
- what aren't the satisfactory factors and what should be improved.

According to the research results, there is presented suggestions about the improvement and extension of internet banking services.

ეკონომიკური განუსაზღვრელობისა და რისკის თეორიული მეფასება [1]

სიმონ ჭელაძეშვილი
თსუ ეკონომიკის და ბიზნესის
ფაკულტეტის სრული პროფესორი

ადამიანის საქმიანობის ნებისმიერი სფეროსათვის დამახასიათებელია რისკი, რადგან იგი დაკავშირებულია მრავალ პირობასა და ფაქტორთან, რაც გავლენას ახდენს მიღებული გადაწყვეტილებების შედეგებზე. მაგალითად, როდესაც ვდებთ ფულს ჩვენს საბანკო ანგარიშზე, არ ვიცით როგორი იქნება მისი მეიდვილობითუნარიანობა იმ მომენტისათვის, როდესაც მოგვინდება ამ ფულით სარგებლობა. ასევე უცნობია მომავალში აქციის ფასი, რაც ნაწილია ღელეს. უცნობია სპეციალობის ანახლაურება, რომელიც უნდა მიიღოს უმაღლეს სასწავლებელში სწავლების. ამრიგად, როდესაც ადამიანები არა არიან დარწმუნებული მომავალში, ისინი მიდიან რისკზე. ყოველდღიურ ცხოვრებაშიც ძალიან ბევრია რისკის ფაქტორი – ავტოკატასტროფაში მოხვედრის რისკი, გაკოტრების ან დაავადების რისკი. რისკი ადამიანთა ცხოვრების ნაწილია და არავითარ გენიალურობას, არავითარ ადამიანურ შეხაძლებლობას არ ძალუძს მისი სრულად აღმოფხვრა. ადამიანებს შეუძლიათ მხოლოდ ნაწილობრივ დაიცვან თავი შესაბამისი მოვლენისაგან რისკის შემცირების მეშვეობით, მაგალითად, დაზღვევის გზით.

სწორედ ამიტომ შეიქმნა ეკონომიკურ სტრუქტურებს, ეკონომიკური განუსაზღვრელობისა და რისკის პრობლემებს უფრო საფუძვლიანად უნდა მივუდგეთ. ამისათვის კი აუცილებელია ჩვენი უნივერსიტეტების შესაბამის ფაკულტეტებზე ისწავლებოდეს ეკონომიკური განუსაზღვრელობისა და გადაწყვეტილებათა მიღების მეთოდოლოგია, რაშიც შეიცავდეს სტატისტიკური მეცნიერება.

[1] წარმოდგენილი სტატია მომზადებულია სახელმწიფო სამეცნიერო გრანტის - „ბიზნესმენთა ქცევის ტიპები და სტრატეგია ეკონომიკური განუსაზღვრელობის პირობებში" – ფარგლებში

როგორც მეწარმეობის კონცეფციის ისტორიული განვითარების ამერიკელი მკვლევარები რ. ჰებერტი და ა. ლინკი აღნიშნავენ, მეწარმეობის თეორიაში რისკის ადგილი ის თემაა რომელზედაც საკმაოდ გამოცდილი და ცნობილი ავტორები, როგორც წარსულში, ასე აწმყოში, მთლიანად ვერ თანხმდებიან. ამასთან, რისკის და განუსაზღვრელობის ანალიზი გახდა აუცილებელი ელემენტი და კვლევის ინსტრუმენტი მეწარმეობაში.

ისტორიაში პირველად რისკის ცნება როგორც მეწარმეობის ფუნქციონალური მახასიათებელი, წამოყენებული იყო XVII საუკუნეში შოტლანდიური წარმოშობის ფრანგი ეკონომისტის რ. კანტილიონის მიერ. ის განიხილავდა მეწარმეს როგორც ფიგურას, რომელიც იღებდა გადაწყვეტილებას და იკმაყოფილებდა ინტერესებს განუსაზღვრელობის პირობებში.

მეწარმის მოგება დაკან ზარალი რისკისა და განუსაზღვრელობის შედეგი და მისი გადაწყვეტილების თანმხლებია. თვით მოგება ანუ შემოსავალი განისაზღვრება იმ სხვაობით, რომელიც არის წარმოების ფაქტორების ან საქონლის განსაზღვრულ შესასყიდ ფასსა და იმ განუსაზღვრელ ფასს შორის, რა ფასადაც ისინი შეიძლება შემდგომ გაიყიდოს.

მეწარმე მუდმივად აკვირდება ფასების ცვლილებას და ამით ის ხდება მოთხოვნისა და მიწოდების ბალანსის მიღწევის პროცესის სუბიექტი სხვადასხვა ბაზარზე. „მეწარმე ბაზრის მუდმივი მოთამაშეა, რომლის მიზანია მაქსიმალური მოგება მინიმალური დანახარჯებისა და რისკის პირობებში".[1]

მნიშვნელოვანია ხაზი გაესვას იმას, რომ კანტილიონის მიხედვით, მეწარმე შეიძლება იყოს ნებისმიერი ინდივიდი, რომელსაც აქვს განჭვრეტის ანუ პროგნოზირების უნარი და ამასთან ერთად სურვილი – თავის თავზე აიღოს რისკი, რომელიც მიისწრაფვის მომავლისაკენ და რომლის ქმედებებიც ხასიათდება შემოსავლის მიღების იმედით და დანაკარგებისათვის მზადყოფნით.

რისკის კონცეფციის განვითარება, რომელიც სამეწარმეო ფუნქციის მნიშვნელოვანი ელემენტია, უპირველესად დაკავშირებულია

[1] Gelaschwili S. Anwendung der Spieltheorie bei der Prognose von Marktprozessen. Statistische Diskussionsbeiträge. Nr. 11. Universität Potsdam, s. 9.

მეწარმის შემოსავლის ბუნების შესწავლასთან. კანტილიონის მიმდევრებიც მსგავს შეხედულებებს იზიარებდნენ რისკის შეფასებაში: სამეწარმეო შემოსავალი ან მისი ნაწილი ამა თუ იმ ფორმით არის რისკის საფუძური და თვისებრივად განსხვავდება შემოსავლისაგან ავანსირებულ კაპიტალზე ან ხელფასზე.

XIX საუკუნის გერმანული კლასიკური სკოლის წარმომადგენელმა ი. ფონ ტიუნენმა პირდაპირ დააკავშირა სამეწარმეო შემოსავლის ხდიდე სამეწარმეო რისკის წარმოშობასთან. ამ დროს ამოსავალ პირობად ტიუნენი უპირველესად იმ გარემოებას თვლის, რომ „... არ არსებობს ისეთი სადაზღვევო კომპანია, რომელიც თავს დაიცავს ყოველი იმ რისკისაგან, რომელიც ბიზნესთანაა დაკავშირებული. ყოველთვის რისკის ნაწილი მეწარმემ თავის თავზე უნდა აიღოს".[1]

რისკის თეორიის მიხედვით, მეწარმის შემოსავლის განსაზღვრას შემოაქვს დროებითი დანაკარგის და შემოსავლის ცნებები მოქმედების ალტერნატიული კურსის გამოუყენებლობის შედეგად. ტიუნენის მიხედვით, მეწარმის მოლოდინი განსაზღვრავს შეგნებულ არეულის განუსაზღვრელი სიტუაციის სახარგებლოდ. მისთვის არასახურველი სიტუაციის შემთხვევაში მან, მოსამსახურისაგან განსხვავებით, შეიძლება ყველაფერი დაკარგოს. ამრიგად, გერმანელი ეკონომისტის მიერ აღწერილ სიტუაციაში, მოგება როგორც მინიმუმი, უნდა უდრიდეს მოსამსახურის შემოსავალს. მაგრამ, მეწარმე რისკავს და რაც უფრო დიდია რისკი, მით უფრო მეტი უნდა იყოს მოგება მოსალოდნელ დანაკარგებთან, ე. ი. მინიმალურ შემოსავალთან შედარებით.

მეწარმის მთლიან შემოსავალში რისკისთვის ანაზღაურების გარდა შედის ასევე ანაზღაურება სამეწარმეო ხელოვნებისათვის. ამ შემოსავლის საფუძველი მეწარმის, როგორც ნოვატორის მოქმედებაა და როგორც ნოვატორ-გამომგონებელი, მეწარმე ჯილდოვდება ამ ფუნქციისათვის მოცემული გაუმჯობესების ან გამოგონების გამოყენებით მიღებული ეკონომიკური ეფექტისაგან. ამრიგად, მეწარმის სახით გააერთიანა რა რისკის ტარების ფუნქცია და სიახლეების რეალიზაციის შესრულება, ტიუნენმა გადალახა მეწარმეობის თეორიის ფუძემდებლის რ. კანტილიონის ცალმხრივი შეხედულებები, რაც გამოიხატებოდა მხოლოდ რისკის ტარებაში.

[1] Дынкин А. А. Предпринимательство в конце XX века, М., Наука,1992. с. 17.

კიდევ ერთმა კლასიკური გერმანული სკოლის წარმომადგენელმა გ. ფონ მანგოლდტმა 1855 წელს გამოაქვეყნა ნაშრომი „მეწარმის ნამდვილი დანიშნულება და სამეწარმეო მოგების ჭეშმარიტი ბუნება". თავისი თეორიული კვლევის ცენტრში, რომელიც მეწარმეობას შეეხება, მან დააყენა რისკის ტარება, როგორც მეწარმის ფუნქციის მნიშვნელოვანი როლი, მაგრამ უფრო დაწვრილებით განიხილა იგი წარმოების სიბრტყეში. „ის, რაც თავისთავად განკუთვნილია გაგებიდან „მეწარმე", მდგომარეობს ერთის მხრივ, წარმოებულ პროდუქციაზე კონტროლით, მეორეს მხრივ – თავის თავზე პასუხისმგებლობა აიღოს ნებისმიერი ხასიათის მოსალოდნელ ზარალზე". მანგოლდტმა რისკის თეორიაში გამოყო ცნებები - „წარმოება შეკვეთაზე" და „წარმოება ბაზრისათვის". „წარმოება შეკვეთაზე" - გარანტირებულია შემოსავალი, ვინაიდან წინასწარ არის ცნობილი შემკვეთი და განსაზღვრულია ფასი, შესაბამისად რისკი მინიმალურია ან საერთოდ არ არსებობს. შესაბამის ხიტუაციებში ფაქტობრივად მოსსნილია განუსაზღვრელობა, რომელიც თან ახლავს წარმოების დაწყებას და საბოლოო პროდუქტის გაყიდვას. ბაზრისათვის წარმოებაში ასეთი განუსაზღვრელობა არსებობს, რადგან პროდუქტი განკუთვნილია გასაყიდად გაურკვეველი მოთხოვნის ფასების პირობებში.

მიაკუთვნა რა მეწარმის საქმიანობა „ბაზრისათვის წარმოებას", მანგოლდტმა პირველმა დასვა საკითხი რისკის ხარისხის შეფასებაზე, რომელსაც ატარებს მეწარმე. ასეთი შეფასებისათვის მას შეჰყავს თავის კვლევაში დროის ფაქტორი. რაც უფრო დიდია დროის მონაკვეთი საქონლის წარმოების დაწყებამდე და მის გაყიდვამდე, მით უფრო დიდია წარმატების განუსაზღვრელობა, უფრო მეტია დანაკარგების რისკი მეწარმისათვის და შესაბამისად, მეტია შრომის დაბალი ანაზღაურების ალბათობა. მეწარმე იღებს თავის თავზე გადაწყვეტილების მთელ სიმძიმეს, რაც დაკავშირებულია ინვესტიციების მოსალოდნელ რენტებსა და ფულად შემოსავლებთან დროში. აქედან გამომდინარე, მანგოლდტის მიხედით, რისკის ტარების ეკონომიკური ფუნქციის პრაქტიკული გადაწყვეტა მეწარმის როლის დანიშნულებაშია - მიიღოს გადაწყვეტილება განუსაზღვრელ გარემოში. ამასთან, მეწარმე რჩება შეგუებული მის ნება-სურვილზე დამოუკიდებელი სიტუაციების ცვლილებებისადმი. მაგრამ, ამასთან ერთად, სახელდობრ „მანგოლდტის მეწარმე" პირველად იღებს თავისი საქმიანობის დროის პორიზონტს, რამაც საფუძველი დაუდო სამეწარმეო რისკის საკითხების დამუშავებას და შესაბამის სამეწარმეო შემოსავალს.

განსაკუთრებით სრული განვითარება რისკის ფაქტორმა როგორც სამეწარმეო ფუნქციის მნიშვნელოვანმა შემადგენელმა, მიიღო ამერიკელი ეკონომისტის ფრენკ ნაიტის შრომებში. ნაიტმა დაუკავშირა სამეწარმეო შემოსავალი არა ნებისმიერ რისკს. მეტიც, მანამდე განხორციელებულ სამეწარმეო რისკის ბუნდოვან და არასრულ კვლევებს ის უკავშირებდა რისკის სხვადასხვა სახეობის არსებობის არაკეთილ გაგებას. იგი თვლიდა, რომ სამეწარმეო რისკი არ არის მხოლოდ ბიზნესმენთან დაკავშირებული.

რისკი, ნაიტის მიხედით, წარმოადგენს ამა თუ იმ მოვლენის ობიექტურ ალბათობას და შეიძლება იყოს გამოხატული რაოდენობრივად, კერძოდ შემოსავლების ალბათური განაწილების სახით. რაც მეტია სტანდარტული გადახრა მოსალოდნელი სიდიდისაგან ასეთი განაწილებით, მით ნაკლებია რისკი და პირიქით.

ამავე დროს არსებობს განუსაზღვრელობა, რომელიც იმას ნიშნავს,რომ მოსალოდნელი შემოსავალი პრინციპში შეიძლება მიღებულ იქნეს, მაგრამ ასეთი შემოსავლის გაზომვა ან გამოთვლა შეუძლებელია. ასეთ ხიტუაციებს ფ. ნაიტი მიაკუთვნებდა. მაგალითად, სამოხმარებლო მოთხოვნის ქცევასა და მომართულებას.

რისკი, გაზომილი ალბათური განაწილებით, უნდა მიეკუთვნოთ წინასწარ დაზღვეულ კატეგორიას. სახელდობრ, რისკი როგორც ასეთი, გათვალისწინებულია საწყის საინვესტიციო გადაწყვეტილებებში და გარდაიქმნება, ნაიტის ხიტყვებით, „სარჯების მუდმივ ელემენტად" დაზღვევის სახით. ასეთი რისკი არ არის მეწარმისათვის განუსაზღვრელობის ფაქტორი და შესაბამისად წარმოალგენს მისი მოგების ან დანაკარგის მიზეზს.

რისკთან ერთად აუცილებელია განვიხილოთ „ჩამდვილი" განუსაზღვრელობა, რომელშიც ვლინდება სამეწარმეო ფუნქცია, ასევე მისი შემოსავალი. სახელდობრ - დაუზღვეველი განუსაზღვრელობა, რომელიც ინვესტორ-მეწარმეთა კაპიტალში არ არის გათვალისწინებული და გარკვეულწილად ხდება მეწარმის საქმიანობის „ფარ-

[1] Дынкин А. А. Предпринимательство в конце XX века. М., Наука.1992. с. 23.

მი". შემოსავლის ნაშთი, რომელსაც იღებს მეწარმე, ეკლიბლება ყველა ვალდებულების შესრულებისა და დაკმაყოფილების შემდეგ, მათ შორის სადაზღვევო რისკისაც. ამ ნაშთის სიდიდე კი დამოკიდებულია ნაწილობრივ მეწარმის "ენარზე "გაიარის" განსახღვრულობაში, და აგრეთვე არსებულ ეკონომიკურ გარემოში შემთხვევითი ფაქტორების მოქმედების ხასიათზე. შედეგად „მხოლოდ იმ რისკს მივყავართ სამწარმეო მოგებასთან, რომელიც წარმოადგენს უნიკალურ განუსაზღვრელობას და გამომდინარეობს საბოლოო პასუხისმგებლობიდან, რაც თავისი ბუნებით არ შეიძლება არც დაზღვეოს, არც კაპიტალიზებული და კომპენსირებული იყოს ჯამაგირით."[1]

მომავლის განუსაზღვრელობა ყოველი შემდგი დღის განუყრელი მახასიათებელია და მხოლოდ ის ინდივიდები, რომლებსაც მუდმივად აქვთ მასთან საქმე თავიანთ ეკონომიკურ მოღოდინში, არიან მეწარმეები. რ. კანტილიონი თვლიდა, რომ მეწარმეობის ფუნქცია - ეს განუსაზღვრელობაში მოქმედებაა, რაშიც ის პოულობს თავისი მატერიალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების წყაროს. სწორედ ეს ფუნქცია ნაცდო მისი საბაზრო სისტემის კონცეფციის საფუძველში.

განუსაზღვრელობის პირობებში პირადი პასუხისმგებლობა მიღებულ გადაწყვეტილებებზე არის ასევე ე. შეკლის კვლევის მოტივი. მისთვის დამახასიათებელია წონასწორობის მდგომარეობის საერთოდ უარყოფა, რომლის გარეშეც შეუძლია იარსებოს მეწარმემ და რომლის დარღვევაც მისი საქმიანობის მიმართულებაა. იგი მიიჩნევს, რომ მთავარი ფუნქცია განუსაზღვრელობის გადატანა და გადაწყვეტილების მიღებაა. ეს უკანასკნელი ხორციელდება ინტუიციის ან ინსტინქტის დონეზე სრული პასუხისმგებლობით. განუსაზღვრელობა აგრეთვე არის „გონების მდგომარეობა", რადაც სუბიექტური, მაგრამ რომელიც შეხლულია როგორც პირადი, ასევე გარემო პირობებით.

ფ. ნაიტის კვლევები სამწარმეო შემოსავალზე საფუძვლად დაედო თანამედროვე ხედვას რისკსა და განუსაზღვრელობაზე. მისი შედეგები საშუალებას გვაძლევს შევაფასოთ კორპორაციების ტრადიციულ მართვასა და მეწარმეობას შორის არსებული ხაზღვრები.

ეკონომიკური მოქმედების რეალიზაცია ხდება რეალური სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენებისა და პროცესების არაერთგვაროვანი მიმდინარეობის, გადაწყვეტილებათა მრავალი შესაძლებელი მდგომარეობისა და სიტუაციის პირობებში. ნებისმიერი სამეურნეო გადაწყვეტილების მიღების მუდმივი ელემენტია რისკი, ვინაიდან განუსაზღვრელობა – მეურნეობრიობის პირობების განუყრელი მახასიათებელია. გადაწყვეტილების მიღების მომენტში ყოველთვის არ არის შესაძლებელი დროში დაშორებულ პერიოდში მიღღო სათანადო მონაცემები ყველა მოქმედ და მოსალოდნელ შინაგან და გარეგან ფაქტორებზე. ობიექტურად არსებობს აგრეთვე აღმოუხერელი განუსაზღვრელობა, რომელსაც გადაწყვეტილების მიღებისას აქვს ადგილი, რასაც საბოლოოდ მივყავართ იმ ახართან, რომ რისკი არასოდეს არ არის ნულოვანი. ამის მიზეზი კი დასახული მიზნის მიღწევის თავდაუკერებლობაა. და, შედეგად, დასახული მიზანი მეტ-ნაკლებად ვერ მიიღწევა.

განუსაზღვრელობის წყარო რამდენიმეა, მაგრამ, უპირველესად ეს ეკონომიკურ ხედროსა და არსებულ გარემოზე ადამიანთა ცოდნისა და სათანადო ინფორმაციის უკმარისობაა. მსგავს განუსაზღვრელობას ადამიანი ყოველთვის აწყდებოდა მას შემდეგ, რაც მან დაიწყო გააზრებული გადაწყვეტილებების მიღება. ბუნების კანონების არცოდნა ხელს უშლიდა ხაწარმოო საქმიანობას და არ იძლეოდა მეურნეობის ეფექტიანად გაძღოლის საშუალებას.

განუსაზღვრელობის შემდგი წყარო – ეს შემთხვევითობაა, კერძოდ ის, რომ მსგავს პირობებში არაერთგვაროვანი სიტუაციები ხდება, რაც წინასწარ შეუძლებელია გამოიცნო. ყველა მოცემული შემთხვევის წინასწარ დაგეგმვა შეუძლებელია. მაგალითად, მოწყობილობების მწყობრიდან გამოსვლა და მოსახლეობის მოთხოვნის უეცარი შეცვლა პროდუქციაზე, ნედლეულის მიწოდების უეცარი შეწყვეტა – ყველაფერი ეს შემთხვევითობის კონკრეტული გამოვლინებებია.

არის განუსაზღვრელობის მესამე მიზეზიც – საპირისპირო ანუ უკუქმედება. ასე. მაგალითად, უკუქმედება შეიძლება გამოვლინდეს მომწოდებლების მიერ ხელშეკრულების პირობების დარღვევის, რაიმე სახეობის პროდუქციაზე მოსახლეობის მოთხოვნის უეცარი შეცვლის, პროდუქციის გასაღების ხირთულეების შემთხვევაში. ამ მიზეზების გამო ხდება განსხვავება რისკსა და განუსაზღვრელობას შორის. განუსაზღვრელობა აღნიშნავს შესაძლებელ მომავალ მოვლენებზე ინფორმაციის ნაკლებობას, რისი კი იმ სიტუაციას აღნიშნავს, როდესაც

[1] Дынкин А. А. Предпринимательство в конце XX века. М., Наука.1992. с. 27.

ადამიანებმა ზუსტად არ იციან, თუ რა მოხდება კონკრეტულად, მაგრამ ყოველი შესაძლო შედეგის ალბათობა შეუძლიათ წარმოიდგინონ და მიახლოებით გამოითვალონ. განუსაზღვრელობისგან განსხვავებით, რისკი გაზომვადი სიდიდეა, მისი რაოდენობრივი ხასიათი შეიძლება იყოს ხელსაყრელი და არახელსაყრელი შედეგის ალბათობა.

სამწარმო რისკის ბუნების გასაგებად ფუნდამენტური მნიშვნელობა აქვს რისკისა და შემოსავლის ურთიერთკავშირის ახსნას. ადამ სმიტი თავის ნაშრომში „კვლევები ხალხთა სიმდიდრის მიზეზებსა და ბუნებაზე" წერდა, რომ მოგების ნებისმიერი ნორმის მიღწევაც კი ყოველთვის დაკავშირებულია დიდ ან მცირე რისკთან.[1] საყოველთაოდ ცნობილია, რომ მოგების მიღება მეწარმეს გარანტირებული არა აქვს მის მიერ დახარჯული დროის, შესაძლებლობების, ხსვა რესურსების შედეგი შეიძლება იყოს მოგება ან ზარალი.

მეწარმე მზადაა წავიდეს რისკზე განუსაზღვრელობის პირობებში, ვინაიდან წაგების რისკთან არსებობს აგრეთვე დამატებითი შემოსავლების შესაძლებლობა. ი. შუმპეტერი წიგნში - „ეკონომიკური განვითარების თეორია", წერს იმაზე, რომ თუ რისკები არ არის გათვალისწინებული საშეურნეო საქმეში, მაშინ ის ხდება, ერთი მხრივ, წაგების წყარო, მეორე მხრივ - მოგების. შეიძლება არსებული იყოს გადაწყვეტილება, რომელიც ნაკლებ რისკს შეიცავს, მაგრამ ამ დროს მიღებული მოგებაც შეიძლება ნაკლები იყოს.[2]

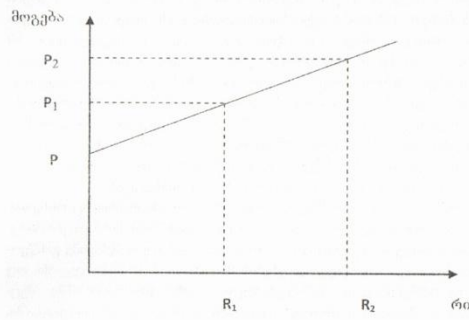
ქვემოთ მოცემულ სქემაზე ნაჩვენებია რისკისა და მოგების დამოკიდებულება. აქ ნათლად ჩანს, რომ უფრო მაღალი რისკი დაკავშირებულია უფრო მაღალი შემოსავლის მიღებასთან.

გრაფიკიდან ჩანს, რომ ნულოვანი რისკი გვაძლევს ყველაზე ნაკლებ შემოსავალს, ხოლო ყველაზე მაღალი რისკის დროს (R_2) მოგებაც მეტია (P_2). აქედან გასაგები ხდება ცნობილი ანდაზის აზრი: „ვინც არ რისკავს, ის არ ხვდის შამპანურს". მაშასადამე, ეკონომიკური მოგების მისაღებად მეწარმე შეგნებულად უნდა წავიდეს სარისკო გადაწყვეტილებებზე.

შეიძლება დარწმუნებით ითქვას, რომ განუსაზღვრელობა და რისკი სამწარმეო საქმიანობაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს, შეიცავს

[1] Гусейнов Р. М., Горбачева Ю. Л. История экономических учений. М., НГА, 2000, с. 24.
[2] Шумпетер И. Теория экономического развития. М., Прогресс, 1982, с. 369.

შემოსავლისა და რისკის ურთიერთდამოკიდებულება

წინააღმდეგობების დაგვეხსნა და სინამდვილეში არსებულთან. ხიტუაციის განუსაზღვრელობაა ის, რომ იგი დამოკიდებულია მრავალ ცვალებად კონტრაგენტთან, რომელთა მოქმედებები არ შეიძლება წინასწარ განჭვრიტო ზუსტად, თუმცა მაახლოებითი განსაზღვრა შესაძლებელია. მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ასევე მაზნის, კრიტერიუმებისა და შეფასების მანვენებელთა არასწორი განსაზღვრა. ამასთანავე, ეკონომიკური გადაწყვეტილებისა და რისკის წინასწარი დახაბუთება დაკავშირებულია პროგნოზირების მეთოდოლოგიის ცოდნასთან, რაშიც გადამწყვეტი როლი მიეკუთვნება პროგნოზირების სტატისტიკურ მეთოდებსა და ხერხებს. ამ შემთხვევაში ძირითადი ამოცანაა ეკონომიკური რისკის მახასიათებელი შედეგის წინასწარ განსაზღვრა. „ასეთი კვლევის ძირითადი სახეობა შედეგია მეცნიერულად დახაბუთებული პროგნოზული შეფასებების მიღება ამა თუ იმ მოვლენის მომავალი განვითარების შესახებ."[1] გელაშვილი ს. მოვლენათა დინამიკის სტატისტიკური პროგნოზირების

[1] გელაშვილი ს. მოვლენათა დინამიკის სტატისტიკური პროგნოზირების მეთოდოლოგიური საკითხები. თსუ, თბ., 2005, გვ. 11.

რისკის დამოკიდებულების მიხედვით მოსახლეობა შეიძლება დაიყოს 3 ჯგუფად: 1. უპირატესობას აძლევენ რისკს; 2. აჰათიურები არიან რისკის მიმართ; 3. აქვთ ნეიტრალური დამოკიდებულება რისკის მიმართ. რისკის არსებული და შეფასება დიდადაა დამოკიდებულია იმ ადამიანზე, რომელიც მას ირჩევს. ერთი და იგივე ხარისკო სიტუაცია სხვადასხვა მეწარმის მიერ სასიათდება განსხვავებულად, რადგანაც რისკის აღქმა ძლიერ ინდივიდუალურია. არანაკლები მნიშვნელობა აქვს ასევე იმას, თუ რა იმარჯვებს: წარმატების თუ წარუმატებლობის წინათგრძნობა. მეწარმეები, რომელთაც რისკის მიმართ ნეიტრალური დამოკიდებულება აქვთ,ნეგულებრივ კონსერვატული ტიპის არიან და ერიდებიან ხარისკო გადაწყვეტილებებს და ხასხვებს.[1]

მეწარმის მიერ გადაწყვეტილების მიღებისას, რომელიც რისკთან არის დაკავშირებული, მნიშვნელოვან როლს თამაშობს მისი ინფორმირება, გამოცდილება, კვალიფიკაცია, საქმიანი თვისებები. მეწარმე განწყობილია ხარისკო გადაწყვეტილებების მიღებასთან იმ შემთხვევაში, თუ იგი დარწმუნებულია შემხრულებელთა პროფესიონალიზმში. შეცდომები, რომლებიც დაშვებული იყო აღრე, ანალოგიურ სიტუაციაში, კარნახობს მას უფრო ფრთხილი სტრატეგიის არჩევანს. პრინციპული გადაწყვეტილება ხარისკო პროექტის მიღებაზე დამოკიდებულია იმაზე, თუ რას აძლევს ის მეტ უპირატესობას – მოსალოდნელ მომგებიანობას თუ საიმედოობას. ეს უკანასკნელი კი დაკავშირებულია მოგების მიღების ალბათობასთან მცირე რისკის პირობებში.

დღეისათვის ეკონომიკურ თეორიაში ჯერ კიდევ არ არის შემუშავებული რისკების საყოველთაოდ მიღებული კლასიფიკაცია. ეს დაკავშირებულია იმასთან, რომ პრაქტიკაში არსებობს რისკის გამოვლინების დიდი რაოდენობა. ამავე დროს რისკის ერთი და იგივე სახეობა შეიძლება აღნიშნულ იყოს სხვადასხვა ტერმინით. ამასთანავე, ხშირად ძნელია ნათლად განასხვაო რისკის ცალკეული სახეობა.

ზოგადად რისკები კლასიფიცირდება მათი გამოვლენის მასშტაბის მიხედვით. ღია საბაზრო სისტემაში იერარქიული სახლვარი მაკრო-, მეზო- და მიკროდონეების შორის იშლება გამოყენელისა და მყიდველის ინტერესების ერთიანობაში ბაზარზე. თანამედროვე ქართული ეკონომიკის პირობებში, მისი სპეციფიკიდან გამომდინარე, სახლერები დონეების შორის მკაფიოა.

[1] Долан Э. Дж.. Линдсей Д. Рынок: Микро экономическая модель. С.-Пб.. 1992. с. 317.

მაკროდონისათვის დამახასიათებელია ქვეყნის რისკი – მიმდინარე და მომავალი ეკონომიკური, სოციალურ-პოლიტიკური და ფისკალურ-მონეტარული პირობების შესაძლებლობების ცვლილებები ამა თუ იმ ხარისხით. ასეთ ცვლილებებს შეუძლიათ ზემოქმედება იქონიონ ფირმების, ცალკეული დარგების და სახელმწიფოების (მთავრობის) უნარზე უპასუხონ აღებულ ვალდებულებებს უცხოელი კრედიტორების წინაშე. მაკროდონეზე ეკონომიკური რისკები იყოფა შიგა ეკონომიკურ და გარე ეკონომიკურ, წინასწარ განსაზღვრულ და წინასწარ განუსაზღვრელ რისკებად. ფისკალურ-მონეტარული რისკი დაკავშირებულია ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირებასთან და მოიცავს ცვლილებებს სახელმწიფოს საგადასახადო და ფულად-საკრედიტო პოლიტიკაში, რომელსაც სახელმწიფო ახორციელებს.

სოციალურ-პოლიტიკურ რისკებს მიეკუთვნება ცვლილებები პოლიტიკურ სიტუაციებში, მოქმედ კანონმდებლობაში, სოციალურ დაპაპირობებში სახოგადოებაში, მკვეთრი დემოგრაფიული ცვლილებები (განსაკუთრებით ეკონომიკურად აქტიურ მოსახლეობაში) და ა.შ.

მეზოდონეზე ნდება დარგობრივი ბუნების რისკები. ესენია: სამეწარმეო, აგრარული რისკი და მომსახურების სფეროს რისკები. სამეწარმეო რისკი მეზოდონეზე დაკავშირებულია დარგის ეკონომიკური მდგომარეობის ცვლილებებთან როგორც ინდივიდუალურად, ასევე სხვა დარგებთან ურთიერთკავშირში. დარგობრივი რისკის ფაქტორებს მიეკუთვნება დარგის სასიცოცხლო ციკლის სტადია, რესურსების რაოდენობა და სარისხი, საწარმოო კონკურენცია და კონცენტრაცია, დაბეგვრის რეჟიმი და ა. შ.

მიკროდონეზე ადგილი აქვს რისკებს, რომლებიც დაკავშირებულია კონკრეტული ფირმის სამეურნეო საქმიანობასთან. რისკი ფირმის დონეზე ორ სახეობად იყოფა: ფინანსური და კომერციული. კომერციული რისკი – ეს განსაზღვრული შედეგების არმიღების ალბათობაა ფირმის საორგანიზაციო-ტექნიკური, სამეწარმეო და სამეცნიერო პოტენციალის გამოყენებისას. კომერციული რისკი მოიცავს მარკეტინგულ და საქმიან რისკებს. მარკეტინგული რისკის ფაქტორებს წარმოადგენს ფირმის პროდუქციის კონკურენტუნარიანობა მოლიანობაში, ფასებისა და ასორტიმენტის პოლიტიკა, საკანონმდებლო აქტები და ა.შ. საქმიანი რისკი განისაზღვრება ისეთი ფაქტორებით, როგორიცაა: საწარ-

მის სათანადო ხაზით-ტექნიკური პოტენციალი, საწარმოო და ინფრასტრუქტურა საქმიანობის ეფექტიანობა, ფინანსური მდგომარეობის მდგრადობა, მართვის სისტემის ეფექტიანობა, გამოხაშვები პროდუქციის ხარისხი და სხვ.

გათვალისწინებულ უნდა იყოს ისიც, რომ რისკები ეკონომიკის სხვადასხვა დონეზე ურთიერთკავშირშია და ერთის ცვლილებებმა შეიძლება გამოიწვიოს მეორის ცვლილებები.

Theoretical Evaluation of Economic Uncertainty and Risk

S. Gelashvili

Theory and methodology of economic uncertainty and risks are multi scientific problems of contemporary world which have become especially actual during the last 10 – 15 years, in the period of rather frequent regional and global financial-banking and economic crisis.

There are several sources of economic uncertainty, but first of all, it is caused by lack of human knowledge and appropriate information in economic field and about existing environment. A person always comes across such uncertainty after he has begun making sensible decisions.

There are almost no zero risks in economic and business. Experience, qualification, working skills of an entrepreneur, as well as providing him with proper information plays a considerable role in making decisions which are connected with risks. The entrepreneur is ready to make risky decisions in case he believes in professionalism and honesty of the people responsible for doing the job.

In today's economic theory there is still no internationally recognized classification of risks. This is because of a great number of risks that occur in realty. Herewith, it is not easy to draw a line between different types of risks.

სასურსათის მოხმარების კულტურა, კვების ტიპები და ნორმები

პაატა კოღუაშვილი,
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი,
თსუ პროფესორი

საქართველო უძველესი, თვითმყოფადი აგრარული კულტურისა და საკვებმოპოვების მოწინავე გამოცდილების ქვეყანაა. ქართული ერის კვების ტრადიციები წინა აზიურ სივრცეში ყალიბდებოდა, რომელიც სამართლიანად ითვლება უძველესი მეწარმოქმედებისა და მეცხოველეობის განვითარების კერად. ტრადიციულ საკვებ პროდუქტებზე მოთხოვნილება ქართველებში გენეტიკურია, იგი ათასწლეულების მანძილზე იხვეწებოდა როგორც გემოვნება და მკვიდრდებოდა როგორც კვების ხასიათი. გლობალიზაციის ეპოქაში ქართველებს უნიკალური კვების კულტურის დასაცავად დიდი პიფრთხილე გვმართებს. ზოგადქართული კვების ხასიათიდან გამომდინარე, ჩვენ უნდა შევინარჩუნოთ და გავამდიდროთ კვების რაციონი.

„საქართველოს ბუნებრივი მრავალფეროვნების საფუძველზე ქართველმა ერმა შექმნა მრავალნაირი საკვები და სასმელი, რომლითაც ის თავის ჯანმრთელობასაც იცავს და გემოვნების მოთხოვნილებებსაც იკმაყოფილებს“ (ივანე ჯავახიშვილი). საცივცხლო უზრუნველყოფის სხვა ატრიბუტებთან ერთად ხურასთი საუკუნეთა განმავლობაში ქმნიდა და განახორციელა ცალკეული ერების სპეციფიკურ ეთნოკულტურას. ჩვენს დროშიც კი, როცა მატერიალურ-კულტურული, საყოფაცხოვრებო და სხვა სფეროებში მიმდინარეობს ეთნიკური სპეციფიკის ინტენსიური ნიველირების (გამოთანაბრების) პროცესი, ისტორიულად ჩამოყალიბებული კვების ხალხური, ტრადიციული სისტემა კვლავაც ეროვნული კულტურის ფენომენად რჩება. მასში ვლინდება საცივ-

ოცხლო უხრუწველეოფის კულტურის მემკვიდრეობითი ფასეულობანი. ეთნოსის დამახასიათებელი თვისებები და ეროვნული თვითშეგნება.

საქართველო უძველესი, თვითმყოფადი აგრარული კულტურისა და საკვებმოპოვების მიწინავე გამოცდილების ქვეყანაა. ქართველი ერის კვების ტრადიციები წინა აზიურ სივრცეში ყალიბდებოდა, რომელიც სამართლიანად ითვლება უძველესი მიწათმოქმედებისა და მეცხოველეობის განვითარების კერად. ტრადიციულ საკვებ პროდუქტებზე მითხოვნილება ქართველებში გენეტიკურია, იგი ათასწლეულების მანძილზე იხვეწებოდა როგორც გამოვენება და მკვიდრდებოდა როგორც კვების ხასიათი. ყოველივე ამან განაპირობა ქართველთა განსხვავებული ნეგენები, სურვილები და მისწრაფებები ამქვეყნიურ ცხოვრებაში, რაც მიწასთან მარადიული ურთიერთობის თავისებურებებიდან გამომდინარეობს.

ქართველი ერის გენეტიკური ჭრილობის ეთნოლუციურ პროცესში იქმნებოდა მეურნეობის გაძლოლისა და მისი მოვლა-პატრონობის უნიკალური წესები. საქართველოს გეოგრაფიული გარემო, მკვეთრად გამოხატული ვერტიკალური ხორალობა განაპირობებდა მთისა და ბარის ეკონომიკური ზონების ფორმირებას, სოფლის მეურნეობის გაძღოლის სპეციფიკურ თავისებურებას, რომელიც ბუნებათხარგებლობის პრინციპებს, ნიადაგდაცვით მიწათმოქმედებასა და ბუნებრივ-კულტურულ მეცხოველეობას ეფუძნებოდა.

საკვები პროდუქტი ადამიანის მატერიალური კულტურის ერთერთი ყველაზე არსებითი შემადგენელი ნაწილია. ივანე ჯავახიშვილის აზრით, „კვებას ერის ფიზიკურ-გონებრივი განვითარებისთვის უადრესი მნიშვნელობა აქვს და ადამიანის მეურნეობითი შემოქმედების ამ დარგშიც კულტურის განვითარების როგორც მიმდინარეობა, ისევე მისი დონეცა ნანს და ბუნებრივი სიმდიდრის გონიერული გამოყენების ხალხის უნარი კარგად გამოისატება ხოლმე."[1]

საკვების ხასიათა, საკვებწარმოების წესი, კვების პერიოდულობა, ყოველდღიური და რიტუალური საკვები და სუფრის ეტიკეტი ეთნოსის კვების ხასიათს ქმნის. სხვაგვარად, კვების ხასიათი დაკავშირებულია ყოფითი კულტურის ბუნებრივ და სამეურნეო პირობებზე. მას ზე

[1] ჯავახიშვილი ივ. თხზულებანი თორმეტ ტომად, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, პირველი ნაწილი, ტომი მეოთხე, თბ., 1996.

გავლენას ახდენს ხალხის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონე, ისტორიული გარემო, რელიგია და ეთნოსთაშორისი კონტაქტები.

საქართველოში კვების ხისტემის და კვების კულტურის განვითარების ხელს უწყობდა და ავალიბებდა ეკოლოგიური გარემო, სამეურნეო პირობები, ჭონებრივი და სოციალური მდგომარეობა, ეთნოსის რელიგიურ-საკრალური წარმონა-ნეგენები.

საქართველოს ცალკეულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეს ჰქონდა თავისი ბუნებრივი და სამეურნეო სპეციფიკა, რაც განაპირობებდა ეთნიკური ჯგუფის კვების თავისებურებას (საკვების სახეობა, დამზადების წესი, საკვების მიღების პერიოდულობა). ეკონომიკური ინტეგრაციის პროცესში, მთისა და ბარის ინტენსიური კონტაქტების შედეგად ნამოყალიბდა ზოგათქართული კვების კულტურა.

ქართული კვების კულტურაში მცენარეული კომპონენტების ძირითადი მასა მოდის მიწათმოქმედებიდან. მისი შემავსებელი (და არა დამხმარე) ნაწილი შემგროვებლობის პროდუქტი იყო. მეცხოველეობის განვითარებასთან ერთად, ცხოველური წარმოშობის პროდუქტებიდან ნანადირევის ხვედრითი წონა თანდათან მცირდებოდა და ბოლოს 'დელიკატესად" იქცა. საქართველოში სამხიარო თევზჭერა არეწაო სახითისა არ ყოფილა, ამიტომ თევზი ქართველთა კვების სისტემაში, როგორც ცხოველური წარმოშობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კომპონენტი, იყო და არის მოპოვებითი მეურნეობის პროდუქტი.

ქართველთა კვების სისტემაში შერწყმულია ბალახოვანი ველურად მზარდი სახრდო მცენარეები და მებოსტნეობის პროდუქტები: მწვანილი, ხანელებელი ბოხტნეული და მხალი; ასევე, ხიხატელი (ტყის ხილი) და კულტურული ხილი. მემცენარეობის ტიპის ნარჩენებში ქართველთა კვების სისტემიდან შეიძლება გამოვყოთ მემინდვრეობის ქვეტიპის კულტურული მცენარეები – ველა საკვები ნივთიერების (ცილები, ცხიმები, ნახშირწყლები) წყარო: პარკოსანი (ცერცვი, ცერცველა,ხანჭკოლა,ოსპი,ბარდა,მუხუდო,ცულისპირა,ძახა,უცრუხელი, ლობიო), ზეთოვანი (სელი), პურეული მარცვლეულები (ხორბალი, ფეტვი, ქერი, ჭვავი, შვრია). შერწყმული სახითაა წარმოდგენილი, ერთი მხრივ, მემინდვრეობისა და მებოსტნეობის, მეორე მხრივ, მემინდვრეობისა და მეცხოველეობის პროდუქტები. ყოველივე ეს განაპირობებს კარგად ბალ-

ანხორებულ ვეგეტარიანულ კერძებს. მაგალითად, პური (ხახამებული), ხელის ზეთი, პარკოსნები (მცენარეული ცილა+ნახშირწყლები), ბოსტნეული (ნახშირწყლები, ცილა, ბიოლოგიურად აქტიური ნივთიერებები, ორგანული მჟავები), ეფექტურად მზარდი ბალახოვანი მცენარეები (ნახშირწყალი, ცილა, დიეტური და სამკურნალო ნივთიერებები), კაკალი და თხილი (მცენარეული ცხიმი) ადამიანს ახლდეს ყველა იმ აუცილებელ ნივთიერებას, რაც უზრუნველყოფს მის ნორმალურ ცხოველქმედებას. საქართველოში ბუნებრივი სამეურნეო პირობები ყველა სოციალური ფენისთვის ყოველთვის უზრუნველყოფდა კერძების იდეალურ ხისტემას. ცხოველური ცილის ძირითადი წყარო, რომელიც ტრადიციულად სასიცოცხლო პირობებს ქმნიდა, არის მეცხოველეობიდან სარძევე მეურნეობა და მეფრინველეობის პროდუქტი – კვერცხი, რომელიც ითავსებდა მემინდვრეობის და მებოსტნეობის პროდუქტებს (რძე + კვერცხი + პური; რძემჟავა პროდუქტები + პური + ბოსტნეული; ყველი + პური + მწვანილი; რძე + პურეული მარცვლეულით; ნადუღი, რძის შრატი + პური + ბოსტნეული). ცხოველური ცილის შემავსებელი წყარო მოპოვებით მეურნეობიდან თევზია. მოხმარების ხალხური ტრადიციების მიხედვით, არასამარხვო პერიოდში ცხოველური ცილის მეორეული წყაროდ ფრინველისა (წლის ყოველ პერიოდში) და ღორის ხორცი (ზამთარი, გაზაფხული) ითვლება. ცხოველური ცხიმებიდან უპირატესი მოხმარებით გამოირჩევა რძის ცხიმი (კარაქი, ერბო, ნაღები), ღორისა და ცხვრის ქონი.

ამრიგად, ხალხურ კვებით სისტემაში შეგვიძლია ეთნოსის თავისებურებებიც დავინახოთ. აქ ელინდება ეროვნულ თვითშეგნებაში გამოხატული სახიცოცხლო უზრუნველყოფის კულტურის მემკვიდრეობითი ღირებულებები. საკვებწარმოების ეროვნულ გამოცდილებაში წარმოდგენილია ეკოლოგიური, სამკურნალო, გერონტოლოგიური, ეკონომიკური და კულტურულ-სამეურნეო, რელიგიური და სოციალური ასპექტები.

ნვენში კვების ღღიური განაწვილი დამოკიდებული იყო წელიწადის დროზე, დახაქმებახა და შრომის ხასიათზე. საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში უმეტესად სამჯერადი კვება იყო დაწესებული (იყო ორჯერადიც, სამხარი და სერობა). ვხედებით ოთხჯერად და ხუთჯერად კვებასაც. სამჯერადი კვება მოიცავდა: საუზმეს (დილის საქმელი შემდგომად გამოლეთხებია – ნუბინაშვილი), სადილს (შუა დღის სანოვაგე – ნუბინაშვილი), სამხარს (სადილის შემდგომი სერი – ნუბინაშვილი).[1] ოთხჯერადი კვება კი, გარდა სამხრისა, ვახშამსაც გულისხმობდა. „დაწოლის ჟამს“ საქმლის მიღებას ეახდნენ „სერის კეთს“.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთის მოსახლეობაში სამჯერადი კვება იყო დაწესებული: მზის ამოსვლისთანავე – „ნაყრი“, შუადღისას – „სამხარი“, სადამოს – „წახრი“. ქიზიყურად საუზმეს „განაწოლება“ ერქვა. სპეციფიკური სამეშაოების შესრულებისას მიმართავდნენ ოთხჯერად კვებას.

სამეგრელოში დღეში სამჯერ იკვებებოდნენ (საუზმე – „ჩაკალიო“, სადილი – „ონდღური“ და ვახშამი – „ოხერშე“).

სულხან-სააბა ორბელიანი საქმლის მიღების დღიური განაწესის დამრღვევებზე ამბობს: ‘არიან კაცნი პირუტყვისებრნი, რომელნი ჭამენ ოთხ და ხუთჯერ. არს პირველი ჭამა განთიად – საუზმე, მეორე ჭამა – სადილი ანუ სამხარი, მესამე სამხრის შემდგომად – ზარმელი, ხოლო მიმწუხრი – სერი და ხერხა შემდგომად, რომელსა სერის-კუდად უხმობენ“.[2]

დღე-დამეში თანამედროვე ადამიანი საკვებად იყენებს დაახლოებით 1,5 – 2 ლიტრ წყალს და 800 – 900 გრამამდე საკვებს. ნვენი პლანეტის მოსახლეობის (6,5 მლრდ) სადღეღამისო რაციონი დღეთახვის 6 მლნ ტონა საკვებს შეადგენს. კაცობრიობის დიდი ნაწილი განიცდიდა და განიცდის ზოგიერთი სახეობის საკვები პროდუქტის დეფიციტს (დღეს მსოფლიოში 1 მლრდ ადამიანი შიმშილობს, ხოლო 2,2 მლრდ სასმელი წყლის დეფიციტს განიცდის).

ჯანსაღი კვების რაციონს ადგენენ იმგვარად, რომ პასუხობდეს ადამიანის ორგანიზმის ინდივიდუალურ თავისებურებებს შრომის ხასიათის გათვალისწინებით; ქვეყნებრივ და ასაკობრივ თავისებურებებს, საცხოვრისის კლიმატურ-გეოგრაფიულ პირობებს.

რაციონალური კვების ცნება განუყოფლად დაკავშირებულია კვების ფიზიოლოგიური ნორმების განსაზღვრასთან, რაც საშუალო მაორიენტირებელი სიდიდეებია, რომლებიც ძირითად საკვებ ნივთიერებებზე

[1] ნუბინაშვილი ნ. ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ. თბ., 1961.
[2] სულხან-საბა ორბელიანი. თხზულებანი. ტომი მეოთხე. თბ., 1963.

მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფის მოთხოვნას გამოხატავს. რაციონალური ნორმები არ არსებობს მუდმივ სახეობის და იგი იცვლება კონკრეტული სოციალურ-ეკონომიკური ყოფის ცვლასთან ერთად. ფიზიოლოგიური ნორმები განსაზღვრება კონკრეტულ სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებში ან ექსტრემალურ სიტუაციებში. სხვა მხრივ, მისი განსაზღვრება არაბუნებრივია.

რაციონალური კვება გულისხმობს სამი ძირითადი პრინციპის დაცვას: ენერგიის ბალანსის უზრუნველყოფა გარკვეულ ხაკვებ ნივთიერებებზე ორგანიზმის მოთხოვნილების დაკმაყოფილება; კვების რეჟიმის დაცვა.

რაციონალური კვების შესახებ არსებობს არაერთი კონცეფცია და სიხტემა, თუმცა, ისინი ამომწურავ პასუხს ვერ სცემს საკვებსა და კვებასთან დაკავშირებულ უმთავრეს პრობლემურ საკითხებს. აქ მნიშვნელოვანია გავითვალისწინოთ, რომ განსხვავებულია ადამიანთა ხასოგადოებები, ადამიანთა ცნობიერება, გარემო და ცხოვრების წესი, ყოფითი კულტურა, ტრადიციები და თვით კვების კულტურა.

ადამიანის კვების რაციონის შედგენისას, მასში ცილების, ცხიმების, ნახშირწყლების, ვიტამინების, მინერალური ნივთიერებების რაოდენობას კი არ მიუთითებენ, არამედ სხვადასხვა სახეობის სასურსათო პროდუქტისას. თანამედროვე ლიტერატურაში,ადამიანის მიერ გამოყენებული საკვები პროდუქტები ათ ჯგუფად არის დანაწევრებული. კვების ისტორიული გამოცდილებისა და სახიათის გათვალისწინებით, ქართულ სინამდვილეში საკვები პროდუქტების ოდენობა ჯგუფების მიხედვით წლის განმავლობაში, ასე გამოიყურება; I. პური, ფქვილი, ბურღულეული, მარცვლოვანები და მარცვლოვან-პარკოსნები, ფუნთუშეული, მაკარონისა და საკონდიტრო ნაწარმი და აშ. (როდესაც ამ ჯგუფების პროდუქტთა მიღების ნორმებს აფასებენ, სპეციალური კოეფიციენტების მეშვეობით კვლა პროდუქტი გადაიანგარიშება ფქვილზე) – 127,5კგ. 2. კარტოფილი (ამ პროდუქტის დიდი მნიშვნელობის გამო, იგი დამოუკიდებლად არის შესული პროდუქტთა სამოხათვალში) – 62კგ. 3. ბოსტნეული და ბასწეული (აქ შედის აგრეთვე, მათი კონსერვები, მარინადები და აშ. მათი მოხმარების ერთიანი მოცულობის დადგენისას, იგი გადაჰყავთ ნედლ ბოსტნეულზე) – 146კგ. 4. ხილი, ხილის წვენები, კონსერვები, მშრალი ხილი და აშ. (ამ პროდუქტების ერთიან ნიშნულზე დაყვანა ნედლ ხილზე წარმოებს) – 110კგ. 5. შაქარი – 34,7კგ. 6. მცენარეული ზეთები (მართალია, ადამიანის რაციონში ცხიმების 70% მოდის ცხოველური წარმოშობის ცხიმებზე და მხოლოდ 30% მცენარეულზე, მაგრამ ეს უკანასკნელი დამოუკიდებლად შედის კვების პროდუქტების ნამოხათვალში) – 7,3კგ. 7. თევზი და თევზის პროდუქტები (ამ ჯგუფში შემავალი თევზის გადამუშავების პროდუქციის გადაყვანა ხდება ნედლ თევზზე. რაციონში მათი შეყვანის დროს) – 18,3კგ. 8. ხორცი და ხორცის პროდუქტები (ამ ჯგუფში შედის ხალი ხორცი, ქათქათელი, შაშხი, ქონი, სხვადასხვა კონსერვი და აშ. შეყვანისას ყველა აღნიშნული პროდუქტი გადაიყვანება ხორცზე) – 65,7კგ. 9. რძე და რძის პროდუქტები (ამ ჯგუფში შედის ხალი რძე, ყველი, კარაქი, ხაჭო, არაჟანი, მაწონი და აშ. შეყვანების საფუძველია ხალი სტანდარტული შემადგენლობის რძე) – 401,5კგ. 10. კვერცხი (იანგარიშება ცალობით)–292.

აღნიშნულ ნამოხათვალში მართებულია სხვადასხვა სახმელის დამატებაც. უალკოჰოლო სასმელების – ჩაის, ყავის, კაკაოს, მინერალური წყლების სარგებლიანობა საყოველთაოდ ცნობილია. ამ ბოლო დროს სულ უფრო ინტენსიური ხდება მაღალი ღირსების ალკოჰოლიანი სასმელების (მაგ. ღვინო, ლუდი) ზომიერი გამოყენების მიზანშეწონილობის მოსაზრებები.

როგორც წესი, პროდუქტები საკვებად გამოყენების წინ მექანიკურად და თერმულად უნდა დამუშავდეს. მექანიკური დამუშავების დროს დიდია დანაკარგები. მაგალითად, მარცვლეულის გაწმენდის შემდეგ დანაკარგები 15%-მდეა, კარტოფილისა – გათლის შედეგად – 28%, ბოსტნეულის (სახეობების მიხედვით) – 15-30 %, ხილისა – 30%-მდე. დანაკარგების ადგილი აქვს ყველის ცივი დამუშავების შემთხვევაშიც (მაგალითად, კანის მოშორება) 2-4-%-მდე. კვერცხის ნაგუაზე მოდის მისი მასის 13%, ხორცის მექანიკური დამუშავებისას – 28%, თევზის გახუთვებით იკარგება 40-55%. კვების რაციონალური ნორმები არ ითვალისწინებს პროდუქტის დამუშავების შედეგად გამოწვეულ დანაკარგებს. აქედან გამომდინარე, იმისათვის, რომ დაცული იყოს კვების ნორმების მოთხოვნები, საკვები პროდუქტების შეძენისას აუცილე-

ბელია დანაკარგების გათვალისწინება. საკვები ნივთიერებების დანაკარგს ადგილი აქვს თერმული დამუშავების შემთხვევაშიც. მაგალითად, ხარშის, ადუღების, გახმობის, შწვის დროს იკარგება ცილების 10%, ცხიმების 16%, ნახშირწყლების 15%. ორგანული საკვები ნივთიერებებიდან თერმული დამუშავების მიმართ ყველაზე ნაკლებმედეგია ვიტამინები, ამიტომაა მათი მარაგის შესავსებად რეკომენდებული ნედლი ბოსტნეულის და ხილის გამოყენება.

ადამიანის კვების თავისებურებები, მოხმარებული საკვების ოდენობა და სტრუქტურა მრავალ ფაქტორზეა დამოკიდებული. აქედან გამომდინარე, მეტად მრავალფეროვანია კატეგორიების რაციონი, ამასთან, კვების მრავალი ტიპის გამოყოფა შეიძლება.

ამერიკელმა მეცნიერმა კერიელმა დედამიწის ცალკეულ არეალებში საკვები ნივთიერებების წყაროების მიხედვით გამოყო კვების 20 ტიპი.[1]

კვების I ტიპი ახასიათებს აშშ-ს, კანადას და ევრაზიას, უკიდურესი ჩრდილო ნაწილის გარდა (ევრაზიის შემთხვევაში სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოხავლეთ ნაწილის გარდა), სამხრეთ ამერიკის და აფრიკის უკიდურეს სამხრეთ ნაწილს; II ტიპი გავრცელებულია ავღანეთში, პაკისტანში, ჩრდილოეთ აფრიკის ზოგიერთ ცენტრალურ რაიონში, მადაგასკარში, ავსტრალიის ცენტრალურ ნაწილში; III ტიპი — შუა აზიაში, აფრიკის ჩრდილო ნაწილში, სამხრეთ ევროპაში; IV ტიპი- – სამხრეთი ამერიკის ჩრდილო-დასავლეთით; V ტიპი – ბრაზილიის აღმოსავლეთ შვერილზე; VI ტიპი– სამხრეთი ამერიკის ცენტრალურ ნაწილში; VII ტიპი – სამხრეთ-აღმოხავლეთი აზიის დასავლეთ ნაწილში; VIII ტიპი – იაპონიაში; IX ტიპი – ჩინეთის სამხრეთში; X ტიპი – სამხრეთ-აღმოხავლეთი აზიის ქვეყნებში, ფილიპინებში, XI ტიპი – ბრაზილიის ჩრდილოეთში, კარიბის ქვეყნებში; XII ტიპი – მექსიკაში, ჩრდილო ამერიკის უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში; XIII ტიპი – სამხრეთი ამერიკის ჩრდილო ნაწილში; XIV ტიპი – აფრიკის სამხრეთ აღმოხავლეთში; XV ტიპი – ცენტრალურ აფრიკაში; XVI ტიპი – ინდოეთში; XVII ტიპი – ჩინეთის ჩრდილო-აღმოხავლეთ ნაწილში, კორეის ნახევარკუნძულზე; XVIII ტიპი–მონღოლეთში,ჩინეთის ჩრდილოეთში;

[1] ბახტაძე ლ. კოლეშვილი პ. ქართველთა კვების კულტურა. თბ., 2009.

კვების ძირითადი ტიპები

№	კალორიების მიღების წყარო	ცილების მაღალი წილი
I	ხორბალი, კარტოფილი, ბატონი, ხორცი, ქათამეული და მცენარეული ცხიმები	მსხვილფეხა საქონლის ხორცი, ღორის, ცხვრის ხორცი, რძე და რძის პროდუქტები
II	ხორბალი ფქვილი, ბრინჯი, ცხიმები	ბარდა და სხვა პარკოსნები
III	ხორბალი, ხიმინჯი, ქერი, ცხიმეული და მცენარეული ცხიმები	მსხვილფეხა საქონლის ხორცი, ცხვრის, ხოხბის ღორის ხორცი, სხვადასხვა პარკოსნები
IV	ხორბალი, ხიმინჯი, ქერი, კარტოფილი	პარკოსნები
V	ხორბალი, ხიმინჯი, ბრინჯი, შაქარი	მსხვილფეხა საქონლის ხორცი, პარკოსნები
VI	ხორბალი, ხიმინჯი, შაქარი	პარკოსნები
VII	ბრინჯი	ბარდა და სხვა პარკოსნები
VIII	ბრინჯი, ხორბალი	თევზი, ხიზი
IX	ბრინჯი, ხიმინჯი, ტკბილი კარტოფილი	ღორის ხორცი, თევზი, ხიზი, არაქისი
X	ბრინჯი, ხიმინჯი, ტკბილი კარტოფილი	თევზი, ხიზი და სხვა პარკოსნები, არაქისი
XI	ბრინჯი, ხიმინჯი, ბატონი, შაქარი, შაქარი	ბარდა და სხვა პარკოსნები
XII	ხიმინჯი	პარკოსნები
XIII	ხიმინჯი, ხორბალი, კარტოფილი	მსხვილფეხა საქონლის ხორცი, პარკოსნები
XIV	ხიმინჯი, ფქვილი, ხორცი	ბარდა და სხვა პარკოსნები
XV	ფქვილი და ხორცი, ხიმინჯი, ბრინჯი, ბატონი	ბარდა და სხვა პარკოსნები, არაქისი
XVI	ხიმინჯი, ბატონი, შაქარი	თევზი, პარკოსნები, არაქისი
XVII	ფქვილი და ხორცი, ხორბალი, ხიმინჯი, კარტოფილი	ღორის, ცხვრის ხორცი, ხიზი, არაქისი
XVIII	ქერი	რძე და რძის პროდუქტები, ცხვრის, თხის ხორცი
XIX	ხიმინჯი, ტატო, ბანანი, ჭარხლის კილო	თევზი, ღორის ხორცი
XX	ცხოველური ცხიმები, ხორბალი	თევზი, ქათმეული ცხვრის ხორცი

XIX ტიპი – ოკეანიის კუნძულებზე; XX ტიპი – კანადასა და რუსეთის უკიდურეს ჩრდილოეთში. როგორც კვების ტიპების ტერიტორიული განთავსება ცხადყოფს, მას ეკოგრაფიული ხიახლოვის პრინციპი არ უდევს საფუძვლად. ერთი და იგივე კვების ტიპი შეიძლება დედამიწის მეტად დაშორებულ რეგიონებში არსებობდეს, მაშინ როცა „გეოგრდიგეორდ“ მყოფნი განსხვავებული რაციონით იკვებებოდნენ. ანალოგიური ტიპოლოგიას და, საერთოდ, დედამიწაზე კვების გეოგრაფიას სხვადასხვა ფაქტორი განაპირობებს, რომელთაგან უმთავრესია ბიოგეოკლიმატური პირობები, სოციალ-ეკონომიკური განვითარების ისტორიულ-კულტურული თავისებურებები, რელიგია. კვების ტრადიციები, წესის გარემოსთან (ოკეანეებთან, ხმელეთთან) ურთიერთობების შესაძლებლობა. თავის მხრივ, ნამოყალიბებულ კვების ტიპებში რაციონის შემადგენლობა დიდად მოქმედებს ადამიანის ცხოვრების რიგ ასპექტზე, კერძოდ, საცხოვრებელი არეალის ლანდშაფტებზე და აშ.

„კერიელის სქემაში“ დროსა და სივრცეს გარკვეული კორექტივები შეაქვს. ახე მაგალითად, „ველური ლანდშაფტების“ ქმაყოფაზე მყოფი ხალხები, განვითარების კვალობაზე, საკუთარ რაციონში ხრდიან კულტურული მიწათმოქმედებისა და მეცხოველეობის პროდუქტებს. ეკონომიკური განვითარება იწვევს ცხოველური წარმოშობის პროდუქტების მოხმარების უპირატეს ხრდას. ამის მაგალითია იაპონია.

საქართველო „კერიელის სქემაში“ შეტანილი არ არის. მიგვანნია, რომ მას, როგორც მსოფლიო გაერთიანების სუბიექტს, უნდა მოენახოს საკუთარი ადგილი.

საქართველო უნდა მიეკუთვნოს იმ ქვეყანათა რიცხვს, რომლებიც, „კერიელის სქემით,“ გაერთიანებულია მესამე ჯგუფში (შუა აზია, აფრიკის ჩრდილოეთი ნაწილი და სამხრეთ ევროპა), სადაც მოსახლეობისთვის კალორიების მთავარ წყაროს მარცვლეული, მცენარეული და ცხოველური ცხიმები, ხოლო ცილის მთავარ წყაროს, სხვადასხვა სახეობის ხორცთან (მ.შ. თევზთან) ერთად, პარკოსნები შეადგენს. ამასთან, საქართველოში ნახშირწყლების, ვიტამინებისა და მინერალური ნივთიერებების უმნიშვნელოვანესი წყარო – თაფლი, მრავალფეროვანი ხილი, ბოსტნეული, ბალეული, კაკლოვანი და სხვა ტრადიციული კულტურებია, რაც, საერთო ანგარიშით, ქართული კულინარული ხელოვნების საფუძველს ქმნის.

დასახრულ უნდა ითქვას, რომ მესხოპოტამიის, წინა აზიისა და სამხრეთ კავკასიის დიდი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ოლქი სამართლიანად ითვლება სამიწათმოქმედო ცივილიზაციის კერად. აქ თავდაპირველად შეიქმნილი მეურნეობებისა და მეურნეობრიობის ფორმები შემდგომში საფუძვლად დაედო ევრაზიის მთელ ტერიტორიაზე (გარდა სამხრეთ-აღმოსავლეთისა) მოგვიანებით წარმოშობილ აგრარულ სამეურნეო-კულტურული კომპლექსების სხვადასხვა ტიპს, რომელიც ძირითადად მარცვლეული კულტურების, მევენახეობა-მეღვინეობის, მსხვილფეხა და წვრილფეხა რქოსანი პირუტყვის მოშენებასა და მათგან მიღებული პროდუქტების მოხმარებაზე იყო ორიენტირებული. ეს აგროსამეურნეო-კულტურული კომპლექსი და მასთან დაკავშირებული კვების სპეციფიკური თავისებურებანი გავრცელდა მხოლოდ ევრაზიის კონტინენტებზე, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ჩრდილოეთი აფრიკის მცირე ნაწილს.

თანამედროვე მსოფლიოში კონკურენტუნარიანი უპირატესობის მისაღწევად ბრძოლა მისწრაფებას არა მარტო სახელმწიფოებრივი მოწყობის მოდელებს შორის, არამედ ეროვნულ მეურნეობათა მოდელებსა და ეკონომიკის დარგთა ორგანიზაციისა და გაძღოლის ფორმებს შორისაც. ის, რაც ოპტიმალურია ნინელისათვის ან ამერიკელისათვის, შეიძლება ნვენთვის არ იყოს ოპტიმალური. ნვენ ვეაქვს განსხვავებული ეროვნული სპეციფიკა (სახიათო, წვევები), რომელიც განსაკუთრებული თავისებურებებით წარმართავს ერის ეოფაცხოვრებისა და სამეურნეო საქმიანობის სხვადასხვა სფეროს, მექანიზმები ადამიანთა ურთიერთობის რეგულირებისა – ფსიქოლოგიური, ტრადიციისმიერი, ღირებულებათა სკალით განსაზღვრული, კულტურული, მიწასთან დამოკიდებულებისა და სხვა. გაგვანნია განსხვავებული გეოპოლიტიკური გარემო, რესურსული პოტენციალი, ბიოგეოკლიმატური პირობები, საიდანაც მომდინარეობს საკვების შემადგენლობა, კვების თავისებურებები, სახიათი (კვების ტრადიცია) და აშ., რაც, ბუნებრივია, მოითხოვს აგრო-სახურსაიო სექტორის რეფორმირებისა და განვითარების განსხვავებულ მიდგომას, მის რეალიზაციას ქართული (ეროვნული

ტრადიციების) სპეციფიკის გათვალისწინებით და არა უცხოეთის რომელიმე ქვეყნის (თუნდაც, ძალიან წარმატებულის) გამოცდილების მექანიკურად გადმოტანა-გამეორებას.

გლობალიზაციის ეპოქაში ქართველებს უნიკალური კვების კულტურის დასაცავად დიდი სიფრთხილე გმართებს. ზოგადქართული კვების ხასიათიდან გამომდინარე, ჩვენ ვნდა შევინარჩუნოთ და გავამდიდროთ კვების რაციონი.

Food Consumption Culture, Types and Norms of Nutrition

P. Koguashvili

For throughout centuries the victual had been creating and embodying separate nations' specific ethno culture with different attributes of fundamental maintenance.

Georgia is an ancient country of independent agrarian culture and has the advanced experience of food procuring. The Georgian nation's nutrition traditions had been forming in Asia, which is fairly considered to be the ancient hearth of land-tenure and cattle-breeding development. The demand for traditional food is genetic in Georgia. It had been improving as a taste and settling as a character of nutrition for throughout a thousand years. In the epoch of globalization Georgians have to reveal a great deal of caution to protect our unique nutrition culture. Thus, with ensuing common Georgian nutrition character consequences, we must maintain and enrich our food ration.

სწავლების პროცესში სტუდენტური გუნდური პროექტების მომზადება - პრეზენტაციის მეთოდური საკითხები

მურად მისაბიშვილი,
ეკონომიკის დოქტორი

ცივილიზებულ ქვეყნებში ეკონომიკური და ბიზნეს-სამენეჯმენტო დისციპლინების სწავლების პროცესში, სხვა მოწინავე ტექნოლოგიებთან ერთად, ძირითადად გამოიყენება პროექტების მეთოდი.

პროექტების მეთოდი მოწოდებულია გააღვივოს სტუდენტთა ინტერესი აქტუალური პრობლემების მიმართ, დახახოს გზები პრობლემის გადასაჭრელად და კონკრეტული პროექტის მეშვეობით აჩვენოს მიღებული ცოდნის პრაქტიკული გამოყენების მიმართულებები.

ბოლო წლებში გამოქვეყნებულ ნაშრომებში ჩვენ ძირითადად ვეხმაურებით თეორიულ და ზოგად მეთოდოლოგიურ საკითხებს.[1] წინამდებარე სტატიაში ახახულია სწავლების პროცესში სტუდენტური გუნდური პროექტების მომზადებისა და პრეზენტაციის კონკრეტული მეთოდიკა, რომელსაც ჩვენეული ინტერპრეტაციით ხისტემატურად ვიყენებთ 1998 წლიდან.

ამ მეთოდიკის მიხედვით, სემესტრის მანძილზე სტუდენტებმა უნდა მოამზადონ გუნდური პროექტები (ბაკალავრიატში – სასწავლო-შემეცნებითი, მაგისტრატურაში – სასწავლო-კვლევითი).

თითოეული გუნდი, 5-7 სტუდენტის შემადგენლობით, ყალიბდება მათი სურვილით, ლექტორთან შეთანხმებით. პროექტის სახეობა და კონკრეტული თემა შეირჩევა ასევე ლექტორთან შეთანხმებით სათანადო ეკონომიკურ-მმართველობითი პარადოქსების, მიკრო- და მინიქეისების წინასწარი განხილვისა და შესაბამისი დებატების საფუძ-

[1] იხ.: მაგალითად: 1) გ. შიხაშვილი. ეკონომიკური დისციპლინების სწავლების თანამედროვე ტექნოლოგიები. თსუ სამეცნიერო შრომების კრებული. თბ., „ბარტონი". 2009; 2) გ. შიხაშვილი. ბიზნეს-ტრეინინგები პროექტების მეთოდის გამოყენებით. ჟურნ. „ეკონომიკა და ბიზნესი", 2008, №5; 3); გ. შიხაშვილი. პროექტების მენეჯმენტი. ჟურნ. „ბიზნესი და კანონმდებლობა" 2008, №5; 4) გ. შიხაშვილი. ეკონომიკის სწავლების მეთოდიკა. საქართველოს ხელოვნური კვლევების და [illegible] ცენტრის ბიულეტენი. 2002, N-71.

ველზე. **ყოველი გუნდი პროექტის შედგენაზე მუშაობს 12-13 კვირის განმავლობაში და გამოიტანს მას სასწავლო ჯგუფში პრეზენტაციაზე სემესტრის ბოლოს მე-14 ან მე-15 კვირაში.**

სემესტრის მანძილზე, საპროექტო გუნდები დამოუკიდებელი საქმიანობისათვის გამოყოფილ დროს მუშაობენ პროექტების შედგენაზე და ყოველკვირეულად, პრაქტიკულ მეცადინეობებზე მოკლე პრეზენტაციების სახით წარმოადგენენ პროექტზე მუშაობის მიმდინარე ანგარიშებს,რომლის გარშემოც იმართება დებატები. ლექტორი სისტემატურად, კონსულტაციებით, მეთოდურად და კონტროლის ფუნქციებით უხელძღვანელებს პროექტების მომზადებას, მიმდინარე პრეზენტაციებს, დებატებს და ამზადებს გუნდებს საბოლოო პრეზენტაციისათვის.

სემესტრის პირველივე მეცადინეობაზე ლექტორი ასწავლის სტუდენტებს საჭირო და ეფექტიანი საპროექტო იდეებისა და წინადადებების გენერაციას (გამომუშავებას), აცნობს ნაბიჯებს და საკითხებს დებატების ნატარებისათვის, საპროექტო გუნდების შექმნისათვის, საპროექტო წინადადებების შემუშავებისა და პროექტების შედგენისათვის. ამ მიზნით ვიყენებთ ჩვენეულ სქემას შემდეგი შინაარსობრივ-ფუნქციობრივი თანმიმდევრობით: **მიკრო-ქეისების ფორმით გადმოცემული სოციალურ-ეკონომიკური და ბიზნეს-პარადოქსები/პრობლემები/კურიოზები ⇒ კვლევა-ანალიზი, დებატები ⇒ საპროექტო იდეები ⇒ საპროექტო გუნდები ⇒ საპროექტო თემები ⇒ საპროექტო წინადადებები ⇒ პროექტების მონახაზები პროექტები.**

სტუდენტები ეცნობიან ჩვენს მიერ შემუშავებულ შემდეგ პარადოქსებს/პრობლემებს/კურიოზებს (მიკრო-ქეისებს):

1.„ხაქართველოს არ ჭირდება აგროსამრეწველო სფეროს, მათ შორის, მეცნიერება-მეღვინეობის განვითარება, ასეთი პროდუქცია მან უცხოეთიდან უნდა შემოიტანოს“!? – რას მოგვეჩვენება მცირე და საშუალო ფერმერული მეურნეობები და აგროტურიზმი? შეიძლება თუ არა არახამწყარშეო იურიდიულმა პირმა აწარმოოს ასეთი ბიზნესი? – ვინ და როგორი პროექტი უნდა შეიმუშაოს პრობლემის გადასაჭრელად?

2...მოქალაქე სახურავმოპარულ საკანალიზაციო ჭაში ჩავარდა და უგზო-უკვლოდ დაიკარგა“. – რა მოაქვს ჯართის ბიზნესს? – ვინ და როგორი პროექტი უნდა შეიმუშაოს პრობლემის გადასაჭრელად?

3...ვარდისა ბედოძემ შვილის სიცოცხლის გადასარჩენად სამედიცინო ინსტიტუტის პირველ კურსზე მიღება გადაწყვიტა. ოჯახი ,რომ

უბინაოდ დარჩა“. ‘შეიცავს თუ არა პიპოკრატეს ფიცი მუხლს მკურნალობის უკერძოლობის (უხასყიდლობის) შესახებ“? „ჯანდაცვის მუშაკები და კონკრეტული ექიმები მოგებისა და საარსებო შემოსავლების მიხედვით ნარობენ ავადმყოფთა სიმრავლეს. ეთიკურად დახაშვებია თუ არა ასეთი ფსიქოლოგიური განწყობა და შესაბამისი ბიზნესი?“ „ჯანდაცვის მომავალი ბიზნესსა და პოლიტიკაშია“!? ვინ უნდა აყირანიბებდეს ჯანდაცვას? – ვინ და როგორი პროექტი უნდა შეიმუშაოს პრობლემის გადასაჭრელად?

4...ხახაყლაოს მუშაკები და კონკრეტული მესაფლავეები მოგებიხა და საარსებო შემოსავლების მიხედებად ნარობენ მიცვალებულთა სიმრავლეს. ეთიკურად დახაშვებია თუ არა ასეთი ფსიქოლოგიური განწყობა და შესაბამისი ბიზნესი?“ – ვინ და როგორი პროექტი უნდა შეიმუშაოს პრობლემის გადასაჭრელად?

5.მაწანწალა „პიტბულის“ ჯიშის ძაღლმა დაკბინა რამდენიმე ადამიანი. გამოცხადდა მისი ძებნა, დარიგდა საგარაუდო ძაღლის ფოტოები. პოვნის შემთხვევაში პოლიციას აკრძალა მისი ადგილზე ლიკვიდაცია და დაევალა სათანადო ხაქალაქო სამსახურისათვის შეეყობინებინა“. „აქვს თუ არა ყოველ მოქალაქეს უფლება იცხოვროს უხიფათო გარემოში?“– ვინ და როგორი პროექტი უნდა შეიმუშაოს პრობლემის გადასაჭრელად.

6.„ატომურ ელექტროსადგურს მოაქვს მხოლოდ სიკეთე“!? – რა მოაქვს ხუდონესს, ნამოხვანესს? იქნებ მცირე ჰესები ჯობია? – ვინ და როგორი პროექტი უნდა შეიმუშაოს პრობლემის გადასაჭრელად?

ამ მასალას ლექტორი უკითხავს აუდიტორიას პირველ კვირაში, შესასწავლი დისციპლინის შესავალი ნაწილის გადმოცემის შემდეგ. მიკრო-ქეისების წაკითხვის და განხილვა-დისკუსიების შედეგად სტუდენტები ეცნობიან ძირითად სოციალურ-ეკონომიკურ და ბიზნეს-სამეწარმეო პრობლემატიკას, რაც უადვილებს მათ საპროექტო თემის შერჩევას. სტუდენტებს შეუძლიათ შეარჩიონ ნებისმიერი სხვა თემა, პრობლემა, რომელიც მათ მიაჩნიათ აქტუალურად როგორც გუნდში მუშაობისათვის, ასევე სამომავლო, პრაგმატული საქმიანობის თვალსაზრისითაც. **ამ მიზნით ლექტორი სტუდენტებს სთავაზობს სანიმუშო საპროექტო თემების ნამონათვალს:**

1.მეცნიერების და ღვინის წარმოების დაგეგმვა და ორგანიზაცია საქართველოში;

2.ბორჯომის (ან სხვა რეგიონების) ელექტროენერგეტიკა;

3.საქართველოში კონიბიზნესის განვითარება;

4.ენერგეტიკის დაგეგმვა და ორგანიზაცია საქართველოში;

5.ტურისტული ფირმის საქმიანობა;

6.თანამედროვე კერძო სკოლა;

7.დანგრეული ტაძრების რესტავრაცია;

8.აგროეკოლოგიური ტურიზმის განვითარება ქიზიყში (ან სხვა რეგიონებში);

9.გველის შაამის ბიზნესი;

10. ლეჩხუმის (ან სხვა რეგიონების) ეკონომიკური განვითარების პერსპექტივები;

11. მცირე ენერგეტიკის განვითარება;

12. ქორწინების ორგანიზება;

13. ტყე შეუნახე შვილებსა;

14. კოკა-კოლას ისტორია და თანამედროვე მენეჯმენტი;

15. აგრობიზნესის განვითარება საქართველოში;

16. საქართველო ხორბლისა და ვახის ქვეყანაა;

17. შაქრის წარმოებისა რეალიზაციის გზები საქართველოში;

18. წიგნი თუ ინტერნეტ-ლიტერატურა;

19. ჩაის წარმოება;

20. ქართული ფეხბურთის თანამედროვე მდგომარეობა და პრობლემები;

21. უნარშეზღუდული ბავშვები საქართველოში;

22. უპატრონო ძაღლების პრობლემები;

23. საბილიარდო ბიზნესი საქართველოში;

24. გარემოს დაბინძურება და მისი აღმოფხვრის გზები;

25. მეფუტკრეობის განვითარება საქართველოში;

26. ბავშვთა კვების პროდუქტების წარმოება საქართველოში;

27. ნარკომანიის პრობლემები საქართველოში.

პირველივე მეცადინეობებზე ვუკითხავთ აუდიტორიას ნუნს მიერ შედგენილ კონკრეტულ კომედიურ სიტუაციას: „მენეჯმენტის მოთხოვნების დარღვევა ბიზნეს-პროექტის შედგენისა და პრეზენტაციისას“ და ვმართავთ სათანადო დებატებს (ჩახე-შეუდეგ). შედეგად, სტუდენტები ნათლად იაზრებენ ხელმძღვანელის ფუნქციებს, გუნდში მუშაობის სპეციფიკას, ფასეულობას და პირად პასუხისმგებლობას, რაც უადვილებს მათ პროექტის შედგენაზე მუშაობას როგორც ხასწავლისხასტერო, ასევე სამომავლო. პრაგმატულ-საკარიერო მნიშვნელობის თვალსაზრისითაც.

დამოუკიდებელი მუშაობისათვის განკუთვნილ პერიოდში, თემატური, ინტელექტუალური და პიროვნული ინტერესების მსგავსება-თანხვედრის და „გონებრიული შტურმის“ მეთოდის გამოყენების საფუძველზე, სტუდენტები ერთობლივი მუშაობის შედეგად ქმნიან საპროექტო გუნდებს, გამოყოფენ გუნდის ხელმძღვანელს, ირჩევენ კონკრეტულ თემას და 2 კვირაში (მაქსიმუმ – 3 კვირაში) წარუდგენენ ლექტორს წერილობითი სახით.

<u>დავალება სტუდენტებს დამოუკიდებელი მუშაობისათვის განკუთვნილი პერიოდისათვის I-II კვირაში: საპროექტო გუნდების ჩამოყალიბება</u>

<u>და თემის შერჩევა</u>

უახლეს პედაგოგიურ ტექნოლოგიებში ფართოდ გამოიყენება **„გონებრივი შტურმის“ მეთოდი (Brainstorming, Мозговой штурм).**

ეს არის სასწავლო პროცესში ახალი იდეების გენერირების (გამომუშავების), ორგანიზაციის მიხედის, მიზნების და კორექტირებული ამოცანების ჩამოყალიბების და მათი განხორციელების გზების დახარის მეთოდი.

მეთოდის არსია ის, რომ საპროექტო გუნდის წევრები სათავაზობენ ერთმანეთს ყველანაირ, თუნდაც ყველაზე უცნაურ და ურეგულო იდეებს, ანალიზებენ მათ, აკლიბებენ სათანადო მიზნებს, ამოცანებს და ცდილობენ მათი განხორციელების შესაბამისი გზების დახარას.

ერთი იდეა და მოსაზრება წარმოშობს მეორეს და ამ პროცესში გუნდის წევრები წამოაყენებენ გაცილებით მეტ წინადადებებს, ვიდრე ამას შეძლებდა მისი ყოველი წევრი ცალკე (დამოუკიდებლად) მუშაობისას.

სტუდენტებს ვაძლევთ დავალებას – ამ მეთოდის გამოყენებით შეასრულონ შემდეგი სამუშაო:

1.შეარჩიეთ (დაადგინეთ, აირჩიეთ) გუნდის ხელმძღვანელი (მთავარი მენეჯერი);

2.განიხილეთ სხვადასხვა აზრი და გამოიმუშავეთ წარმმართველი იდეა თქვენი გუნდისათვის;

3.ჩამოაყალიბეთ პროექტის თემა და დაადგინეთ მისი დანიშნულება;

4.ჩამოაყალიბეთ თქვენი ორგანიზაციის (გუნდის) მიხია, მიზნები და კონკრეტული ამოცანები. დახატეთ მიზნის მიღწევის ორგანიზაციული გზები;

5.შეურჩიეთ გუნდს ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმა (მაგალითად: შპს, სააქციო სახოგადოება, ინდივიდუალური, კავშირი, ფონდი, არაფორმალური (არარეგისტრირებული) ორგანიზაცია და სხვ.). ორგანიზაციის შექმნა შეგიძლიათ, როგორც ვირტუალურად (წარმოსახვით), ასევე რეალურად;

6.შეარჩიეთ ხელმძღვანელის მოადგილეები, გაანაწილეთ ფუნქციები გუნდში, შექმენით მისი ორგანიზაციული სტრუქტურა და გადმოეცით ეს სქემატურად.

ამის შემდეგ იწყება მუშაობა უშუალოდ პროექტის შედგენაზე. მეორე ან მესამე კვირაში სტუდენტებს ეძლევათ სპეციალური მასალა (ინსტრუქცია), რომელიც აკვალიანებს მათ როგორც ამ საქმიანობაში, ასევე პროექტის საპრეზენტაციო გაფორმებაში.

<u>ინსტრუქცია სტუდენტური გუნდური პროექტის შემუშავებისა და საპრეზენტაციო გაფორმებისათვის.</u>[2]

<u>პროექტის თავფურცელზე უნდა აისახოს:</u>

სასწავლებლის და ფაკულტეტის დასახელება;

სწავლების ხაფეხური, სპეციალობა, კურსი; ჯგუფი;

საპროექტო გუნდის სახელწოდება, პროექტის სათაური, პროექტის სახეობა (სასწავლო-შემეცნებითი პროექტი – ბაკალავრიატისათვის და სასწავლო-კვლევითი პროექტი – მაგისტრატურისათვის);

შესახწავლი დისციპლინა;

პროექტის ხელმძღვანელი (დისციპლინის ლექტორი);

სასწავლო წელი, სემესტრი, შესრულების ადგილი (ქალაქი) და წელი.

<u>მე-2 გვერდზე</u> (თავფურცლის შემდეგ გვერდზე) – კვლავ პროექტის სათაური, გუნდის სახელწოდება და საპროექტო გუნდის შემადგენლობა ყოველი წევრის გვარის, სახელის, სასწავლო ჯგუფის ნომრის, პირადი ტელეფონის (ბინისა და მობილურის), ელექტრონული ფოსტისა და გუნდში მისი ფუნქციის (ხელმძღვანელი, მოადგილე, მენეჯერი და სხვ.) ჩვენებით.

<u>მე-3 გვერდზე</u> – <u>სარჩევი</u> (ცალკეული თავების, პარაგრაფების, დანართების და სხვ. გვერდების ჩვენებით.

<u>მე-4 გვერდიდან</u> – ტექსტის გადმოცემა შემდეგი სტრუქტურით:

1.გუნდში მუშაობის აღწერა;

2.ინფორმაცია განმცხადებლისა და შემსრულებლის შესახებ;

3.პროექტის აღწერა;

4.პროექტის შესრულების გარიგი;

5.პროექტის განხორციელების ბიუჯეტი;

6.მოსალოდნელი შედეგები;

7.პროექტის განხორციელების მონიტორინგი და შეფასება;

8.დამატებითი ინფორმაცია (დანართები);

9.გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები.

<u>*განვიხილოთ ეს ნაწილები:*</u>

<u>1. საპროექტო გუნდში მუშაობის აღწერა.</u>

ნაშრომის ამ ნაწილში უნდა აისახოს შემდეგი ძირითადი მომენტები, რომლებიც გვხვდება საპროექტო გუნდის საქმიანობის პროცესში:

გუნდის შექმნის ისტორია, წანამძღვრები, მიხია, მიზანი და ამოცანები;

საპროექტო თემის შერჩევის პრინციპები;

გუნდის პერსონალის შერჩევა და მართვა;

გუნდის, როგორც ფორმის (ბიზნეს-სუბიექტის), ან არასამეწარმეო ორგანიზაციის რეალური ან ვირტუალური (წარმოსახვითი) ორგანიზაციული ჩამოყალიბება (ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის შერჩევა, დარეგისტრირება, მართვის ორგანიზაციული სტრუქტურა, ხელმძღვანელობის და საქმიანობის კოორდინაციის სქემა);

გუნდის მთავარი მენეჯერი, მენეჯერები, რიგითი წევრები და მათი ფუნქციები;

გუნდის ფუნქციონირების შიგა და გარე გარემო;

გუნდის საქმიანობის ეთიკური საფუძვლები;

შესაძლო უთანხმოებები და კონფლიქტები გუნდში და მათი მართვა;

გუნდის მართვის ზოგადი ფუნქციების (დაგეგმვა, ორგანიზაცია, ხელმძღვანელობა-მოტივაცია და კონტროლი) განხორციელება და მასზე პასუხისმგებელი პირები;

გუნდის მატერიალური და ფინანსური რესურსების მართვა;

პროექტის შედეგების ბიუჯეტი;

სასწავლო პროცესში გუნდური პროექტის შედეგების მართლის შეფასება.

კოლექტიური მუშაობის პროცესში გუნდის წევრები, წინასწარ, ან გამეორების თვალსაზრისით სისტემატურად სარგებლობენ სასწავლო, სამეცნიერო და საინფორმაციო წყაროებში ასახული მასალებით და მიღებული ცოდნა შეუძლიათ გამოიყენონ კომპლექსურად: 1) უშუალოდ პროექტებზე მუშაობისას; 2) პრეზენტაციებზე; 3)შუალედურ გამოცდებზე; 4)სემინარებზე თემების საბარებისას; 5)ქცევების გარჩევისას; 6) ფინალურ გამოცდებზე. ამასთან, გუნდებში მუშაობა, სხვა გუნდებთან სასწავლო-შემოქმედებითი კონკურენციის პირობებში, მათთვის 12-13 კვირიანი ბიზნეს-სიმულაციური პრაქტიკის გავლის ტოლფასია, რაც სტუდენტებისათვის ცოდნისა და ბიზნესმენისა და მენეჯერის უნარ-ჩვევების შეძენის ეფექტიან საშუალებას წარმოადგენს.

<u>2. ინფორმაცია განმცხადებლისა და შემსრულებლის შესახებ.</u>

ჩვეულებრივ, განმცხადებელში იგულისხმება პროექტის შემდგენელი და ინვესტორთან/სპონსორთან მისი წარმდგენელი. რეალურ პრაქტიკაში ეს შეიძლება იყოს კერძო პირი, საინიციატივო ჯგუფი ან ოფიციალური ორგანიზაცია. ჩვენს შემთხვევაში განმცხადებელს წარმოადგენს პროექტის შედეგებზე მომუშავე გუნდი თავისი რეალური თუ ვირტუალური სტატუსით. ეს ნაწილი უნდა მოიცავდეს ინფორმაციას განმცხადებლისა და პროექტის შესრულებაში დაბან განსორციელებაში მონაწილე პირების (ორგანიზაციების) შესახებ, იმის გათვალისწინებით, თუ როგორია განმცხადებლის სტატუსი, მიზნები და მოთხოვნები.

<u>3. პროექტის აღწერა.</u>

პროექტის აღწერა არის საპროექტო განაცხადის ერთ-ერთი ძირითადი და მოცულობითი შემადგენელი ნაწილი, რომელშიც გაერთიანებულია შემდეგი ინფორმაციები:

1.პრობლემის განსაზღვრა და არსებული სიტუაციის ანალიზი – გულისხმობს იმ კონკრეტული პრობლემის აღწერა-ანალიზს (პრობლემის/საკითხის ისტორია და დღევანდელი მდგომარეობა), რომლის საპასუხოდაც არის მიმართული პროექტი;

2.მიზანი – გულისხმობს ზოგად დებულებებს იმის შესახებ, თუ რისი მიღწევა გსურთ და რომელიც ლოგიკურ კავშირში იქნება აღწერილ პრობლემასთან;

3.ამოცანები – გულისხმობს კონკრეტულ ნაბიჯებს მიზნის მისაღწევად. აქ უნდა მიუთითოთ, რა ამოცანების გადაჭრას ისახავთ თქვენს პროექტში მითითებული მიზნის მისაღწევად. მიზნის მისაღწევად შეიძლება დაისახოთ ერთი ან რამდენიმე ამოცანა იმის გათვალისწინებით, თუ როგორია თქვენი პროექტის სპეციფიკა;

4.განხორციელების გზები – გულისხმობს კონკრეტულ ნაბიჯებს თქვენს მიერ დასმული ამოცანების შესასრულებლად. განხორციელების გზები ასახავს განაცხადის მიზანს და პასუხობს კითხვებს: 1. **„როგორ"** – როგორ განახორციელებთ თქვენი პროექტის ამოცანებს? 2. **„ვინ"** – ვინ მონაწილეობს თქვენი პროექტის განხორციელებაში?

<u>4. პროექტის შესრულების განრიგი.</u>

პროექტის შესრულების განრიგი უნდა შეიცავდეს პროექტით განსაზღვრული საქმიანობის განაწილებას დროში, რომელიც შეიძლება გამოისახოს დროის ტაბულის საშუალებით.

<u>5. პროექტის განხორციელების ბიუჯეტი.</u>

ბიუჯეტი უნდა იყოს ლოგიკურ კავშირში პროექტის აღწერაში მითითებულ ამოცანებთან. ბიუჯეტს უნდა ჰქონდეს ცხრილის სახე, რომელშიც აისახება: სამუშაოს დასახელება, საცალო ღირებულება, რაოდენობა, მოთხოვნილი თანხა და სხვა. ბიუჯეტი უნდა შეიცავდეს მხოლოდ იმ სამუშაოებს (მომსახურების) ხელროებს, რომლებიც შეესაბამება პროექტის ამოცანებს. სასურველია ბიუჯეტში არ იქნეს შეტანილი ის პუნქტები, რომლებიც არ არის არსებითი ან არ არის პროექტთან მისადაგებული. მითითებული ფასები უნდა იყოს საბაზრო (უმჯობესია რომელიმე ფირმის საფასო პრეისკურანტის ჩაროს სახით მითითება). პროექტის განხორციელების ბიუჯეტი არის უმთავრესი ინფორმაცია, რომელიც წარედგინება პოტენციურ ინვესტორს/სპონსორს დაფინანსების თხოვნით. ამიტომ, ამ ნაწილში შეძლებისდაგვარად, მოკლედ უნდა ასახოთ ჩვეულებრივი ბიზნეს-გეგმის ფინანსური განყოფილება (ხარჯები, შემოსავალი, მოგება).

<u>6. მოსალოდნელი შედეგები.</u>

განაცხადის ფორმის ამ ნაწილში აღწერეთ ის სავარაუდო ეფექტი ან მოსალოდნელი შედეგი, რაც მოჰყვება თქვენი პროექტის წარ-

მატებით განხორციელებას რაოდენობრივი ან/და თვისებრივი მაჩვენებლებით (შეცვლილი შედეგები იყოს დათვლადი, რაც ამარტივებს მონიტორინგის პროცედურას და ხშირ შემთხვევაში გაცილებით მოშეებიანია).

7. მონიტორინგი და შეფასება.

განაცხადის ამ ნაწილში თქვენ უნდა აღნიშნოთ, თუ როგორ და ვის მიერ მოხდება თქვენი პროექტის განხორციელებაზე დაკვირვება და რა კრიტერიუმებით შეფასდება მისი წარმატება.

8. დამატებითი ინფორმაცია (დანართები).

დამატებითი ინფორმაციის სახით შესაძლოა წარმოდგენილი იყოს ნებისმიერი ინფორმაცია, დანართები (ცხრილები, სქემები, რუკები, გრაფიკები და სხვ), რაც განმტკიცებს განაცხადს (პროექტს) და გახდის მას უფრო დამაჯერებელსა და გასაგებს. პროექტს შესაძლებელია თან ახლდეს რეკომენდაცია შესაბამის სფეროში აღიარებული ექსპერტებისაგან.

9. გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები.

აქ უნდა აისახოს ბეჭდური და ელექტრონული წყაროები, აგრეთვე შესაბამისი სფეროს სპეციალისტების რეკომენდაციები (ორგანიზაციის და პიროვნების მითითებით).

მოთხოვნები პროექტის საბოლოო პრეზენტაციისათვის

1. გუნდი საბოლოო პრეზენტაციისათვის პროექტს ამზადებს სემესტრის განმავლობაში გუნდის წევრების მიერ არჩეული მთავარი მენეჯერის/კოორდინატორის ხელმძღვანელობით, რომელიც ანაწილებს სათანადო ფუნქციებს ცალკეულ წევრებზე, ნიშნავს შესაბამის მენეჯერებს და პასუხიმგებელია მათი და მთელი გუნდის მუშაობის გამართულობასა და რეალურობაზე;

2. ქულების უშრომლად მიღების მსურველი, ზარმაცი სტუდენტი მენეჯერმა თავიდანვე არ უნდა მიიღოს გუნდში ან ასეთი რამის შემჩნევისას უნდა გარიცხოს იგი გუნდიდან. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ლექტორის მიერ ასეთი სტუდენტის გამოვლინისას მთელი გუნდი მოიხსნება პროექტის მომზადების პროცესში ან თვით პრეზენტაციიდან და შეფასების ამ კომპონენტში გუნდის ყველა წევრს დაეწერება 0 ქულა;

3. საჭიროებულია გუნდის ყველა წევრის გამოცხადება საბოლოო პრეზენტაციაზე;

4. საბოლოო პრეზენტაციაზე გამოტანილ უნდა იქნეს სპეცსაქაღალდეში ჩაკრული ან სათანადოდ აკინძული, ესთეტიკურად გაფორმებული პროექტი კომპიუტერზე ნაბეჭდი სახით (მოცულობა – 25-30 გვერდი; 1,5 ინტერვალი; ოტ უხს; 12 შრიფტი);

5. საჭიროა ასეთი მოთხოვნებით შესრულებული 3 ეგზემპლარი (1 ეგზ. – ლექტორისათვის, 1 ეგზ. – უნივერსიტეტის სტუდენტური კვლევებისა და პროექტების ცენტრისათვის, 1 ეგზ. – საკუთრივ გუნდისათვის);

6. წარმოდგენილი პროექტისა და გუნდის მუშაობის მაღალი შეფასებისათვის საჭიროა პრეზენტაციის წინ პროექტის შემოკლებული ტექსტის ქსეროასლები დაურიგდეს სახწავლო ჯგუფში არსებულ სხვა საპროექტო გუნდებს (თითო ეგზემპლარი თითოეულ გუნდს), რათა მათ მოეცეთ პროექტის პრეზენტაციის თანმხლებ დისკუსიაში არგუმენტირებული მონაწილეობის საშუალება;

7. პრეზენტაცია უნდა მოხდეს **Microsoft Office PowerPoint**-ში შესრულებული სლაიდ-შოუს (15-20 სლაიდი) მეშვეობით, რომელშიც უნდა აისახოს პროექტის უმთავრესი მომენტები პრეზენტაციის ფორმატის მიხედვით;

8. უკეთესია პრეზენტაცია შეასრულოს გუნდის რამდენიმე წევრმა პროექტის მომზადებაში მათი ფუნქციების ან პროექტის ნაწილების ან პრეზენტაციის ფორმატის მიხედვით. პრეზენტაციის ფორმატი შემდეგია: 1) პროექტის ძირითადი დებულებების გადმოცემა – 15 წთ.; 2) კითხვა-პასუხები – 4 წთ.; 3) დებატები – 6 წთ. (სულ – 25 წთ.). პროექტის ძირითადი დებულებების გადმოცემაში უნდა აისახოს: 1) გუნდში მუშაობის აღწერა – 4 წთ.; 2) პრობლემის/საკითხის ისტორიის და დღევანდელი მდგომარეობის აღწერა – 3 წთ.; 3) საკუთრივ გუნდის მიერ შემუშავებული საპროექტო წინადადებების ძირითადი დებულებების და ბიზნეს-ეკონომიკური (ბიუჯეტი, ხარჯები, შემოსავალი, მოგება) გაანგარიშებების გადმოცემა – 8 წთ.

9. პრეზენტაციამდე ლექტორს უნდა გადაეცეს პროექტის ტექსტისა და სლაიდ-შოუს ელექტრონული ვერსია ნ -დისკოზე ჩაწერილი. ეს მასალა აგრეთვე უნდა გადაიგზავნოს ლექტორის ელექტრონულ ფოსტაში.

პროექტის საბოლოო შეფასება მოხდება გუნდის მიერ არსებული მოთხოვნების შესრულების საფუძველზე 0-დან 20 ქულის ფარ-

გლებში. პროექტის შეფასების ქულა დაეწერება გუნდის ყოველ ცალკეულ წევრს და აისახება სასწავლო-ტექნოლოგიური კომპონენტების სემესტრული შეფასების სკალაში.

პროექტების მეთოდს ჩვენ 1998 წლიდან ვიყენებთ თსუ ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტზე და სხვა უნივერსიტეტებში ეკონომიკური და ბიზნეს-სამენეჯმენტო დისციპლინების სწავლების პროცესში. განვლილ პერიოდში, **სასწავლო ჯგუფებში პრეზენტაციის შემდეგ, საუკეთესო პროექტები სისტემატიურად გაიტანება საფაკულტეტო და საუნივერსიტეტო პრეზენტაციებზე, ჯილდოვდება პრიზებით, გადაეცემა საპუბლიკაციოდ და საპროექტო წინადადებების სახით განსახილველად წარედგინება სათანადო ორგანიზაციებს.**

მეთოდიკის სისტემატური გამოყენების შედეგად, თსუ ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის სტუდენტთა და ჩვენი პირადი ინიციატივით 2001 წელს შეიქმნა და 2007 წლის 24 დეკემბრის, შემდეგ კი 2009 წლის 10 ივლისის ფაკულტეტის საბჭოს სხდომების გადაწყვეტილებებით, ოფიციალური სტატუსით მოქმედებს სტუდენტური კვლევებისა და პროექტების ცენტრი „იდეა“, რომლის უმთავრესი მიზანია: ერთობლივი საქმიანობის კოორდინაციის სრულყოფის მიზნით სტუდენტების და ყველა დაინტერესებული მხარის გაერთიანება ეკონომიკის, ბიზნესისა და მენეჯმენტის აქტუალური საკითხების კვლევისა და სათანადო პროექტების შემუშავება-განხორციელების სფეროში.

მიზნების განხორციელებისათვის ცენტრი საქმიანობას წარმართავს შემდეგი ძირითადი მიმართულებებით:

- ინტერ-, მულტი-, სუბდისციპლინური და ინოვაციური კვლევების ჩატარება ბიზნესის, ეკონომიკისა და სამეურნეო-მმართველობითი საქმიანობის სხვადასხვა სფეროში;
- საქართველოში პროექტების მენეჯმენტის შესწავლით დაინტერესებული ახალგაზრდა სპეციალისტების მომზადების ხელშეწყობა;
- სათანადო ხაინფორმაციო-საკონსულტაციო და საერეინინგო სისტემის შექმნა;
- საგამომცემლო საქმიანობა: სამეცნიერო, სასწავლო, ხაინფორმაციო, საკონსულტაციო და სხვა სახეობის ლიტერატურის გამოცემა;
- კონფერენციების, სიმპოზიუმების და სემინარების ჩატარება.

სტუდენტური ცენტრი „იდეა“-ს ინიციატივა, ორგანიზებით და მონაწილეობით ბოლო წლებში განხორციელდა რამდენიმე მნიშვნელოვანი პროექტი კონფერენციების, სემინარებისა და ტრეინინგების სახით, რაც სისტემატურად შუქდებოდა პრესაში, სამეცნიერო პერიოდიკასა და სპეციალურად გამოცემულ კრებულებში.

მათ შორის განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს თსუ ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტზე, 2009 წლის 5 ივნისს გორის უნივერსიტეტის ხოციალურ მეცნიერებათა, ბიზნესისა და სამართალმცოდნეობის ფაკულტეტთან ერთად ჩატარებული პირველი საუნივერსიტეტოშორისო სტუდენტური კონფერენცია „სტუდენტური პროექტები“.[1] რომელზეც წარმოდგენილ იქნა სასწავლო პროცესში შესრულებული 6 საუკეთესო გუნდური პროექტი:

ცენტრი „იდეა“ ახლო მომავალში გეგმავს:

- კონფერენცია „სტუდენტური პროექტები“-ს მასალების კრებულის გამოქვეყნებას;
- ყოველწლიური კონფერენციების – „სტუდენტური პროექტები“ – მოწყობას;
- სხვადასხვა კორტინგენტისათვის ტრეინინგების ჩატარებას პროექტების მენეჯმენტში.

ყოველივე ზემოაღწერილი მიანიშნებს სწავლების პროცესში სტუდენტური გუნდური პროექტების მომზადებისა და პრეზენტაციის მეთოდური ასპექტების შესწავლა-გამოყენების აქტუალურობასა და წამოწყებული საქმის დიდ პერსპექტივაზე.

უახლესი მეთოდიკის მნიშვნელობიდან გამომდინარე, აუცილებელია მისი შემდგომი განვითარება და საყოველთაო დანერგვა ეკონომიკური და ბიზნეს-სამენეჯმენტო კადრების მომზადების მთელ სისტემაში. ეს კი ორგანულად არის დამოკიდებული ეკონომიკური განათლების სფეროს ოპტიმალურ რეფორმირებასა და ყოველი ცალკეული სასწავლებლის დონეზე სწავლების ორგანიზაციის და მეთოდიკის რადიკალურ გაუმჯობესებაზე, რის საფუძველზეც უნდა მოხდეს ქვეყნის ეკონომიკური და ბიზნეს-სექტორის უზრუნველყოფა მაღალკვალიფიციური საკადრო პოტენციალით.

[1] კონფერენციის ამსახველი მასალა იხ: თ. მარუაშვილი. სტუდენტური კონფერენცია „სტუდენტური პროექტები“. გაზ. „ობოლისის უნივერსიტეტი“. 30.06.2009. №9

Methodical questions of preparation - presentation students group programs in the course of teaching of economical disciplines

G. Shikhashvili

In civilized countries, in the process of learning of economical-managerial disciplines, there are used projects methods together with other modern technologies.

Projects method is purposed to arouse the interest of students towards to the actual problems, to plan the problems solving ways and with particular project to show the practical usage of directions of gained knowledge.

Projects must be prepared by students' team during the semester. Each team, composed with 5-7 individuals, is formed by the will of students, with lecturer agreement. Project variety and particular theme will be also selected with lecturer agreement on the basis of relevant economical-managerial paradoxes, preliminary consideration of micro and mini-cases and appropriate debates. Every team is working on project creation during 12-13 weeks and will present it to the learning group at the end of the semester, on 14th or on 15th week. Team gains distinct point estimation as a result of presentation.

In the process of group working team members, in advance, or for the reiteration, systematically using represented materials in learning, scientific and informational sources and they can draw on achieved knowledge multipurpose: 1) Directly during working on project; 2) At the presentation; 3) At the intermediate examinations; 4) At the analysis of themes on seminars; 5) At the analysis of cases; 6) At the final examinations. Working in team, in terms of learning-creative competition with other teams, also equal to the 12-13 week managerial practice for students, which is effective opportunity to receive the knowledge and managerial skills for them.

ბუნებათსარგებლობის მენეჯმენტის ამოცანები და მეთოდები

პარმენ ლეჟავა,
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ბუნების დაცვისა და ბუნებათსარგებლობის პროგრამულ-მიზნობრივი ეკოლოგიური მენეჯმენტი. თანამედროვეობის შედარებით ახალი და ერთ-ერთი აქტუალური პრობლემაა. ასეთი მიდგომა საშუალებას იძლევა საფუძვლიანად განიხილონ ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისა და ბუნების დაცვის ერთიანი მიზანი; სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისა და ბუნების ტერიტორიული დარეგიონირების მენეჯმენტის კონკრეტული ამოცანები; უზრუნველყოფილ იქნეს ბუნების დაცვის პრობლემების მიზნობრივი ნაწილი ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების პროგრამების შედგენისა და მენეჯმენტის პროცესში.

ბუნების დაცვის პროგრამულ-მიზნობრივი პროგრამა – ეს არის კონკრეტულ დონისძიებათა ერთობლიობა, რომელიც გაწერილია შესრულების ვადების მიხედვით და მიმართულია მკაცრად განსაზღვრული მიზნების მისაღწევად. პროგრამით გათვალისწინებულ ღონისძიებათა განხორციელებისათვის საჭირო ბუნებრივი რესურსების გამოყენების უფლება ფორმდება გრძელვადიანი ინვესტორების კონცესიური შეთანხმების ფორმით.[1]

ბუნების დაცვის მიზნობრივ-ეკოლოგიური ღონისძიებები ითახება ქვეყნის ბუნების დაცვისა და გამოყენების ერთიან ეკოლოგიურ პროგრამაში. ასეთი პროგრამის შემუშავებისა და შედგენის საწყის ეტაპად ითვლება ფაქტობრივი მდგომარეობის აღწერა, რაც ამოცანის ზუსტად დასმისა და ოპტიმალური გადაწყვეტილების მიღების საფუძველია. მასში იკულისხმება ბუნების დაცვის ხასიათების დადგენა, დაგეგმვის სქემაში გარკვევა, მეურნეობის რეალურად მოქმედი და მომავალი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მდგომარეობის განსაზღვა. ბუნებაზე ანთროპოგენური ზემოქმედების შედეგის გაცნობიერება და მიღებული ინფორმაციების შესწავლა, სისტემატიზაცია და დამუშავება.

ბუნების დაცვისა და ბუნებათსარგებლობის პროგრამულ-მიზნობრივი ეკოლოგიური პროგრამა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების

[1] Ершов Ю.А., Каким быть закону о [illegible] газ., „Экономика и жизнь", 1991, №1.

დარეგიონული და საერთო მიზნობრიობი მენეჯმენტის პროგრამების ორგანული შესაბამისი ნაწილია.

ცნობილია, რომ ბუნების გაჭუჭყიანების ნეგატიური შედეგები ყველაზე მეტად ვლინდება რეგიონულ დონეზე. ამიტომ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება რეგიონული ჭრილით პრობლემის შესწავლას და მიღებული მონაცემების საყურადღებო მდგომარეობის გაუმჯობესების პროგრამის შედგენას.

რეგიონის ბუნება, ფაქტობრივად, განიცდის ეკონომიკის სხვადასხვა დარგისა და ობიექტის, მიცემულ ტერიტორიაზე ან მის ფარგლებს გარეთ ზემოქმედებას, რაც მრავალმხრივ ვლინდება. აქედან გამომდინარეობს ბუნების რაციონალური სარგებლობისა და ბუნების გაჯანსაღების ხარისხის გაუმჯობესების **რეგიონული პროგრამის შედგენისა და მენეჯმენტის აუცილებლობა**, რაც ახალი მიმართულებაა ეკოლოგიაში. რეგიონული ეკოლოგიური პროგრამების უმნიშვნელოვანესი პრინციპია **კომპლექსურობა**, რაც შესაძლებლობას იძლევა სწორად განისაზღვროს რეგიონულ-ეკოლოგიური პროგრამებისა და მენეჯმენტის კარდინალური ამოცანები. ბუნებრივი რესურსების ურთიერთქმედებით გამოწვეული რეგიონული ეკოლოგიური პროგრამებისა და მენეჯმენტის სპეციფიკურობის გათვალისწინება შესაძლებლობას იძლევა ყველაზეფექტიანად იქნეს გამოყენებული ბუნების დაცვისა და ბუნებათსარგებლობის ღონისძიებებზე გამოყოფილი სახსრები. მიუხედავად ამისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ბუნების დაცვისა და გამოყენების პროგრამირების პრაქტიკაში პრობლემის მიერო ღონეზე ჯერ კიდევ არ ქცევა სათანადო ყურადღება. რეგიონულ პროგრამებში არასრულადაა ახახული ბუნების კომპონენტების მდგომარეობის ამსახველი მაჩვენებლები, განსაკუთრებით ხარისხი. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ რეგიონის ეკოლოგიური პროგრამების შეჯაშავება-განსორციელების პროცესის ყველაზეიანობის შეფასება უნდა მოხდეს კომპლექსურად, მან უნდა მოიცვას ნარჩენებადი წარმოების ერთიანი სისტემის შექმნის მასტიმულირებელი ღონისძიებებიც.

ბუნების დაცვისა და გამოყენების პროცესები, როგორც წესი, მიმდინარეობს კონკრეტულ რეგიონებში და ქმნის ერთიან სისტემას. ასეთი სისტემების ხასიათი დამოკიდებულია მათი შემადგენელი ელემენტების ურთიერთქმედებაზე, ხოლო რაც შეეხება ამ სისტემის მდგომარეობას, იგი იცვლება ერთი თვისებრივი მდგომარეობიდან მეორეში გადასვლის პროცესში.

ბუნებათსარგებლობის მთავარი ობიექტი – ბუნება და მისი რესურსები, როგორც მწარმოებლური ძალების შემადგენელი ელემენტები. ქმნის ამა თუ იმ რეგიონში მატერიალური წარმოების ბაზას. მართალია, მისი მნიშვნელობა არაა აბსოლუტურად გადამწყვეტი, მაგრამ მისი ღიფერენციაცია ხარისხისა და ადგილმდებარეობის მიხედვით, არსებით ზემოქმედებას ახდენს

რეგიონის ეკონომიკაზე - ანჭარებს ან ანელებს მისი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პროცესს.

ბუნების დაცვისა და ბუნებათსარგებლობის რეგიონული პროგრამის კომპლექსურობა განპირობებულია იმით, რომ ბუნებას დაცვა და გამოყენება შედეგება ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული ელემენტებისაგან. კომპლექსური მიდგომა კი საშუალებას იძლევა სწორად განისაზღვროს რეგიონულ-ეკოლოგიური ხასიათის ამოცანები, გაკეთდეს სწორი ანალიზი და ობიექტური დასკვნები.

ბუნების დაცვისა და გამოყენების რეგიონული პროგრამა ხასიათდება მრავალვარიანტულობით, რაც საჭიროებს ოპტიმიზაციას. ეს კი უნდა მოხდეს ანალიზისა და მათემატიკური მოდელების გამოყენებით. ასეთი მიდგომა მრავალი ვარიანტიდან საუკეთესოს ამორჩევის გარანტიაა.

ბუნების დაცვისა და გამოყენების რეგიონული პროგრამის შედგენისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება მისი ობიექტების სწორად განსაზღვრას. ამას საფუძვლად უნდა დაედოს ის პრინციპები, რომლებიც ახასიათებენ ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების ახალ ეკოლოგიურ მოთხოვნებს.

რეგიონის ბუნებათსარგებლობის ობიექტად შერჩეულ უნდა იქნეს ბუნებრივ-ეკონომიკური რეგიონები. ამ უკანასკნელში იგულისხმება ქვეყნის ის ტერიტორია, რომელიც ხასიათდება ეკონომიკისა და ბუნების ურთიერთქმედების ერთიანი პირობებითა და დაცვით.

ბუნებრივ-ეკონომიკური რეგიონი მთლიანობაში აერთიანებს ბუნებრივ და სოციალურ-ეკონომიკურ რეგიონებს. ბუნებრივ-ეკონომიკური რეგიონის განსაზღვრა ხდება კერძო და საერთო კრიტერიუმების შესაბამისად.

კერძო კრიტერიუმის გამოყენება ხდის უწყობს ბუნებრივ-ეკონომიკური რეგიონების კერძო ხასიათების შექმნას, როგორიცაა: წყალ-ხმეურული რეგიონი, ტერიტორიული რეგიონები გაჭუჭყიანების ცალკეული ხასიათის დონის მიხედვით და ა.შ.

საერთო კრიტერიუმის გამოყენება გულისხმობს საერთო ეკონომიკურ-ბუნებრივი რეგიონების გამოყოფას, რაც ახასიათებს სახოგადოების კომპლექსურ ზემოქმედებას ბუნებრივ გარემოზე.

აღნიშნული კრიტერიუმის გამოყენებას დიდი მნიშვნელობა აქვს ბუნების დაცვისა და ბუნებათსარგებლობის პროცესის სრულყოფისათვის.

სახოგადოებრივი საქმიანობა ხშირად ხასეს უცვლის ბუნებას და იწვევს უარყოფით შედეგებს. ჩვენ ახეთი გლობალური ეკოლოგიური ცვლილებების მოწმენი ვართ, როგორიცაა: ოზონის ხვრელის გაჩენა, მსოფლიო ოკეანის დონის ცვლილება, გაუდაბნოება, ტყეების განადგურება. ბუნების ხარისხის გაუარესებით საფრთხე ემუქრება არა მარტო ცალკეული რეგიონ-

ების ბუნებას არ ეწინააღმდეგება, არამედ საერთოდ კაცობრიობის არსებობის პირობებს. აქედან გამომდინარე, აუცილებელია სახოგადოების არაეკონომიური სფეროების აღმოფხვრა.

ეკოლოგიური უსაფრთხოების როგორც სახოგადოების არსებობისა და განვითარების ბუნებრივი პირობების, შედარებით სრულყოფილ განსახღვრაზე, ასევე მოსახლეობის ჯანმრთელობის დაცვასა და ქვეყნის ხანგრძლივად მყარი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების უზრუნველყოფასთან მჭიდრო კავშირებზე საინტერესოდ მსჯელობენ ნ.პ. ფედორენკო და კ.გოფმანი.[1]

ეკოლოგიური საფრთხის ეკონომიკური რეგულირება, როგორც განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის მქონე ქვეყნების გამოცდილება გვიჩვენებს, შეიძლება განხორციელდეს, ჯერ ჯერობით, ბუნებათსარგებლობის ეკონომიკური მეთოდებით, როგორიცაა - ეკონომიკური ბერკეტების ცენტრალიზებულად დაწესება, საფინანსო-საკრედიტო, საამორტიზაციო და სადაზღვევო პოლიტიკა და მეორე, კონკრეტულად ეკოლოგიური პირობების გაუმჯობესებისათვის გადასახადის დაწესება, რომლითაც შესაძლებელი ხდება „ეკოლოგიური უსაფრთხოების ფონდის" გადიდება. ასეთი გადასახადების თანხა გარკვეულწილად გააძლიერებს და გაადიდებს ეკოლოგიური უსაფრთხოების შექმნისათვის განკუთვნილი ცენტრალიზებული დაფინანსების წყაროს. ამასთან, აქ ისიც უნდა ითქვას, რომ გლობალური მასშტაბით ეკოლოგიური უსაფრთხოების ეკონომიკური ბერკეტებით რეგულირების ერთადერთი გზაა თითოეულ ქვეყანაში ბუნების გამაჯანსაღებელი ფაქტორების შემცირება ტექნოლოგიური პროცესების სრულყოფით და წარმოების ეკოლოგიზაცია.

მეცნიერულ-ტექნიკური და სოციალურ-ეკონომიკური შესაძლებლობების მიზანმიმართული გამოყენებით, ბუნებრივი ფაქტორები შეიძლება დაიყოს **მართვად** და **უმართვ** ფაქტორებად. მართვადს მიეკუთვნება ატმოსფერული აუზი, წყლის რესურსები, მიწის რესურსები, ცხოველთა და მცენარეთა სამყარო; უმართავია ნიადაგის ტიპები, რელიეფი, ქარის რეჟიმი, ტემპერატურული რეჟიმი, ტერიტორიის სეისმურობა და სხვა.

აღნიშნული დაყოფა პირობითია და იცვლება მართვისა და მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის გავლენის შედეგად.

ბუნება თავისი ხასიათით წარმოადგენს კოლექტიური მოხმარების ხიმდიდრეს. აქედან გამომდინარე, ფუნქციანი მენეჯმენტი უნდა განახორციელოს ისეთმა ორგანომ, რომელიც გამოხატავს მთელი საზოგადოების ინტერესებს.

[1] Федоренко Н.П., Гофман К.Г., Дементьев и др. Экономика. Свобода и солидарность. М., 1991, с. 80.

გაჭუჭყიანებისაგან ბუნების დაცვისა და გამოყენების მენეჯმენტი ხელოვნურად მიწების მიღწევის საშუალების ფაქტორის როლში ხშირად ერთდროულად გამოდის.

გაჭუჭყიანებული ბუნება ზემოქმედებას ახდენს, უპირველეს ყოვლისა, ადამიანის ჯანმრთელობაზე, ეკოლოგიის ფუნქციონირებაზე, პროდუქტიობა და საზოგადოების ქონებაზე. აქედან გამომდინარე, დაშვებულია ბუნების ისეთი გაჭუჭყიანება, რომელიც იწვევს ეკოლოგიურ დეგრადაციას, ადამიანის ჯანმრთელობას. ამის მიღწევა შესაძლებელია მენეჯმენტის ისეთი ბერკეტის გამოყენებით, როგორიცაა ბუნების ხარისხის სახელმწიფოებრივი სტანდარტიზაცია. სახელმწიფო სტანდარტებით უნდა განისაზღვროს გაჭუჭყიანების კრიტიკული დონეები და ზღვრულად დაშვებები კონცენტრაციის მაქსიმალები. ეს ზომა ხელს უწყობს და ვფიქრობთ მოსახლეობას იმის შესახებ, რომ საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ბუნების ძალას, მისი რესურსების რაციონალური გამოყენებისა და კვლავწარმოების ძირითადი მამართულებები შეიძლება იყოს:

- როგორც რეგიონული, ასევე გლობალური მასშტაბით, ეკოლოგიური პრობლემების გაცნობიერება და გაანალიზება;
- ბუნების დაცვის, მისი კვლავწარმოების ეკონომიკური თეორიის ჩამოყალიბების საფუძვლზე, საზოგადოებისა და ბუნების განვითარების კანონზომიერებათა ერთიანობისა და ხელშეწყობის დასაბუთება;
- საზოგადოების ბუნებასთან ურთიერთობის არსის გახსნა და ამ ურთიერთობის სოციალურ-ეკონომიკური შედეგების ანალიზი;
- ეკონომიკისა და ბუნების შორის დიალექტიკური კავშირურთიერთობის დასაბუთება;
- ეკოლოგიის ეკონომიკური პრობლემების წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში განხილვა;
- ბუნების დაცვისა და კვლავწარმოების ძირითადი მიმართულებების მართვის მეთოდების ჩამოყალიბება-სრულყოფა;
- საზოგადოებრივი წარმოების ფუნქციონირებაზე ეკოლოგიური ფაქტორების გავლენის დასაბუთება;
- კვლავწარმოების სისტემაში ბუნების, მისი რესურსების გამოყენების ოპტიმიზაციის სოციალურ-ეკონომიკური მნიშვნელობის განხილვა;
- ეკონომიკაში ინტეგრაციული პროცესების გაღრმავებისა და ეკონომიკურისა და ეკოლოგიურის კავშირურთიერთობის განვითარებაში მისი როლის გაძლიერების პრობლემების განხილვა-დასაბუთება;
- ეკოლოგიური პროფილის სპეციალისტების მომზადების აუცილებლობისა და შესაძლებლობის თეორიული საფუძვლებისა და ეკონომიკაში მათი პრაქტიკული გამოყენების მნიშვნელობის დასაბუთება;

- ბუნების დაცვის, მისი რესურსების რაციონალურად გამოყენებისა და კვლავწარმოების განხორციელების ეფექტიანი, მისაღები დასკვნების ჩამოყალიბება;

- ბუნების დაცვის, მისი რესურსების გამოყენებისა და კვლავწარმოების ღონისძიებათა ეფექტიანობის ამაღლება, ნარჩენებადი და ეკოლოგიურად პროგრესული ტექნოლოგიების შემუშავება და წარმოებაში დანერგვა, კომბინირებული წარმოების განვითარება;

- გამწმენდი ნაგებობებისა და მოწყობილობების მშენებლობის გაფართოება, წარმოების რაციონალური გაადგილება და ეკონომიკის დარგობრივი სტრუქტურის სრულყოფა;

- ბაზოგადოების და ბუნების კავშირურთიერთობის რეგულირება მართვის ეკონომიკური, ადმინისტრაციული, სამართლებრივი მეთოდების ჰარმონიული შეხამების საფუძველზე;

- ბუნების დაცვით, ბუნებრივი რესურსების რაციონალური გამოყენებითა და კვლავწარმოებით ფირმებისა და გაერთიანებების ეკონომიკური დაინტერესება;

- ბუნების დაცვის საფინანსო-საკრედიტო ბერკეტების ფართოდ გამოყენება და მისი ქმედითობის გაძლიერება;

- ბუნების დაცვის, ბუნებრივი რესურსების გამოყენების ოპტიმიზაციისა და კვლავწარმოების მიზნით ხაზღვარგარეთის ქვეყნებთან თანამშრომლობა, მისი სრულყოფა და განმტკიცება.

საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ბუნებათსარგებლობის რეგულირება შესაძლებელია შემდეგი სამეურნეო მექანიზმებით: ბუნების დაცვითი საქმიანობის ეკონომიკური სტიმულირებით, ეკოლოგიური ბაზრის შექმნით, ეკოლოგიური ფაქტორების გათვალისწინებით ფასწარმოქმნის ხრულყოფით, ეკოლოგიური ფონდების შექმნით, გაჯუჯყიანების უფლების გაყიდვით, ეკოლოგიური დაზღვევით.[1]

ბუნებათხარგებლობის რეგულირების ძლიერი და ქმედითი ბერკეტია ბუნებრივი რესურსების გამოყენებისათვის ეკონომიკური მექანიზმები, რომლის შემადგენლობაში იკულისხმება შესაბამისი საგადასახადო კანონები, ბიუჯეტისა და დაბეგვრის კოდექსის მუხლები, ყველა დონის მიზნობრივი ეკოფონდები და სხვა.[2] გადასახადი არეგულირებს ბუნების გამოყენებას და უზრუნველყოფს სახსრების დაგროვებას მისი კვლავწარმოებისათვის. სამეურნეო პრაქტიკაში ეფექტიანად გამოიყენება ბუნების გამოყენების ნორმებისა და წესების დარღვევაზე გადასახადები. იმის გამო, რომ ზოგიერთი ბუნებრივი რესურსის გამოყენებისათვის ფირმები, დაწესებულებები საფასურს

[1] Экономика природопользования. Под редакцией К.В. Папикова. М., 2008, с. 282.

[2] Пилиев С., Кадохов В. Совершенствование экономических механизмов природопользования. журн. „Экономист", 2002, №4, с. 57-63.

არ იხდიდნენ, დაინტერესებული არ იყვნენ პროგრესული ტექნოლოგიებით, რომლებიც ხელს შეუწყობდა მათ რაციონალურ გამოყენებას და ეკონომიურ ხარჯვას. არ ზრუნავდნენ უწყვეტ ტექნოლოგიის დანერგვაზე, ხარჯავდა ხასტემის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის გაუმჯობესებასა და ექსპლუატაციის სრულყოფაზე.

ყველ ხავსებით ვიხილებთ მოსაზრებას, რომ ბუნებრივი რესურსების რაციონალური გამოყენებით მიღწეული ფირმების დაინტერესებისათვის, ინდიკატორულ მიზნებულთა ხასტემაში უნდა იყოს ბუნების გაჯუჯყიანების წინააღმდეგ გაწეული ეფექტიანი მუშაობის ამსახველი მაჩვენებელი. ბიზნეს-გეგმაში გათვალისწინებული უნდა იყოს წარმოების გარეთარების ყონდის ხარჯზე იქით დანახების გატარება, რომელიც უზრუნველყოფს ფირმათა მოქმედების ზონაში ბუნებრივი გარემოს დაცვას, მის გაჯანსაღებასა და ეკოლოგიური წონასწორობის შენარჩუნებას.

ფირმათა მატერიალური ხტიმულირების ეკონომიკურ მექანიზმში გახათვალისწინებელია ბუნების დაცვისა და გაუმჯობესებისათვის გაწეული ხაწარმოო საქმიანობის ამსახველი ეკოლოგიურ-ეკონომიკური შეფასების მაჩვენებელი, რომელშიც აისახება როგორც ეკონომიკური, ასევე ხოციალური ეფექტიანობა. ფირმათა ეკონომიკური ეფექტიანობის ისეთ მაჩვენებელთა გაანგარიშების დროს, როგორიცაა: შრომის მწარმოებლურობა, მოგება. გახათვალისწინებელია ის ეკოლოგიური ცვლილება, რაც გამოიწვია ფირმათა კოლექტივების საქმიანობამ. მიზანშეწონილია შემუშავდეს აღნიშნული მიმართულებით ფირმების მუშაკთა მატერიალური წახალისების დებულება.

ბუნების დაცვის, მისი რიგორც კვლავწარმოებადი, ასევე არაკვლავწარმოებადი რესურსების რაციონალურად გამოყენების მიზნით, მიზანშეწონილია მათი მოხმარებისათვის ფიქხირებული გადახახადის დაწესება, ხოლო იმ წარმოება-დაწესებულებებს, რომლებიც დაბაშვეს ზომაზე მეტად გააჯუჯიანებენ გარემოს, დაეწესებათ დიფერენცირებული ჯარიმა.

ყოველივე ზემოალნიშნულის ეფექტიანად განხორციელება შესაძლებელია ეკოლოგიური მუხეიმენტით, რაც გულისხმობს ყველა სახეობის რესურხის ოპტიმალური გამოყენების გზით ბუნების დაცვისა და გამოყენების პრობლემების წარმატებულ გადაჭრას.

თანამედროვე მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის პირობებში ბუნების დაცვასა და კვლავწარმოებაში უკლებლივ ყველა ხაწარმოს, სამეურნეო ორგანიზაციამ უნდა მიიღოს მონაწილეობა. აღნიშნულის რეალიზაციისათვის საჭიროა სახელმწიფო ბიუჯეტში „ბუნებრივი გარემოს დაცვისათვის ანარიცხების" შეტანის შესახებ არსებული მოსაზრების პრაქტიკულად განხორციელება. ამით შესაძლებელი გახდება ეკონომიკური პროცესების მართვის

დროს გათვალისწინებულ იქნეს ეკოლოგიური ფაქტორი. ანარიცხების ნორმა შეიძლება დიფერენცირებულ იქნეს, რასაც საფუძვლად დაედება ფირმებისა და დაწესებულებების დამოკიდებულება ბუნებისადმი და მისი რესურსების მოხმარების სახეათა. ამის შესაბამისად ფირმები და დაწესებულებანი შეიძლება დაიყოს შემდეგ ჯგუფებად: 1. ფირმები და ორგანიზაციები, რომლებიც უშუალოდ იყენებენ ბუნებრივ რესურსებს, როგორც ნედლეულს წარმოებისათვის და ბუნების მკურნალობისა და დასვენებისათვის; 2. რომლებიც უშუალოდ არ იყენებენ რესურსებს, მაგრამ თავიანთი საწარმოო საქმიანობის ნარჩენებითა და ამორფკქვევი აირებით აბუქჭიანებენ ბუნებას; 3. რომლებიც ირიბად დაკავშირებული არიან ბუნებასა და მისი რესურსების გამოყენებასთან.

ბუნებათსარგებლობის ახალი მექანიზმი, რომელიც ამჟამად ინერგება საზღვარგარეთის ქვეყნებში, ითვალისწინებს სახელმწიფო-ადმინისტრაციული კანონმდებლური რეგულირებით გაწერილ ნაგებობათა ამოქმედების ვადების მკაცრ დაცვას, ეკონომიკური შედავათებისა და სტიმულირების სისტემას, რაც კერძო მწარმოებლებს, ფირმებს უმსუბუქებს ტექნიკურ გადაიარაღებას. სხვა სისტემასთან შედარებით, ბუნების გამოყენების რეგულირების ეს სისტემა, რომელიც გულისხმობს სახელმწიფოს უმნიშვნელო ჩარევას, უფრო მისაღებია და აწყობთ კერძო მწარმოებლებს, პირველ რიგში - მსხვილ საწარმოებს. ბუნების გამოყენების სახელმწიფო-მონოპოლისტური რეგულირების ამ სისტემის სოციალურ-პოლიტიკური არსი ის არის, რომ სახოგადოებრივი სასიათი აქვს ბუნების დაცვისა და გაჯანსაღების ხარჯებს. სადაეა არა ის, რომელი სისტემაა ეკოლოგიური თვალსაზრისით უფრო ეფექტიანი, არამედ ის, თუ ვის დაეკისროს დანახარჯები. სახელმწიფო-მონოპოლისტთა დიდი ნაწილი მხარს უჭერს რეგულირების სახელმწიფო-მონოპოლისტურ სისტემას, ვინაიდან, ის ბუნების დაცვის ხარჯებს არა მარტო კერძო მწარმოებელს, არამედ საზოგადოებასაც აკისრებს.

ბუნების დაცვასა და ეკონომიკურ განვითარებას შორის არსებულ წინააღმდეგობათა დასაძლევად საჭიროა ამოქმედდეს პირდაპირი და არაპირდაპირი შესაბამისი ბერკეტების სისტემა. ფასწარმოქმნის მექანიზმის სრულყოფა და ქმედითუნარიანობის ამაღლება გამოიწვევს ბუნებრივი რესურსების რაციონალურად გამოყენების მატერიალურ დაინტერესებას. ეს უკანასკნელი კი ხელს შეუწყობს ბუნებრივი რესურსების კომპლექსურად გამოყენებას და ნარჩენების მეცნიერად შემცირებას.

ბუნებათსარგებლობა წარმოადგენს კლავწარმოების მნიშვნელოვან მომენტს, ამიტომ საჭიროა არსებობდეს მისი ნორმალური ფუნქციონირების უზრუნველმყოფი ეფექტიანი ეკონომიკური მექანიზმი. უპირველეს ყოვლისა,

საჭიროა შეიქმნადეს ბუნებრივი გარემოს ხარისხის განსაზღვრელი ობიექტურ-ეკონომიკური კრიტერიუმი.

სოციალური პროგრამით გათვალისწინებული ღონისძიებების რეალიზაციისათვის ქმედითად უნდა იქნეს გამოყენებული საკრედიტო სისტემაც. ორგანიზაციების ბუნების დაცვის პროგრამით გათვალისწინებული ღონისძიებების განხორციელებისათვის უნდა მიეცეთ კრედიტი.

ბუნებრივი რესურსების მომჭირნეობით გამოყენების ეკონომიკური მექანიზმები ჯერჯერობით სრულყოფილად არ არის შემუშავებული, რის გამოც ბუნებრივი რესურსების გამოყენების დარგში საწარმოთა ეკონომიკური ინტერესები არ ემთხვევა სახელმწიფოს ინტერესებს.

მართებულად უნდა ითვალისწინებულ მეცნიერულად დასაბუთებული ნორმის ზევით სამრეწველო გაჭუჭყიანებისათვის ნებისმიერ ქვეყანაში პროგრესულად მზარდი გადასახადის შემოღება. ამგვარად კონცენტრირებული მავნე ნივთიერებათა დასაშვები ნორმის ზევით წყლის აუზებში ნაშვებას გამო გადასახადის გადახდის პრაქტიკა დანერგილია ინგლისის, სლოვაკეთისა და გერმანიის სამრეწველო საწარმოებში. გერმანიაში ასეთი გადასახადის ნორმა დიფერენცირებულია წყლის გაჭუჭყიანების ხარისხისა და სახეობის მიხედვით და მისი გადახდა წარმოების ფირმების მოგების ფონდიდან. ჩეხეთსა და სლოვაკეთში ჯარიმებიან ფირმები მხოლოდ უსხნადი მავნე ნივთიერებათა წყალში ნაშვებისათვის.

ბუნების დაცვისა და გამოყენების რეგულირება მაკრო და მაკრო ეკონომიკურ დონეზე შესაძლებელია ეკოლოგიური ბაზრისა და მისი მექანიზმების საშუალებითაც. ასეთ ერთ-ერთ ეკოლოგიურ ბაზარს წარმოადგენს ბუნებაში მავნე ნივთიერებების გამოშვების უფლების ბაზარი. ეკოლოგიური ბაზრის ეს ეკონომიკურ-ეკოლოგიური მექანიზმი ის საშუალებაა, რომლითაც შესაძლებელია ბუნების დაცვისა და გამოყენების რეგულირება.

უნდა ითქვას, რომ თურიდული ღონისძიებების ქმედითობა ყოველთვის საკმაოდ ეფექტიანი არაა, რადგან ხშირად საწარმოებისათვის უფრო ხელსაყრელია კანონის დარღვევისათვის გადასახადის გადახდა. ვიდრე გამწმენდ ნაგებობათა მშენებლობისათვის სახსრების გაღება. ამიტომ, მთავარი აქცენტი უნდა გაკეთდეს ეკონომიკური ზემოქმედების ღონისძიებაზე.

სახოგადოების განვითარების თანამედროვე ეტაპზე განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ბუნების, მისი რესურსების რაციონალურ გამოყენებას, რაც შეეხება მის კვლავწარმოებას, მეორე რიგის საკითხადაა მიჩნეული. დაცვალებების ინდიკატორია ხისტემაში არ არის ისეთი ეკონომიკური მაძვრებელი, რომელიც დაინტერესებს მომხმარებელ ფირმებს რაციონალურად გამოყენონ ბუნება და მისი რესურსები. ამიტომ, გამართლებულია შემოღე

ბულ იქნეს და შეეძლოს ფიქსირებული დავალებების მარეგულირებელთა სისტემაში ბუნების გაკუთხიანების წინააღმდეგ ეფექტიანი ბრძოლის ამსახველი მარეგულირებელი. მიზანშეწონილია ფირმათა პროგრამებში წარმოების განვითარების ფონდის ხარჯზე ისეთ ღონისძიებათა გათვალისწინება, რომელიც უზრუნველყოფს ამ ფირმათა მოქმედების ზიანაში ბუნების დაცვას. მის გაჯანსაღებას, საერთო ეკოლოგიური წონასწორობის შენარჩუნებას. დავალებების მარეგულირებლებში ასეთი ღონისძიებების გათვალისწინება, თავის მხრივ, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის შედეგების დარეგვისა და ნარჩენებადი ტექნოლოგიის შემუშავების მასტიმულირებელი გახდება. ასევე მიზანშეწონილია ფირმების ეფექტიანობის განსაზღვრის დროს ბუნებრივი ფაქტორების ეკონომის გათვალისწინება. ეფექტიანობის განსაზღვრის ასეთი წესი ხელს შეუწყობს ბუნების დაცვას, მისი რესურსების რაციონალურად გამოყენებას და გაფართოებულ კვლავწარმოებას. სხვა ღონისძიებებთან შეხამებით ზემოაღნიშნულის პრაქტიკულად განხორციელება დაანკარებს იმ მეტად მტკივნეული პრობლემის თანამედროვე მეცნიერულ-ტექნიკურ დონეზე გადაწყვეტას.

მართალია, დღეისთვის დაწესებულია მინერალური რესურსების გამოყენებისათვის გადასახადი, მაგრამ მისი დანიშნულების შესახებ მეცნიერთა შორის ერთიანი აზრი არ არსებობს. ერთ-ერთი კონცეფციის მიხედვით, მინერალური რესურსების გამოყენებისათვის გადასახადმა უნდა ანაზღაუროს სახარჯებლო წიალისეული საბადოების საკვლევ-სამებო სამუშაოების დანახარჯები. ასეთი მოსაზრება მისაღებია იმ შემთხვევაში, თუკი მინერალური რესურსების გამოყენებისათვის გადასახადს მივაკუთვნებთ მხოლოდ გეოლოგიურ-სამებო ორგანიზაციების დანახარჯების ანაზღაურებას და მათი მუშაობის სტიმულირებას. მართალია, წიალისეულ რესურსებზე გადასახადმა, პირველ რიგში, უნდა შექმნას გეოლოგიურ-სამებო ორგანიზაციების მატერიალური დაინტერესება საბადოების დაზვერვისა და მომზადებისათვის, მაგრამ მანვე პარალელურად უნდა უზრუნველყოს ქვეყნის მინერალური სანედლეულო ბაზის რაციონალური გამოყენების სტიმული.

საზოგადოების განვითარების დღევანდელ ეტაპზე, წარმოების პროცესში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის გამოყენება მოითხოვს სამეურნეო მექანიზმი შეიცავდეს ღონისძიებათა ისეთ სისტემას, რომელიც ეკონომიკის ცალკეული დარგების სამეურნეო საქმიანობის შედეგებს პირდაპირ დამოკიდებულს გახდის ბუნების გამოყენების ხარისხზე. ეკოლოგიური წონასწორობის მდგომარეობაზე.

ღღეს, როგორც ზემოთ აღინიშნა, საკმაოდ გავრცელებულია ბუნებათარგებლობის საფასურის გადახდის პრაქტიკა. მას მრავალი მომხრე ჰყავს.

ამასთან, აღსანიშნავია, რომ ამ იდეის პრაქტიკულად რეალიზაციის შესაძლებელი ვადების შესახებ არ არსებობს ერთიანი შეხედულება. მაგალითად ამისა, განვითარების თანამედროვე ეტაპზე პრაქტიკულად აუცილებელია ბუნებრივი რესურსებით მოხარგებლემ გადახადის საფასური ბუნებრივი რესურსების თითოეული ერთეულისათვის. მაგალითად, მაღის ფარობების თითოეული კვ. მეტრისათვის, წელსაღეგდან ამოღებული წელის მ³-თვის, დამზადებული მერქნის მ³-თვის. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მთავარია განისაზღვროს გამოსავლებული ბუნებრივი რესურსების გადახადის ერთეულის მეცნიერულად დასაბუთებული განაკვეთი, გადამხდელთა წრე და ორგანო, რომელიც ამოიღებს ამ სახსარს. ბუნებრივი რესურსების გამოყენებისათვის გადახადს, როგორც პიეკუნის შემოსავლის ერთ-ერთ წყაროს, შეუძლია შეასრულოს ისეთი ფუნქციები, რასაც ახორციელებს მოგებიდან ანარიცხები, საწარმოო ფონდებზე გადასახადი და სხვ.

Mechanisms And Problems Of Management Of Using Nature

P. Lemonjava

The issues of mechanisms and problems of management of using nature are discussed as one of the actual problems of modernity.

The program-purpose problem of using nature and protection of environment is enlightened as the consisting part of general social-economic development program. It is advisable to take in attention those principles of working out programs of using nature and environment protection that meet working out and inculcation of progressive technologies determined by new ecological thinking.

It is proved that for regulation of the danger caused by worldwide worsening of environment quality arrangements of financial-credit, taxation-amortization and insurance politics, mechanism of ecological market and ecologization of production must be used. In conditions of marketing economics perfection of using the nature is possible by economical stimulation of nature protection activities, taking in attention ecological factors, perfection of price formation, formation of eco-funds, by selling the right of pollution and ecological insurance.

Coming out of collective character of using natural resources, author thinks it is advisable that management structure expressing general interests of society to execute effective management and work out programs of using nature and environment protection.

Small enterprise role in international business

Khatuna Berishvili
Dr. of Economy, Associeteg Professor
Sokhumi State University

Before the 60s of the XXI century small business was considered to have no prospects and to be the most weakly developed sector of economy. It started development after the end of the II World War, when developed countries orientated at full employment of the population and mass production of goods. After that small business has become one of the indispensable and dynamically developing parts in the economy of developed countries. Due to its special place it plays an essential role not only in socio-economic, but in public-political life of these countries as well. Through small business these countries achieve common national wellbeing, social security and stability of wide circles of the society. Quite important part of GDP and national income is being formed in the sphere of small business. Diverse produce of both production designation and wide consumption is being prepared here in large volumes. However, more important is the situation that a considerable part of the population able to work is engaged just in small business. For example, in 6 countries of EU (Spain, the Netherlands, Belgium, Germany, France, and Italy) a specific share of employed in small and medium enterprises fluctuates within 40-70%. Small and medium enterprises of these countries make up 90% of their general amount and they produce 35-71% of newly formed value of the produce.[1]

A good example of small business development is the USA. Still in 1953 the law "on small business" was adopted there, and special state body – "administration of small business issues" – was formed with its regional department and 4000 staff members. One of the speeches of renowned President Ronald Reagan in 1984 says: "Good health and force of small enterprises of America is an important key of health and power of our economy. In reality, small business is America". Therefore, support to small business activities is most vital for the American politicians. This is just that very sector, in which along with medium-sized enterprises, there is annually produced more than 50% of output, and more than 2/3 of increase in new work places. 20 million work places were formed in the USA through small entrepreneurship only in the last ten years. In 1999 in the USA there were registered and successfully functioned 4.4 million independent small companies and 5.5 million small enterprises. In 2006 their amount reached 19 millions, and their specific share in GDP was 40%.[2] This number does not

[1] Policy of small and medium entrepreneurs development in Georgia. Tb., "Smeda", 1997.
[2] T. Shengelia. Fundamentals of business administration. Tb., 2008.

involve small companies working in agriculture. Small companies in this sector make up 75% in general amount of farms, 30% of the land plots, 40% of labor force and 50% of agricultural machines come on them. In 1989-1999 a general amount of enterprises increased by 15, 6% in the entire economy of the USA, among them of small enterprises – by 29, 3%.[1]

To adopt measures for small business development is the subject of special care of the central government in the USA. 4 billion USD is being annually allocated from the USA state budget for subsidies designated for small and medium business, and 300 million USD – to fulfill the grant programs as well as privileged taxes. As for technical-technological, management and marketing assistance and information software for small enterprises, this is fully done by the administration for small business issues within the programs to be elaborated by it.

Japan follows the USA with high level of small business development. Small business sector in Japan played a key role in rapid development of the country in the post-II World War ten years. In this period small and medium-sized enterprises were demanded to be very adaptive and flexible. They succeeded in this and managed to improve their technical and managerial potentials. In result, the difference in efficiency of workers and wages considerably reduced in them as compared with big enterprises. Broad network of small and medium-sized enterprises makes firm basis of world-renowned Japanese concerns. It plays a key role in the economic life of this country. By the data of 2008, 55% of industrial produce of Japan comes on small business, and 40% of export of Japan is conducted by small and medium-sized enterprises[2]. To develop small business, cooperation between big and small companies is very important for Japan along with the accord of their interests. It is especially characteristic to the sphere of high technologies. The government of Japan turns special attention and renders intensive support to such symbioses and through legislation regulates the relations between big (contractors) and small producers (subcontractors). This legislation is elaborated so that it gives certain guarantees and profit to small entrepreneurs. Such beneficial terms cause the situation that 99, 2% of the enterprises in Japanese economy are small and medium-sized. They provide with work 80, 6% of employed in this sector.[3] Small business development in Japan is promoted by tax privileges and cheap sources of getting credits. There exist a state establishment in the country, the so-called "small business financial corporation", which gives privileged credits to the small enterprises and also special soft loans for modernization of production, for import of deficit raw material, and for leaving the home market for the world market, etc.

Leading positions are occupied by small business in the economy of France as well, where in the 90s small and medium-sized companies occupied 99, 4% in the total

[1] O. Shurghaia. Place of small business in economy. Jrnl. "Economics", 1994, Nos. 6-8.
[2] Razumnov I.I. Small companies in the USA. economy and management. M., Nauka, 2008
[3] Vilenski A.Y. State policy of Japan in regard to small and medium enterprises. Jrnl. "ECO", No. 6, 2006.

amount of enterprises.[1] Small entrepreneurship here is most developed in engineering industry, food industry, production of electric appliances, wood processing and furniture production. 50% of labor resources of France are employed in small entrepreneurship; small companies produce 45% of industry in this country. Like all the developed countries the government of France conducts numerous measures to support small entrepreneurship. Privileged taxation and crediting should be specially mentioned. To credit small entrepreneurship there are formed in France state and semi-state finance institutions (e.g. national cash department for crediting the agriculture, deposit cash department, etc), and credits given by them are far cheaper. In addition, small enterprises in France have privileges in taxing their incomes and VAT.

In Great Britain in 2000-2008 the amount of small companies increased from 200 000 to 1.5 million, and the amount of employed in them – from 2 million to 2.9 million.[2] In total amount of processing industry enterprises in Great Britain a specific share of small enterprises makes up 90% .

Small entrepreneurship is largely developed in Germany, Italy, Spain and other countries. It was always of great importance in Germany to form a stratum of entrepreneurs, which had great support. The government of Germany simplified the terms of small enterprises formation. There also acts here the "the program of filling the authorized capital". Through this program 25 billion Deutsche marks were allocated for the beginner-entrepreneurs. There also exists an investment grant designated for entrepreneurs to fill their private starting capital in business. The government of Germany also sponsors the so-called "European revival program (ERP)", which assists formation of enterprises through the "Marshal Assistance Partnership Fund". Soft loans are given in great amount automatically for those small enterprises, which do not satisfy the investment grant demands. Tax privileges also exist in Germany for small companies. When annual income of a company is less than 2 millions, its rate of tax on income reduces by half. As for other services for small business – information, consulting, engineering, etc, this is headed by Trade-Industrial Chamber of Germany, which assists also financially the small companies, working on export. About 500 small and medium-sized enterprises of Germany conducted export of goods and services at about 50 billion Deutsche marks in 2005, i.e. 7% of the entire German export.

The policy of small business support in Italy started long ago. Since 1952 the law has existed, on the basis of which the institute was founded for allocating the credits to small and medium-sized enterprises. In 1976 "the national fund for privileged crediting" was founded. In 1977 "the conservation and reconstruction fund" was formed for giving loans to the enterprises, which were being reconstructed and modernized. A special fund for technical renovation functions in the Ministry of Industry in Italy. Its 20% is given to small and medium-sized enterprises for the term of 15 years and more.[3]

[1] R. Gvelesiani. Strategy and culture of success in small and medium entrepreneurship. Tb., "Samshobllo". 1999.

[2] Razumnov I.I. Small companies in the USA, economy and management. M., Nauka. 2008.

[3] Statistical collection – Entrepreneurship in Georgia. Tb., 2009.

In Spain the amount of small and medium companies reaches 2 millions. 65% of labor force is employed in them and they produce 64% of the output. A 5-year program was elaborated in Spain for 2000-2005 for full assistance to the small and medium companies.

Small business development played an important role in upsurge of economy in other countries as well. It made an economic miracle in new industrial countries of Asia – Korea, Taiwan, Singapore and others.

Small business becomes one of the most important sectors of economy in the countries of East Europe. For example, in Hungary 14, 8% of those, working in industry, are engaged in small entrepreneurship, and 9, 8% - in Bulgaria. Promotion to small economy development is regulated in Hungary at the highest governmental level. In this country, organizational-legal issues for small business promotion are charged on Economic Chamber of the country. Special organizations for consulting services are formed in it, where the representatives of small enterprises can get conjecture survey on goods of certain kinds, suppliers of produce, prices, etc. There is formed here a special scheme for privileged crediting of enterprises. In Bulgaria, still in 1984 a governmental program was adopted – "on direction of accelerated development of small and medium enterprises in economy till 1990", which stimulated formation of such enterprises on the developed technological basis. Such a law was adopted in Romania in 1980.

The same approaches are to small business development in Poland, Czechia, Slovenia and other countries.

Small business is properly developed in Latin America and Africa. In African countries the amount of employed in small enterprises does not exceed 10, in Asian countries – 50, and in Latin America – average 75. The foundation capital is determined respectively within 100, 190 and 350 thousand USD. An efficient mechanism of state support to small and medium entrepreneurship is formed everywhere, which assists them annually in producing the output worth 200-250 thousands.

In this background of world experience small business development in Georgia seems too modest. As of 1 January 2008 in total amount of enterprises in Georgia small enterprises occupy 80, 3%. This indicator is equal to corresponding indicators of EU countries, but is behind them in output production and employment by specific indicators. Here it occupies respectively 4, 1 and 5, 3% (see table). In EU countries these indicators fluctuate within 35-71% and 40-70%.[1] The situation is the same in Japan, the small enterprises of which employ 80, 6% of work-able population and form 59% of industrial produce. In France, in small enterprises of which 45% of industrial produce of the country is produced and 50% of work-able population are engaged. In Spain, these indicators correspondingly make up 64% and 65%, etc.

The figures, given in Table 1, witness that no terms have been formed in Georgia yet, necessary for promoting small business development. Unfortunately, dynamics of economic indicators of small enterprises within recent years does not give any hope. The same Table shows that in 2000-2008 in small sector of Georgian economy production of output reduced by 16, 6% item, the amount of small enterprises – by 7 574 units,

goods turnover – by 28. 2% item, and employment – by 79 237 men. Consequently, in 2000 there were better terms for small business development in Georgia than today. Otherwise, what we can do with the facts that in 2000 small sector occupied 33. 2% in entire employment (in 2008 – 13. 8%), in goods turnover – 33. 5% (in 2008 – 5. 3%), in output production – 20. 7% (in 2008 – 4. 1%), and in the amount of enterprises – 91. 6% (in 2008 – 80. 3%). In the background of reduction in the amount of taxes and in the rates of some taxes in Georgia after 2005, such recession in small sector of entrepreneurship should not have happened. However, it did happen. This was caused by wrong measures. Reduction started with poor protection of entrepreneurs' rights of ownership on the part of the state. Obviously, in such a situation the entrepreneurs, mostly small entrepreneurs, abstained from starting business, and already functioning small enterprises stopped their activities for an indefinite period of time.

In Georgia improvement of the situation in small business depends on direct foreign investments in conditions of scanty budget, political will of the local government directed at overcoming the poverty, formation of middle stratum, and settlement of the problems, which are still urgent for the development of Georgia.

Specific share of small business in economic indicators of entrepreneurial sphere of Georgia in 2000-2008[2]

	2000	2008	Change in 2000-2008 (+,-)
1. Total amount of enterprises, among them the amount of small enterprises,	28 547	23 137	- 5 410
	26 150	18 576	- 7 574
specific share of small enterprises	91. 6%	80, 3%	- 11, 3
2. Total production (mln GEL), among them production in small enterprises,	2 382, 6	9 645, 4	+7 262, 8
	493, 7	392. 0	-101, 7
specific share of production in small enterprises	20, 7%	4, 1%	-16, 6
3. Goods turnover (mln GEL), total, among them goods turnover in small enterprises (mln GEL),	3 781, 4	17 544, 4	+13 763
	1 265, 5	932, 9	-332. 6
specific share of small enterprises in goods turnover	33. 5%	5, 3%	- 28, 2
4. Amount of employed, total (man), among them amount of employed in small enterprises	378 055	337 765	-40 290
	125 807	46 435	-79 372
specific share of employment in small enterprises	33. 2%	13, 8%	-19. 4

[1] Policy of small and medium entrepreneurs development in Georgia. Tb., "Smeda", 1997.
[2] Statistical collection – Entrepreneurship in Georgia. Tb., 2008.

მცირე მეწარმეობის როლი საერთაშორისო ბიზნესში

ხ. ბერიშვილი

საქართველოში განხილულია მცირე სექტორის არსი და განვითარების პერსპექტივები მსოფლიო ეკონომიკურ ცვლილებებსა და საქართველოში.

მცირე ბიზნესის განვითარების შესახებ საუბარი დაიწყეს აშშ-ში 1999 წელს აშშ-ში რეგისტრირებული იყო და წარმატებით ფუნქციონირებდა 4.4 მლნ დამოუკიდებელი მცირე ფირმა და 5,5 მლნ მცირე საწარმო. 2006 წელს მიხვა რიცხვმა 19 მლნ-ს მიაღწია, ხოლო ხელმოსაწერ წონას შეადგინა 40% შეადგინა. აქ არ მოითვლება სოფლის მეურნეობაში მოქმედი მცირე ფირმები. ამ დარგში მცირე ფირმებს ფერმერული მეურნეობის საერთო რაოდენობის 75 % შეადგინა. მათზე მოდის ქვეყნის მიწაში 30%, სახოფლო-სამეურნეო მანქანების 50% და სასუქის ძალის 40%.

აშშ-ის შემდეგ მცირე ბიზნესის განვითარების მაღალი დონით გამოირჩევა იაპონია, სადაც 2006 წლის მონაცემებით, მცირე ბიზნესზე მოდიოდა იაპონის სამრეწველო პროდუქციის 55%. იაპონიის ექსპორტის 40% მცირე და საშუალო სიდიდის საწარმოებზე მოდის.

ჩამოყალიბებული საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნებში, სადაც მცირე და საშუალო სიდიდის ფირმებს 80-იან წლებში შეადგენდა საწარმოთა მთლიანი რაოდენობის 99,4%. მცირე მეწარმეობაში დასაქმებულია საყოველთაოს შრომითი რესურსების 50%, მცირე ფირმები აწარმოებენ მრეწველობის პროდუქციის 45%-ს.

ეიდ ბრიტანეთში 1997-2007 წლებში მცირე ფირმების რაოდენობა 200 ათასიდან 1,5 მლნ-მდე გაიზარდა, ხოლო მათში დასაქმებულ მუშაკთა რიცხვი – 2 მლნ-დან 2,9 მლნ-მდე. დიდი ბრიტანეთის გადამამუშავებელი მრეწველობის საწარმოთა მთლიან რაოდენობაში მცირე საწარმოთა ხვედრითი წონა შეადგენს 90%-ს.

მცირე მეწარმეობა დიდადაა განვითარებული გერმანიაში, იტალიაში, ესპანეთში და ხასიათდება გერმანიის 500-მდე მცირე და საშუალო საწარმოთ 2005 წელს დაახლოებით 50 მლრდ გერმანული მარკის ღირებულების საქონლის და მომსახურების ექსპორტირება მოახდინა, რაოდენ მთლიან გერმანულ ექსპორტში 7% დიდეკი.

იტალიის მრეწველობის სამინისტროსთან არსებობს ტექნიკური განახლების სპეციალური ფონდი, რომლის 20% მიდგება მცირე და საშუალო საწარმოებს 15 და მეტი წლის ვადით

ესპანეთში 2000-2005 წლებისათვის შეიქმნებოდეს იყო მცირე და საშუალო ფირმების დახმარების 5-წლიანი პროგრამა, რომელიც ითვალისწინებდა მათთვის ეფექტიან დახმარებას.

მსოფლიო გამოცდილების ამ ფონზე მცირე ბიზნესის განვითარება საქართველოში მეტად მოკრძალებულია. 2000 წელს საქართველოში მცირე სექტორის მიერ დასაქმებული იყო 33,2% (2008 წელს -13,8%), საქონლის ბრუნვაში - 33,5% (2008 წელს - 5,3%), პროდუქციის წარმოებაში - 20,7% (2008 წელს - 4,1%), ხოლო საწარმოთა მთლიან რაოდენობაში - 91.6% (2008 წელს - 80,3%). არადამაკმაყოფილებელია ამ მაჩვენებლების დინამიკაც. გაზრდის ნაცვლად, მნიშვნელოვნად შემცირებულია, რაც მოითხოვს მცირე ბიზნესის გარემო პირობების გაუარესების საქართველოში.